

Το γίνεσθαι της επιστήμης της Λογικής: Γενική Λογική

Διπλωματική εργασία στα πλαίσια του μεταπτυχιακού της Πολιτικής επιστήμης
και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου με τίτλο:

«Το γίνεσθαι της επιστήμης της Λογικής: Γενική Λογική»

Επιβλέπων καθηγητής: **Γιώργος Φαράκλας**

Φοιτητής: **Αθανάσιος Λιάπας**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι ο Χέγκελ ιδεαλιστής; και αν ναι, τότε πως κατόρθωσε να «εκθέσει τις γενικές μορφές κίνησης της διαλεκτικής με τρόπο καθολικό και συνειδητό»¹; Αυτό είναι το ερώτημα στην απάντηση του οποίου επιχειρούμε να συμβάλλουμε με την παρούσα εργασία. Βασικός άξονας μίας απάντησης στο ερώτημα θα πρέπει να είναι η πραγμάτευση της Λογικής ως ενιαίας επιστήμης, όπου κάθε φιλοσοφικό σύστημα αποτελεί στιγμή της προϊούσας ανάπτυξης της αλήθειας. Η σκέψη αυτή συστηματοποιήθηκε από τον Γ. Χέγκελ και εμείς επιχειρούμε να δείξουμε ότι ακριβώς αυτός ο τρόπος εξέτασης της Λογικής αποτελεί την ασφαλιστική δικλείδα που προστατεύει την εγελιανή Λογική από τον κακώς νοούμενο «ιδεαλισμό». Η χρήση των κατηγοριών της «διαμόρφωσης των προϋποθέσεων», της «πρωταρχικής εμφάνισης», της «διαμόρφωσης» και της «ωριμότητας» που χρησιμοποιεί ο Β.Βαζιούλιν όταν μελετάει οργανικές ολότητες μας βοηθά στο να αναζητάμε με μεγαλύτερη ακρίβεια εντός του αχανούς πεδίου της Λογικής εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το γίνεσθαι μίας ολότητας. Το προτελευταίο κεφάλαιο της εργασίας μας αφορά τη συστηματική θέση που κατέχει ο Χέγκελ στην ιστορία της Λογικής, ενώ το τελευταίο ασκεί κριτική στην εγελιανή Φιλοσοφία και Λογική αλλά πλέον από την σκοπιά της ίδιας της επιστήμης της Λογικής.

Επειδή το γίνεσθαι της επιστήμης της Λογικής αποτελεί εξαιρετικά σύνθετο ερευνητικό εγχείρημα και δυστυχώς το ερευνητικό ρολόι δεν συντονίζεται πάντα με το ακαδημαϊκό περιοριστήκαμε κατά κύριο λόγο όσον αφορά την ιστορία της Λογικής στην «Ιστορία της Φιλοσοφίας» του ίδιου του Χέγκελ και σε λοιπές υποδείξεις που κάνει σε άλλα έργα του. Το πλεοντέκτημα που μας δίνει ο Χέγκελ είναι ότι συνειδητά ερευνά την εξέλιξη της Λογικής ως ενιαίας επιστήμης υποδεικνύοντας γενικές αρχές. Η ολοκληρωμένη πραγμάτευση του γίνεσθαι της Λογικής απαιτεί συγκριτική αντιπαραβολή του έργου του εκάστοτε φιλοσόφου με την «Ιστορία της Φιλοσοφίας» του Χέγκελ και την «Επιστήμη της Λογικής». Καθότι όμως και η ίδια η πραγμάτευση του Χέγκελ φθάνει συχνά στα όριά της, απαιτείται πρωτογενής μελέτη πραγμάτων που είναι αδύνατο να καλυφθούν μόνο ερμηνευτικά. Η μη εμβάθυνσή μας στους σημαντικούς σταθμούς της ιστορίας της Λογικής αφήνει έκδηλα τα σημάδια της στην μορφή και στο περιεχόμενο της εργασίας.

Ακόμα και αν η περιοδολόγηση της Λογικής που κάναμε βρίθει ανακριβειών, θεωρούμε ότι τουλάχιστον επιτύχαμε να σκιαγραφήσουμε ένα πλαίσιο απάντησης στο αρχικό μας ερώτημα. Μέσα από την έκθεση της ιστορίας της Λογικής διαπιστώσαμε ότι η αυτοκίνηση των κατηγοριών της Λογικής του

¹ Κεφάλαιο τ.1, σ. 26.

Χέγκελ, η οποία ερμηνεύεται ως «ιδεαλισμός» ή «μυστικισμός», δεν είναι παρά η ύψωση της επιστήμης στο στάδιο του λόγου όπου αναπαράγεται όλη η προηγούμενη πορεία της Λογικής σε ανηρημένη μορφή.

Θάνος Λιαπας
Βερολίνο, 20/06/2013

Περιεχόμενα

En είδει εισαγωγής: Το σύστημα του Χέγκελ

Κεφάλαιο 1: Η διαμόρφωση των προϋποθέσεων και η πρωταρχική εμφάνιση της Φιλοσοφίας

1) Διαμόρφωση των προϋποθέσεων(με την ευρεία έννοια) για την εμφάνιση της Φιλοσοφίας

1α) Διαμόρφωση των προϋποθέσεων με την στενή έννοια: η ανατολική φιλοσοφία

2) Η πρωταρχική εμφάνιση της φιλοσοφίας

α) Η γένεση της Φιλοσοφίας(νέα ουσία) μέσα από την θρησκεία(παλιά ουσία)

β) σχέση Φιλοσοφίας και εμπειρικών επιστημών

Κεφάλαιο 2: η Φιλοσοφία ως διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την εμφάνιση της Λογικής

1) Διαμόρφωση των προϋποθέσεων εμφάνισης της Λογικής εντός της Φιλοσοφίας

2) Διαφορά της Λογικής από τις άλλες εντός της Φιλοσοφίας επιστήμες

α) Σχέση Λογικής και θεολογίας

3) Το αντικείμενο της Λογικής στην περίοδο πρωταρχικής της εμφάνισης

α) η συγκρότηση του αντικειμένου της Λογικής μέσω της διαλεκτικής μορφής-περιεχομένου

β) Το αντικείμενο της Λογικής από την σκοπιά της ώριμης επιστήμης

Κεφάλαιο 3: Τα στάδια της πρωταρχικής εμφάνισης και διαμόρφωσης της Λογικής

1. Πρωταρχική εμφάνιση

1α. 1^η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

1β. 2^η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

1γ. 3^η περίοδος της πρωταρχικής εμφάνισης

1δ. 4^η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

1ε. 5^η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

2. Το πριν τη διαμόρφωση στάδιο: Σχολαστική Φιλοσοφία και χριστιανισμός

3. Διαμόρφωση-διαλεκτικός λόγος

α. Η αντίθεση Είναι-νόησης ως το νέο αντικείμενο της Λογικής

β. Η μέθοδος της νεωτερικότητας

βα. Η διαλεκτική αναλυτικού και συνθετικού γνωρίζει

1. Αναλυτικό γνωρίζει

2. Συνθετικό γνωρίζει

2α) Η γεωμετρική μέθοδος και η συνθετική μέθοδος του Ντ. Ρικάρντο

2β) Το συνθετικό γνωρίζει στην «Επιστήμη της Λογικής»

Κεφάλαιο 4: η παραγωγή ως ώριμο στάδιο της Λογικής

- 1. Ιστορική σκοπιά**
- 2. Σύνδεση με την ιστορία της Λογικής**
- 3. Ο θεωρησιακός λόγος ως άρση της αντίθεσης αντικειμενικής-υποκειμενικής Λογικής**
 - α. αντικειμενική Λογική
 - β. υποκειμενική Λογική
 - βα. παραγωγή
 - γ. ατμομηχανή

Κεφάλαιο 5: Προς μία εμμενή κριτική της γενικής Λογικής του Χέγκελ

- 1. Η μαρξι(στι)κή κριτική στον Χέγκελ**
- 2. Τα όρια της εγελιανής γενικής Λογικής**

En είδει εισαγωγής: Το σύστημα του Χέγκελ

Στην παρούσα εργασία θα εξετάσουμε το γίνεσθαι της Λογικής χρησιμοποιώντας ως άξονα το σύστημα του Χέγκελ. Επειδή όμως θα προσθέσουμε ορισμένες νέες κατηγορίες παρμένες από τον Βαζιούλιν και επιπλέον θα διαφοροποιηθούμε σε ορισμένα σημεία από τον Χέγκελ θεωρούμε σκόπιμο να παραθέσουμε σύντομα εν είδη προοικονομίας το σύστημα του Χέγκελ όπως το βλέπει ο ίδιος ούτως ώστε να είναι στη συνέχεια καθαρότερο τι προσθέτουμε εμείς καθώς και σε ποιες πλευρές αυτού ασκούμε κριτική.

Μία ιδιαίτερα ευσύνοπτη αλλά πολύ αποκαλυπτική παρουσίαση του συστήματός του μας δίνει ο Χέγκελ στο κεφάλαιο για την «Απόλυτη Ιδέα»: «*Η φύση και το πνεύμα είναι εν γένει διαφορετικοί τρόποι για να παρουσιάζει η Ιδέα το προσδιορισμένο Είναι της: τέχνη και θρησκεία οι διαφορετικοί τρόποι για να αυτοσυλλαμβάνεται και να δίνει στον εαυτό της ένα σύμμετρο προσδιορισμένο-Είναι. Η φιλοσοφία έχει το ίδιο περιεχόμενο και τον ίδιο σκοπό με την τέχνη και τη θρησκεία· αλλά αυτή είναι ο ύψιστος τρόπος της για να συλλαμβάνουμε την απόλυτη Ιδέα, επειδή ο τρόπος της είναι ο ύψιστος, η έννοια. Η φιλοσοφία, συνεπώς, περιλαμβάνει εντός της τόσο εκείνους τους σχηματισμούς της ρεαλιστικής και ιδεατής περατότητας όσο και εκείνους της απειρότητας και της αγιότητας, τους συλλαμβάνει κατανοητικά(begreifen δηλ. στο επίπεδο της έννοιας ΘΛ) όπως και τον ίδιο τον εαυτό της. Η εκπόρευση και η γνώση αυτών των μερικών τρόπων είναι τώρα η απώτερη υπόθεση των επιμέρους φιλοσοφικών επιστημών. Το Λογικό στοιχείο της απόλυτης Ιδέας μπορούμε επίσης να το αποκαλέσουμε έναν τρόπο αυτής της ίδιας...ο καθολικός τρόπος, μέσα στον οποίο είναι ανηρημένοι και συμπεριλαμβανόμενοι όλοι οι μερικοί τρόποι»². Πλαισιώνουμε το παραπάνω απόσπασμα με ένα ιδιαίτερα γνωστό από την Εγκυκλοπαίδεια: «*κάθε μέρος της Φιλοσοφίας είναι ένα φιλοσοφικό όλο, ένας κύκλος που κλείνεται μέσα στον εαυτό του εντούτοις καθένα από αυτά τα μέρη περιγράφει τη φιλοσοφική ιδέα με ένα επιμέρους όρο ή στοιχείο. Ο κάθε ατομικός κύκλος, επειδή εντός εαυτού αποτελεί ολότητα, διασπά τον φραγμό του στοιχείου του και θεμελιώνει μια περαιτέρω σφαίρα το φιλοσοφικό όλο παρουσιάζεται λοιπόν ως ένας κύκλος από κύκλους, καθένας από τους οποίους είναι ένα αναγκαίο στάδιο, έτσι ώστε το σύστημα των ιδιαίτερων φάσεων συγκροτεί την όλη ιδέα, η οποία όμως εμφανίζεται επίσης μέσα σε κάθε ατομικό στοιχείο*»³.*

Θα επιχειρήσουμε με βάση και το παραπάνω απόσπασμα να παρουσιάσουμε το σύστημα(την εν-κύκλοπαιδεια) των φιλοσοφικών επιστημών

² Έννοια, σελ. 621

³ Εγκυκλοπαίδεια(στο εξής Ε.), σελ. 82

του Χέγκελ. Η Φιλοσοφία εν γένει είναι μία εξίσου κενή περιεχομένου αφαίρεση όπως και η «παραγωγή εν γένει». Από τη στιγμή που κάνουμε λόγο για Φιλοσοφία αναγκαστικά αναφερόμαστε σε κάποια επιμέρους μορφή αυτής. Αν θέλουμε να νοήσουμε την Φιλοσοφία ως συγκεκριμένη ολότητα θα πρέπει να εκκινήσουμε από εκείνη την μορφή, η οποία είναι η πλέον αφηρημένη **και άρα περιλαμβάνει εν σπέρματι όλες τις άλλες μορφές**. Μας έχει ήδη πει στον πρόλογο της Φαινομενολογίας ότι έφθασε ο καιρός να υψωθεί η Φιλοσοφία σε επιστήμη, όπου ως επιστήμη έχει κατά νου την ύψωση στον Λόγο(και την έννοια), όπου έχει εξαλειφθεί η αντίθεση υποκειμένου-αντικειμένου. Επομένως όλες οι επιμέρους Φιλοσοφίες είναι επιστήμες που συλλαμβάνουν το αντικείμενό τους εννοιακά και άρα μη-διαισθητικά. Η πλέον αφηρημένη μορφή της Φιλοσοφίας είναι η επιστήμη της Λογικής, η οποία μελετά την Ιδέα στην πλέον αφηρημένη, «διαφανή» της μορφή. Στο βαθμό που η επιστήμη της Λογικής έχει ολοκληρώσει τον πλέον στοιχειώδη κύκλο της σπείρας της Φιλοσοφίας, μεταβαίνουμε σε πιο συγκεκριμένες επιστήμες όπως είναι η Φιλοσοφία της Φύσης που μελετά την ιδέα στην ετερότητά της καθώς και η Ανθρωπολογία, η Φαινομενολογία και η Ψυχολογία που μελετούν το υποκειμενικό πνεύμα. Στην συνέχεια η Φιλοσοφία του Δικαίου μελετά το αντικειμενικό πνεύμα, δηλ. αυτό που συγκροτείται από τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους. Η τέχνη και η θρησκεία τώρα είναι δύο μορφές αυτό-συνειδητοποίησης της όλης πορείας του πνεύματος, δηλ. συλλαμβάνουν όλη την προηγούμενη πορεία μέσω της «αισθητηριακής εποπτείας» και «παραστάσεων» αντίστοιχα. Όμως η θρησκεία και η τέχνη καθεαυτές δεν είναι επιστήμες και αυτό που ενδιαφέρει τον Χέγκελ είναι η συγκρότηση επιστημών. Έτσι εκλαμβάνει ως έτοιμα(με την έννοια ότι δεν δημιουργεί ο ίδιος τέχνη ή θρησκεία) τα περιεχόμενα της τέχνης και της θρησκείας και τα μελετά στο επίπεδο της έννοιας και έτσι εμφανίζεται η Φιλοσοφία της τέχνης(Αισθητική) και η Φιλοσοφία της θρησκείας. Μέσα από όλη αυτή την πορεία ο Χέγκελ φθάνει να προσδιορίσει εντέλει την Φιλοσοφία στην πιο συγκεκριμένη μορφή της, δηλ. ως αποτελούμενη από όλες τις επιμέρους Φιλοσοφίες, την Φιλοσοφία ως οργανική ολότητα, αλλά πλέον όχι ως δύναμη ολότητα αλλά ως ενεργό πραγματικότητα.

Κεφάλαιο 1: Η διαμόρφωση των προϋποθέσεων και η πρωταρχική εμφάνιση της Φιλοσοφίας

Ο Βαζιούλιν μελετώντας στην «ΛτI» την διαλεκτική της μετάβασης από έναν τρόπο παραγωγής σε έναν άλλον μπόρεσε να αποκωδικοποιήσει τις θεμελιώδεις κατηγορίες με τις οποίες περιοδολογείται το γίγνεσθαι εκάστης ουσίας καθώς και την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην παλιά και νέα ουσία. Στην παρούσα εργασία θα δείξουμε ότι οι κατηγορίες αυτές μπορούν να εφαρμοστούν και στην περιοδολόγηση της Λογικής χωρίς σημαντική διαφοροποίηση.

Η οργανική ολότητα δεν σχηματίζεται ακαριαία αλλά «κατ' αρχήν ανακύπτουν οι αναγκαίες προϋποθέσεις , είτε με άλλα λόγια η αρχή του αντικειμένου»⁴. Τα βασικά χαρακτηριστικά που θα μας απασχολήσουν στο παρόν στάδιο εξέτασης του αντικειμένου παρουσιάζονται στο ακόλουθο απόσπασμα(οι υπογραμμίσεις δικές μας): «Κατά το στάδιο των προϋποθέσεων και της αρχής δεν υφίσταται ακόμα η ουσία του νέου οργανικού όλου, οι εσωτερικές του αντιφάσεις. Ο σχηματισμός των προϋποθέσεων του νέου οργανικού όλου πραγματοποιείται στα πλαίσια κάποιας άλλης αναπτυξιακής διαδικασίας και ως άρνηση του ίδιου του εαυτού της από αυτή την αναπτυξιακή διαδικασία... Το νέο ως άρνηση του παλαιού συνιστά προϊόν του παλαιού, άρνηση του παλαιού, αποτελεί ακριβώς το μη παλαιό, γι' αυτό και διαθέτει μεν την προσδιοριστία του παλαιού πλην όμως θα λέγαμε ,με αρνητικό πρόσημο...αν και η ουσία του νέου δεν ανάγεται στην άρνηση της ουσίας του παλαιού»⁵. Εκκινώντας από τις παραπάνω αρχές θα πρέπει ως προς την Φιλοσοφία να προσδιορίσουμε τα εξής τρία: 1) την ουσία μέσα από την οποία ανακύπτει η Φιλοσοφία(κατά τον Χέγκελ αυτή είναι η θρησκεία), 2) την ουσία της Φιλοσοφίας, 3) την σχέση που έχουν μεταξύ τους. Το σημείο 1 μελετά την διαμόρφωση των προϋποθέσεων εμφάνισης της νέας ουσίας, ενώ τα 2 και 3 την πρωταρχική εμφάνιση αυτής και την σχέση της με το παρελθόν της.

1. Διαμόρφωση των προϋποθέσεων(με την ευρεία έννοια) για την εμφάνιση της Φιλοσοφίας⁶

Η τέχνη και η θρησκεία αποτελούν τα δύο πρώτα στάδια του απόλυτου πνεύματος μέσα στα οποία εκκολάπτεται η Φιλοσοφία. Τα στάδια αυτά, όπως είδαμε, διαθέτουν το ίδιο περιεχόμενο με την Φιλοσοφία και «διαφέρουν μόνο ως προς τους τύπους(Formen)»⁷ ,ενώ προηγούνται αυτής τόσο ιστορικά όσο και λογικά.

Η τέχνη αποτελεί το πρώτο στάδιο του απόλυτου πνεύματος και είναι υψωμένη στην μορφή της αισθητηριακής εποπτείας(sinnliche Anschauung). Ο Χέγκελ λέει στην Ιστορία της Φιλοσοφίας ότι «η τέχνη είναι διδασκάλισσα των λαών, με το να εξυψώνουν και να παγιώνουν προηγούμενες συγκεχυμένες παραστάσεις και παραδόσεις σε συγκεκριμένες εικόνες, αντίστοιχες με το πνεύμα του λαού»⁸. Η τέχνη συνδέεται με την Φιλοσοφία κατά κύριο λόγο μέσω της

⁴ ΛτΙ, σελ. 90

⁵ ΛτΙ, σελ. 92

⁶ Όπως θα δείξουμε παρακάτω η Λογική διαφοροποιείται από την Φιλοσοφία αλλά επειδή και οι δύο εντάσσονται στο στοιχείο της σκέψης και εμείς σε αυτό το στάδιο θέλουμε να δούμε πως γεννάται η σκέψη, η διάκριση δεν έχει προς το παρόν σημασία.

⁷ Αισθητική, σελ. 91

⁸ ΙΦ, σελ. 58

διαμεσολάβησης της θρησκείας και άρα δεν συνιστά με αυστηρή έννοια διαμόρφωση των προϋποθέσεων της πρώτης. Όσον αφορά την σχέση τέχνης-θρησκείας ο Χέγκελ μας δίνει ορισμένα στοιχεία που μπορούν να δικαιολογήσουν το σχήμα που προτείναμε ήδη περί διαλεκτικής παλιάς(τέχνη) και νέας ουσίας(θρησκεία). Ο Χέγκελ λέει ότι «συχνά η θρησκεία χρησιμοποιεί την τέχνη, για να υποδηλώσει τη θρησκευτική αλήθεια της αίσθησης...και τότε η τέχνη τίθεται στην υπηρεσία ενός διαφορετικού από αυτήν γνωστικού τομέα»⁹. Στην αρχαία Ελλάδα οι «ποιητές και οι καλλιτέχνες έγιναν για τους Έλληνες οι δημιουργοί των θεών τους...και μάλιστα όχι κατά τρόπον ,ώστε αυτές οι παραστάσεις και διδασκαλίες να έχουν προϋπάρξει της ποίησης με αφηρημένο συνειδησιακά τρόπο ως γενικές θρησκευτικές προτάσεις και καθορισμοί της σκέψης»¹⁰. Η τέχνη όμως «ενέχει εντός της ένα όριο και γι' αυτό μεταβαίνει σε υψηλότερους τύπους συνείδησης...Με την προϊούσα μόρφωση έρχεται σε κάθε λαό ο καιρός ,όπου η τέχνη προσιωνίζει την ίδια της την υπέρβαση»¹¹. Επειδή ο αισθητηριακός τρόπος συνείδησης «είναι ενωρίτερος για τον άνθρωπο, γι' αυτό τα πρώιμα στάδια της θρησκείας ήσαν θρησκεία τέχνης και αισθητικής παρουσίασης»¹².

Σταδιακά η θρησκευτική παράσταση αποτραβήχτηκε από το αισθητό στοιχείο και επανάχθηκε στην εσωτερικότητα του φρονήματος και της σκέψης. Η θρησκεία εισφέρει την ενδοσκόπηση(Innerlichkeit). Παρατηρούμε λοιπόν ότι όσο αναπτύσσεται η θρησκεία, τόσο περιορίζεται η σημασία της τέχνης ως μορφής σύλληψης της Ιδέας και μετατρέπεται σε «όψη της θρησκευτικής συνείδησης»¹³. Η θρησκεία ως **παραστασιακή**(Vorstellung ,παράσταση) μορφή σύλληψης της Ιδέας αποτελεί το στάδιο διαμόρφωσης των προϋποθέσεων της Φιλοσοφίας με την ευρεία έννοια. Χαρακτηριστικό της θρησκείας είναι ότι μεταθέτει το απόλυτο «από την αντικειμενικότητα της τέχνης στην εσωτερικότητα του υποκειμένου και με το να προσφέρει στην παράσταση τον τρόπο της υποκειμενικότητας ,έτσι ώστε η καρδιά και το φρόνημα ,αλλά και γενικότερα η εσωτερική υποκειμενικότητα να γίνονται το βασικό στοιχείο»¹⁴.

1α) Διαμόρφωση των προϋποθέσεων με την στενή έννοια: η ανατολική φιλοσοφία

Η διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την εμφάνιση της νέας ουσίας δεν είναι μία απολύτως οριοθετημένη διαδικασία αλλά χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό τυχαιότητας και απροσδιοριστίας. Εν προκειμένω η προγενέστερη του

⁹ Αισθητική, σελ. 92

¹⁰ Αισθητική ,σελ. 92

¹¹ Αισθητική, σελ. 93

¹² Αισθητική, σελ. 94

¹³ Αισθητική, σελ. 94

¹⁴ Αισθητική, σελ. 93,94

φιλοσοφείν ουσία είναι οι εγγύτερες προς αυτήν μορφές συνείδησης (όχι άρα η εμπειρία και οι πράξεις) δηλ. η τέχνη, η μυθολογία και η θρησκεία. Επομένως η διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την εμφάνιση της Φιλοσοφίας, θα λέγαμε, ότι με ευρεία έννοια πραγματοποιείται μέσα από τα ομηρικά έπη, την Θεογονία, την μυθολογία και την θρησκεία.

Παρόλα αυτά μέσα από την «Ιστορία της Φιλοσοφίας» του Χέγκελ παρουσιάζεται η ανατολική «φιλοσοφία» ως το κατ' εξοχήν μέρος εκκόλαψης των προϋποθέσεων για την γένεση της ελληνικής φιλοσοφίας. Έτσι «αν στον χριστιανικό κόσμο διαχωρίζονται η αντίστοιχη θρησκεία και η Φιλοσοφία, στην αρχαία Ανατολή θρησκεία και Φιλοσοφία ήσαν αναπόσπαστες υπό την έννοια ότι το περιεχόμενο συνέπιπτε με τον τύπο, με τον οποίο υπήρχε η Φιλοσοφία»¹⁵ και μερικές σελίδες παρακάτω «μιλώντας φιλοσοφικά οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι αυτό που ονομάζουμε «ανατολική φιλοσοφία», είναι η θρησκευτική αντίληψη της ανατολής, μια θρησκευτική κοσμοθεωρία, που διαθέτει αρκετά στοιχεία, ώστε να εκληφθεί ως Φιλοσοφία... Η ανατολική Φιλοσοφία είναι θρησκευτική Φιλοσοφία»¹⁶. Η Φιλοσοφία μόλις που ξεπροβάλλει μέσα από την μήτρα της ανατολικής θρησκευτικής φιλοσοφίας.

Η βασική αιτία κατά την οποία η θρησκεία της Ανατολής είναι φιλοσοφική έγκειται στο ότι δεν είχε «αναπτυχθεί το στοιχείο της υποκειμενικότητας [και έτσι] οι θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν εξατομικεύονται, αλλά έχουν τον χαρακτήρα γενικών αντιλήψεων, που εμφανίζονται ως φιλοσοφικές παραστάσεις και σκέψεις»¹⁷. Επιπλέον «στις ανατολικές θρησκείες ισχύει ότι η Μία υπόσταση είναι η αληθής... τούτη η υπόσταση είναι πάντως φιλοσοφική Ιδέα»¹⁸. Από την άλλη στην ανατολική «φιλοσοφία» «...δεν μπορούν να διατυπωθούν φιλοσοφικά συμπεράσματα [διότι] προς τούτο απαιτείται γνώση της γενικής υπόστασης»¹⁹. Όμως «ο άνθρωπος διαχωρίζεται από την υπόσταση και δεν κατακτά την ευδαιμονία εντός αυτής...»²⁰.

2. Η πρωταρχική εμφάνιση της φιλοσοφίας

α) Η γένεση της Φιλοσοφίας (νέα ουσία) μέσα από την θρησκεία (παλιά ουσία)

Για τον Χέγκελ η νόηση (Denken) είναι ειδολογικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου που τον διαχωρίζει από τα ζώα και έτσι κάθε τι ανθρωπινό

¹⁵ ΙΦ, σελ. 57

¹⁶ ΙΦ, σελ. 94

¹⁷ ΙΦ, σελ. 94,95

¹⁸ ΙΦ, σελ. 95,96

¹⁹ ΙΦ, σελ. 80

²⁰ ΙΦ, σελ. 80

διαπερνάται από αυτήν. Η τέχνη ,η θρησκεία και η Φιλοσοφία είναι μορφές νόησης που έχουν το ίδιο περιεχόμενο και διαφέρουν μόνο ως προς την μορφή σύλληψης αυτού. Αν λοιπόν θέλουμε να πραγματοποιούμε την μετάβαση από την θρησκεία στην Φιλοσοφία ως μετάβαση από μία ουσία σε μία νέα, τότε το κλειδί για την εύρεση της ουσίας εκάστης είναι η διαφορά μορφής. **Με άλλα λόγια, ουσία της θρησκείας είναι ότι συλλαμβάνει τα περιεχόμενά της στο επίπεδο της παράστασης ,ενώ ουσία της Φιλοσοφίας ότι τα συλλαμβάνει στο επίπεδο της σκέψης(Gedanke).** Η σκέψη είναι η κατ' εξοχήν μορφή νόησης και χαρακτηρίζει το φιλοσοφείν και τις επιστήμες. Σε σχέση με τις υπόλοιπες επιστήμες η Λογική είναι η **καθαρή** σκέψη²¹. Στην «*Ιστορία της Φιλοσοφίας*» ο Χέγκελ προβαίνει σε περαιτέρω εξειδίκευση της σκέψης λέγοντας ότι «η σκέψη είναι τυπική, η έννοια είναι η πλέον συγκεκριμένη σκέψη, η Ιδέα είναι η σκέψη στην ολότητά της, τον καθαυτό και δια εαυτόν υφιστάμενο καθορισμό της»²². Η διαφορά ως προς τη μορφή πλάθει και το αντίστοιχο προς αυτήν αντικείμενο και έτσι «στην θρησκευτική συνείδηση ο γνωστικός τύπος(Form des Wissens) του αντικειμένου είναι περισσότερο αισθητός και παραστατικός. Οτι ο Θεός γεννά Υιόν ,σχέση ειλημμένη από τη βιολογική ζωή, δεν θα το λέγαμε στη Φιλοσοφία»²³.

Η παράσταση σε αντίθεση με τις αισθήσεις που εγκλωβίζονται στο αισθητηριακά συγκεκριμένο θέτει το περιεχόμενό της σε μία γενικότητα. Αυτό που της λείπει είναι η σχέση αναγκαιότητας και έτσι αρκείται σε ταυτολογικές προτάσεις του τύπου «Ο θεός είναι θεός» ,είτε αποδίδει στον θεό κατηγορήματα τα οποία όμως **δεν συνδέονται μεταξύ τους παρά μόνο τίθενται το ένα δίπλα στο άλλο**. Αντίθετα η σκέψη συσχετίζει **το γενικό με το μερικό** και άρα «θέτει κάποια σχέση αναγκαιότητας ανάμεσα στους μεμονωμένους όρους της παράστασης»²⁴. Η Φιλοσοφία «είναι ένας ιδιότυπος τρόπος του νοείν, ένας τρόπος μέσω του οποίου το νοείν μεταβάλλεται σε γνώριζεν και σε γνώριζεν μέσω εννοιών»²⁵. Παρόλα αυτά η διαφορά φιλοσοφίας-θρησκείας «δεν πρέπει να εκληφθεί αφηρημένα ,ότι δηλ. μόνο στη Φιλοσοφία υπάρχει σκέψη...»²⁶. Δεν υπάρχει κάθετος διαχωρισμός ανάμεσα στην θρησκεία(παράσταση) και την σκέψη καθώς και η θρησκεία έχει «γενικές σκέψεις». Αυτός είναι και ο λόγος που εντάσσουμε(ακολουθώντας τον Χέγκελ) την ανατολική θρησκευτική Φιλοσοφία στο μεταίχμιο μεταξύ θρησκείας και Φιλοσοφίας.

²¹ «Η Λογική είναι η επιστήμη της καθαρής ιδέας, δηλ. της ιδέας μέσα στο αφηρημένο στοιχείο της νόησης» Ε. 92

²² ΙΦ, σελ. 20

²³ ΙΦ, σελ. 63

²⁴ Ε. ,σελ. 97

²⁵ Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών, §§ 1-244, σελ. 55

²⁶ ΙΦ, σελ. 53

Μία πρώτη περιγραφή της διαλεκτικής παλιάς και νέας ουσίας, αν και όχι σε αυστηρά διατυπωμένη μορφή, βρίσκουμε ήδη στον πρόλογο της Φαινομενολογίας, όπου ο Χέγκελ σχεδόν ποιητικά περιγράφει την γέννηση της νέας εποχής του πνεύματος μέσα από την παλιά. Εκεί μας λέει ότι το νέο πνεύμα «διαλύει τμηματικά το οικοδόμημα του προγενέστερου κόσμου του, τα τραντάγματα του οποίου παρεμφαίνονται μόνο από σποραδικά συμπτώματα...Αυτό το βαθμιαίο καταθρυμματίζει, που δεν αλλοίωσε τη φυσιογνωμία του όλου, διακόπτεται από την ανατολή του ηλίου, που με μια λάμψη ιχνογραφεί μεμιάς την όψη του νέου κόσμου»²⁷. Προς το παρόν περιγράφει την εμφάνιση του νέου μέσα στο παλιό καθώς και το «ποιοτικό άλμα» της γένεσης του νέου μέσω της άρνησης του παλιού. Όλες οι προηγούμενες «μορφές πολιτισμού» που εμφανίστηκαν υπό το παλιό στάδιο αναπαράγονται εντός της «νέας μορφής...μεσα στο νέο τους στοιχείο, με το νέο νόημα που προσέλαβαν». Ο νέος κόσμος «είναι τόσο λίγο εντελής πραγματικότητα όσο και το μόλις γεννημένο παιδί». Στη συνέχεια μας λέει για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η μορφή και το περιεχόμενο της νεοεμφανιζόμενης επιστήμης κάτι που θα επιχειρήσουμε να δείξουμε και εμείς στην συνέχεια: «η συνείδηση αισθάνεται στην πρόσφατα αναδυόμενη μορφή την απουσία της ανάπτυξης και της ιδιαιτερότητας του περιεχομένου: πολύ περισσότερο αισθάνεται ν' απουσιάζει η επεξεργασία της μορφής, δυνάμει της οποίας οι διαφορές προσδιορίζονται με βεβαιότητα και διάτασσονται στις σταθερές τους σχέσεις...Η επιστήμη, που βρίσκεται στο αρχικό της στάδιο και δεν έχει ακόμα φθάσει ούτε στην πληρότητα της λεπτομερούς αφήγησης ούτε στην τελειότητα της μορφής, είναι απ' αυτή την άποψη εκτεθειμένη σε επικρίσεις»²⁸.

Ο Βαζιούλιν όσον αφορά τη διαλεκτική παλιάς-νέας ουσίας εστιάζει σε τρία σημεία:

1) στην διαδικασία **άρνησης** της παλιάς από την νέα ουσία «και εμφάνιση κάποιου τινός κατά το ποιόν και κατ' ουσία διάφορου από το ποιόν, από την ουσία του παλαιού και από την αρνητική προσδιοριστία του παλαιού»²⁹. Όσον αφορά την συγκεκριμένη διαλεκτική μετάβασης από την θρησκεία στην Φιλοσοφία ο Χέγκελ λέει το εξής: «...κατά το χρόνο και στην πορεία της μόρφωσης η εμφάνιση της θρησκείας προηγείται της αντίστοιχης της Φιλοσοφίας... Θα πρέπει δε να συνδεθεί ο αφετηριακός καθορισμός της απαρχής της Ιστορίας της Φιλοσοφίας με τον αποκλεισμό ακριβώς του θρησκευτικού στοιχείου και με το να δείξουμε ότι η απαρχή δεν πρέπει να γίνει με αυτό»³⁰. Η νέα ουσία που ανακύπτει προϋποθέτει

²⁷ Φ. σελ. 132

²⁸ Φ. ,σελ. 134

²⁹ ΛτΙ, σελ. 92

³⁰ ΙΦ, σελ. 52

το παρελθόν της και συνάμα το αίρει. Από την μία επομένως «η Φιλοσοφία μπορεί λοιπόν σίγουρα να προϋποθέτει, και μάλιστα οφείλει να προϋποθέτει μια οικειότητα με τα αντικείμενα της, καθώς και ένα ενδιαφέρον γι' αυτά — ήδη εξαιτίας του ότι η συνείδηση από την άποψη του χρόνου φτιάχνει παραστάσεις αντικειμένων πριν φτιάξει έννοιες τους»³¹ και από την άλλη «...το σκεπτόμενο πνεύμα προχωρεί μόνο μέσω του παριστάνειν και μόνο προσφεύγοντας σ' αυτό φτάνει στο σκεπτόμενο γνωρίζειν και κατανοείν»³². Ακριβώς το στοιχείο της διατήρησης, άρνησης και υπέρβασης περικλείεται στην ακόλουθη πρόταση: «η διαφορά μεταξύ παράστασης και σκέψης είναι σημαντικότερη, γιατί μπορεί να ειπωθεί ότι η Φιλοσοφία δεν κάνει τίποτε άλλο, παρά να μεταμορφώνει τις παραστάσεις σε σκέψεις. Αλλά βέβαια και τη σκέτη σκέψη σε έννοια»³³.

2) στην διαδικασία που λειτούργησε ως **πηγή της πρωταρχικής εμφάνισης** του νέου οργανικού όλου, δηλ. στην «ενότητα των εσωτερικών αντιφάσεων της προγενέστερης ανάπτυξης οι οποίες οδηγούν κατ' ανάγκη στη διαμόρφωση του νέου όλου, και εξωτερικών τυχαίων συνθηκών»³⁴. Για να αποδείξει κανείς αυτόν τον ισχυρισμό πρέπει να μελετήσει ειδικά την φιλοσοφία της θρησκείας του Χέγκελ, κάτι που υπερβαίνει τα όρια της παρούσας εργασίας.

3) στην **νέα πηγή αυτοκίνησης** «αυτού του νέου οργανικού όλου, οι νέες ιδιότητες για αυτό το όλο εσωτερικές αντιφάσεις. Αρχικά αυτή η πηγή της κίνησης είναι μεν άγουσα, πλην όμως όχι κυρίαρχη κατά την ανάπτυξη του νέου οργανικού όλου»³⁵. Η πηγή της αυτοκίνησης είναι οι αντιφάσεις της νέας ουσίας, οι οποίες οδηγούν στην ανάπτυξη του νέου οργανικού όλου. Στις περιόδους **πρωταρχικής εμφάνισης** και **διαμόρφωσης** της επιστήμης της Λογικής η αυτοκίνηση έγκειται στο ότι κάθε φιλοσοφία θεωρούσε εαυτόν ως απόλυτο· όμως «μία φιλοσοφία, η οποία δεν έχει την απόλυτη μορφή ταυτόσημη με το περιεχόμενο, πρέπει να εξαφανιστεί επειδή η μορφή της δεν είναι αυτή της αλήθειας»³⁶. Η απολυτότητα αυτή τροφοδοτούσε την περαιτέρω πορεία της γνώσης και «αυτό που ανατρέπεται δεν είναι η αρχή εκάστης φιλοσοφίας, απλώς η αξίωση να είναι αυτή ο έσχατος και ο απόλυτος καθορισμός»³⁷. Η επιμέρους αρχή αποτελεί αναγκαία στιγμή του όλου της επιστήμης. Αν κάνουμε αφαίρεση από την τυχαιότητα και εξωτερικότητα στην διαδοχή των φιλοσοφικών συστημάτων αυτό που μένει είναι η «εσωτερική ιδέα που εξολοθρεύει τις πεπερασμένες διαμορφώσεις». Η ατμομηχανή της κίνησης είναι η αντίθεση μορφής και περιεχομένου που

³¹ Φαινομενολογία, σελ. 54

³² Φ., σελ. 54

³³ Ε., σελ. 97

³⁴ ΛτΙ, σελ. 94

³⁵ ΛτΙ, σελ. 94

³⁶ ΙΦ. 33

³⁷ ΙΦ, σελ. 33

καθιστά «το όλο της ιστορίας της φιλοσοφίας [είναι] μία αναγκαία και συνεπή[ς] διαδικασία»: «Μια φιλοσοφία ,που δεν έχει ταυτόσημο με τον τύπο(Form, μορφή) περιεχόμενο πρέπει να παρέλθει, διότι ο τύπος της δεν είναι αληθής. Η διαδικασία είναι αναγκαία a priori. Τούτο πρέπει να το αναδείξει προσηκόντως η Ιστορία της Φιλοσοφίας ως επιστημονικό παράδειγμα»³⁸.

Όταν θα κάνουμε λόγο για την Λογική του Χέγκελ θα επανέλθουμε στην πηγή της αυτοκίνησης αυτή τη φορά αποκαθαρμένη από το εξωτερικό περιεχόμενο και άρα στην ώριμη μορφή της. Η διαφορά της πηγής αυτοκίνησης στην Λογική του Χέγκελ έγκειται στο ότι οι επιμέρους κατηγορίες παρουσιάζονται ως στάδια του όλου της Λογικής και άρα αυτές εξετάζονται μόνο ως τμήματα της «*συγκεκριμένης ολότητας*, η οποία ωστόσο δεν είναι ακόμα *τεθειμένη*, δεν είναι ακόμα *διεαυτήν*»³⁹.

β) Σχέση Φιλοσοφίας και εμπειρικών επιστημών

Η μορφή ,η οποία χαρακτηρίζει την Φιλοσοφία ,είναι αυτή της σκέψης. Όμως η σκέψη όπως δείξαμε δεν είναι ενιαία καθώς μέσω αυτής διαθλούν τα περιεχόμενά τους τόσο η Φιλοσοφία όσο και οι εμπειρικές επιστήμες. Θα παρουσιάσουμε τώρα την κριτική του Χέγκελ στις εμπειρικές επιστήμες.

Ο Χέγκελ εξαιρεί τον ρόλο των εμπειρικών επιστημών λέγοντας ότι «χωρίς την συγκρότηση τους δεν θα μπορούσε η Φιλοσοφία να προχωρήσει περισσότερο από τους αρχαίους»⁴⁰. Σε πλήθος όμως άλλων κειμένων τους ασκεί κριτική.

Η **βασική ομοιότητα** των εμπειρικών επιστημών και της Φιλοσοφίας έγκειται στο ότι αυτές ανήκουν στην σκέψη και όχι στην παράσταση και αναζητούν⁴¹ να προσδώσουν μέσα από «γενικούς νόμους και αρχές» αναγκαιότητα στο αντικείμενό τους.

Η **βασική διαφορά** έγκειται στο ότι κατά τον Χέγκελ οι εμπειρικές επιστήμες δεν μπορούν από την φύση τους να ανέλθουν στο επίπεδο του λόγου και έτσι «το καθολικό της φυσικής⁴² είναι αφηρημένο και απλά μορφικό· η προσδιοριστικότητά του δεν είναι εμμενής σε αυτό, και δεν μεταβαίνει στην μερικότητα». Η διάνοια που χαρακτηρίζει τις εμπειρικές επιστήμες κρατάει το περιεχόμενό τους «χωρισμένο, διαμελισμένο, μερικοποιημένο και ως έχον έλλειψη

³⁸ ΙΦ, σελ. 33

³⁹ Έννοια, σελ. 630

⁴⁰ ΙΦ, σελ. 908,909

⁴¹ «όσον αφορά τις επιμέρους επιστήμες, το στοιχείο τους είναι η γνώση(Erkenntnis) και η σκέψη(Denken), όπως και στη Φιλοσοφία.» ΙΦ, σελ. 48

⁴² Επειδή το απόσπασμα προέρχεται από τον πρόλογο της Φιλοσοφίας της Φύσης η κριτική περιορίζεται στην φυσική αλλά η ουσία της αφορά όλες τις εμπειρικές επιστήμες.

της αναγκαίας σύνδεσης με τον εαυτό του»⁴³. Παρόλα αυτά «το υλικό προετοιμασμένο από την εμπειρία της φυσικής παραλαμβάνεται από την φιλοσοφία της φύσης από το σημείο στο οποίο το είχαν φθάσει οι φυσικοί και ανακατασκευάζεται χωρίς καμία περαιτέρω αναφορά στην εμπειρία ως την βάση της επαλήθευσης»⁴⁴. Με βάση τα παραπάνω προκύπτει ότι μόνο η Φιλοσοφία διαθέτει τον λόγο και μπορεί μέσω αυτού να προσδώσει ενότητα στα περιεχόμενα των εμπειρικών επιστημών.

Το γεγονός ότι το σύνολο των επιστημών στην εποχή του Χέγκελ βρισκόταν είτε στο επίπεδο της ανάλυσης(φυσική, χημεία αλλά και κοινωνικές επιστήμες όπως ψυχολογία, ιστορία κτλ.), δηλ. στην ανάβαση από το εμπειρικά συγκεκριμένο στο αφηρημένο, τον ώθησε στο να πιστέψει ότι εκ φύσεως οι εμπειρικές επιστήμες είναι δέσμιες της διάνοιας. Κατά συνέπεια επιχείρησε να καλύψει αυτό το κενό από σκοπιά φιλοσοφική(εξού και η συγγραφή της «Φιλοσοφίας της Φύσης», «του Πνεύματος» κτλ όπως δείξαμε και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο.). Εφόσον οι επιστήμες μπορούν να φθάσουν μέχρι το επίπεδο της διάνοιας, ο Λόγος είναι ίδιον αποκλειστικά της Φιλοσοφίας ,που παραλαμβάνει την σκυτάλη από ένα σημείο και μετά υποκαθιστώντας τις. Εδώ ήδη διακρίνονται τα νομοτελή όρια της εγγελιανής φιλοσοφίας ,καθώς στο βαθμό που οι επιστήμες ήταν ελλιπώς ανεπτυγμένες στην εποχή της , ανέλαβε αυτή να καλύψει αυτό το κενό. Ο Χέγκελ στο βαθμό που έπρεπε να δομήσει ένα απόλυτο σύστημα(κατά την απαίτηση της εποχής του όπως μας λέει και ο Ένγκελς στον «Λ.Φούερμπαχ») επιχείρησε ανεπιτυχώς να καλύψει το επιστημονικό κενό με Φιλοσοφία.

Το ότι ο λόγος είναι αποκλειστικό προνόμιο της Φιλοσοφίας έναντι των εμπειρικών επιστημών δεν δικαιολογείται ούτε με βάση την ιστορία της ίδιας της Λογικής. Η Λογική ως επιστήμη δεν ξεκίνησε ούσα στο επίπεδο του λόγου. Χρειάστηκε να περάσουν πολλές εκατονταετίες μέχρι να υψωθεί η Λογική στον λόγο. Κατά τη γνώμη μας κάθε επιστήμη στην ωριμότητά της μπορεί να φθάσει στον λόγο και στο στάδιο άρσης της αντίθεσης υποκειμένου-αντικειμένου, **αλλά**

⁴³ Philosophy of Nature, σελ. 202 ,1^{ος} Τόμος και συνεχίζει ο Χέγκελ επεξηγώντας αυτό που λέει με ένα παράδειγμα «Πάρτε ένα λουλούδι για παράδειγμα. Η διάνοια μπορεί να επισημάνει τις επιμέρους ποιότητες, και η χημεία μπορεί να το κόψει και να το αναλύσει. Το χρώμα του ,το σχήμα των φύλλων,υδρογόνο, άνθρακας κτλ. μπορούν να διακριθούν» . Σύγκριση μάλιστα αυτών με τα λόγια του Βαζιούλιν «Λόχου χάρη, στη βιολογία, μέχρι σήμερα με αναλυτικό τρόπο εξετάζεται κατά κύριο λόγο, μεταξύ άλλων, ο ανθρώπινος οργανισμός. [Εδώ] ωριμάζει, διανοίγει το δρόμο της η συνθετική προσέγγιση, αλλά δεν έχει καταστεί δεσπόζουσα. Αυτό είναι εμφανέστατο στη σύγχρονη ιατρική, η οποία εδράζεται στο σύγχρονο επίπεδο ανάπτυξης της βιολογίας. Ο άνθρωπος γίνεται αντικείμενο θεραπείας κατά μέρη: θεραπευτικές αγωγές ασκούνται στα ότια, στα μάτια, στη ρίνα, στους νεφρούς κ.ο.κ., ενώ διαφεύγει της προσοχής των θεραπόντων ο άνθρωπος ως ολότητα. Οι απόπειρες χρησιμοποίησης της αρχαίας ιατρικής, ιδιαίτερα αυτής της Απω Ανατολής, δεν μπορούν να διορθώσουν ριζικά την κατάσταση, διότι οι αρχαίοι είχαν μια κατ' εξοχήν χαώδη αντίληψη για τον άνθρωπο»

⁴⁴ Philosophy of Nature, σελ. 201 ,1^{ος} Τόμος.

πάντα στηριζόμενη στα δικά της μέσα. Το ότι η Λογική είναι η μέθοδος που μπορεί να προεκβάλλει κανείς στο εισέτι μη γνωσμένο αντικείμενο εκάστης επιστήμης φωτίζοντας έτσι το δρόμο της έρευνας δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι υποκαθιστά την ίδια την εμπειρική επιστήμη. Το παράδειγμα που μας έρχεται στο νου είναι αυτό της πολιτικής οικονομίας. Ο Μαρξ αξιοποίησε τα πορίσματα της γενικής Λογικής όσον αφορά την μελέτη ενός γνωστικού αντικειμένου και την επίλυση των αντιφάσεων. Όμως η ύψωση της πολιτικής οικονομίας στο επίπεδο του λόγου, πέραν του ότι για να επιτευχθεί πρέπει να έχει προηγηθεί η ανάβαση από το εμπειρικά συγκεκριμένο στο αφηρημένο, υλοποιείται με τα μέσα της ίδιας της επιστήμης: έτσι ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο» δεν κάνει Φιλοσοφία αλλά οικονομία.

Κεφάλαιο 2: Η Φιλοσοφία ως διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την εμφάνιση της Λογικής

Δείξαμε πως παρήχθη η Φιλοσοφία μέσα από την θρησκεία. Στην συνέχεια παρουσιάσαμε την άποψη του Χέγκελ για τις εμπειρικές επιστήμες. Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε την σχέση Φιλοσοφίας και Λογικής ως σχέση παλιάς και νέας ουσίας λαμβάνοντας υπόψη και την κριτική που ασκήσαμε στις απόψεις για τις εμπειρικές επιστήμες. Κατά συνέπεια θα διαφοροποιηθούμε σε ορισμένα σημεία από τον Χέγκελ.

Οι επιμέρους επιστήμες δεν αποτελούν προϋπόθεση για την εμφάνιση της Φιλοσοφίας, η οποία θα υψώσει αυτές στο λόγο. Αντιθέτως εκάστη επιστήμη έχει μία σχετικά αυτόνομη εξέλιξη που μπορεί να περιγραφεί με τις κατηγορίες της διαμόρφωσης των προϋποθέσεων, της πρωταρχικής εμφάνισης, διαμόρφωσης, ωριμότητας της ουσίας της και μεταβαίνει αυτοτελώς από την διάνοια στον λόγο. Όμως τότε τι είναι η Φιλοσοφία; Κατά τη γνώμη μας κάθε επιστήμη που βρίσκεται στο στάδιο διαμόρφωσης των προϋποθέσεων για την εμφάνιση της ουσίας της εκκολάπτεται εντός της Φιλοσοφίας. Η μετάβαση από τις προϋποθέσεις στην πρωταρχική εμφάνιση της επιστήμης σηματοδοτεί την μετάβαση από μία ουσία σε μία άλλη. **Η μετάβαση από την Φιλοσοφία σε μία επιστήμη συνιστά επομένως άρση του αντικειμένου και της μορφής της Φιλοσοφίας όσον αφορά βεβαίως την συγκεκριμένη επιστήμη.** Η Φιλοσοφία είναι το στάδιο που μεσολαβεί την μη επιστημονική και επιστημονική σκέψη από το οποίο διέρχονται όλες οι θεμελιώδεις επιστήμες.

Το αν κάθε μορφή γνώσης περί ενός αντικειμένου μπορεί να συστηματοποιηθεί σε επιστήμη είναι κάτι που αποδεικνύεται κατά κύριο λόγο εκ του αποτελέσματος και κατά δεύτερο λόγο από την Λογική ως την πλέον αφηρημένη επιστήμη. Επίσης η μετάβαση από την Φιλοσοφία στην επιστήμη διαφοροποιείται από επιστήμη σε επιστήμη και αυτό ακριβώς δίνει την

δυνατότητα στον όρο Φιλοσοφία να επιβιώνει μέχρι και σήμερα καθώς υπάρχουν ακόμα και σήμερα επιστήμες(;) που δεν είναι σαφές αν έχουν διαφοροποιηθεί από την Φιλοσοφία. Για παράδειγμα σχετικά πρόσφατα ανέτειλε η «ήπειρος Ιστορία» από το θολό τοπίο της φιλοσοφίας της ιστορίας ή της πολιτική φιλοσοφίας· επιπλέον ακόμα και σήμερα δεν είναι σαφές αν υφίσταται δυνατότητα επιστημονικής μελέτης της αισθητικής ή της ηθικής. Όμως πρέπει να τονίσουμε ότι η επιστημονική εξέταση του γίνεσθαι εκάστης επιστήμης καθίσταται εφικτή όταν πλέον η επιστήμη έχει ωριμάσει⁴⁵. Έτσι στα πρώτα στάδια του γίνεσθαι εκάστης επιστήμης είναι ανέφικτο να προσδιοριστεί με ακρίβεια τόσο αντικείμενό της όσο και η μορφή σύλληψης αυτού⁴⁶ (η μέθοδός της)⁴⁷. Η τελευταία μας σκέψη είναι παρμένη από την διαλεκτική μορφής-περιεχομένου, συνείδησης και αντικειμένου αυτής, όπως αυτή παρατίθεται στην εισαγωγή της Φαινομενολογίας. Κατά τη γνώμη μας η διαλεκτική αυτή μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε επιμέρους επιστήμη. Εμείς θα πραγματευτούμε αυτήν αναλυτικά στη συνέχεια όσον αφορά την πλέον αφηρημένη επιστήμη, αυτήν της Λογικής.

1) Διαμόρφωση των προϋποθέσεων εμφάνισης της Λογικής εντός της Φιλοσοφίας

Επειδή η εξέταση του γίνεσθαι της Λογικής θα γίνει από την σκοπιά της ώριμης επιστήμης της Λογικής(και κατά βάση της εγγελιανής Λογικής) θα χρησιμοποιούμε τους όρους αντικειμενική και υποκειμενική Λογική, παρότι στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της εξεταζόμενης επιστήμης, αυτές εθεωρείτο ότι ανήκαν σε διαφορετικές επιστήμες, δηλ. στην μεταφυσική και στην τυπική Λογική· θεώρηση που αντανάκλουσε εν μέρει και την εξωτερική σχέση της μεθόδου προς το περιεχόμενο.

⁴⁵ «οι νύξεις για κάτι ανώτερο στα κατώτερα ζωικά είδη μπορούν να κατανοηθούν μονάχα όταν το ανώτερο είναι το ίδιο ήδη γνωστό» Κ. Μαξ Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, τ. Α, σελ. 70

⁴⁶ Αντίθετα όταν πλέον η επιστήμη έχει φθάσει σε έναν ικανοποιητικό βαθμό ανάπτυξης αρχίζει και υποδιαίρεται και έτσι παρατηρούμε το πλήθος εξειδικεύσεων που έχουν οι σημερινές θετικές επιστήμες. Παράλληλα αναπτύσσονται και τάσεις διεπιστημονικής συνεργασίας, οι οποίες με έναν τρόπο είναι η επιστροφή στην πρωταρχική κατάσταση(συνθετική επιστήμη του όλου) αλλά σε ανηρημένη βεβαίως μορφή. Βλ. Πατέλης «Ωστόσο, οι τάσεις διεπιστημονικής σύγκλισης-σύνθεσης, συν-ανάπτυξης και ολοκλήρωσης των ερευνητικών δραστηριοτήτων, είναι ήδη έκδηλες και σηματοδοτούν την προοπτική της συνθετικής και εσωτερικά ενιαίας επιστήμης της ώριμης ανθρώπινης κοινωνίας, εσωτερικά ενιαίες μεν, πλην όμως διαφορετικές στιγμές της οποίας θα είναι η γνώση, διάγνωση της φύσης και συνειδητοποίηση της κοινωνίας»

⁴⁷ Πέραν πάντως από την ανάπτυξη της ίδιας της επιστήμης η ανάπτυξη της μεθόδου της εξαρτάται και από σχετικά εξωτερικούς παράγοντες, δηλ. από την ανάπτυξη της επιστήμης εκείνης που έχει ως αντικείμενό της την ίδια την μέθοδο· εννοούμε βεβαίως την Λογική ως την καθολική μέθοδο και τα μαθηματικά ως μέθοδο θετικών επιστημών.

Η **διαμόρφωση των προϋποθέσεων** εμφάνισης της επιστήμης της Λογικής ξεκινά με τους Ίωνες. Η Φιλοσοφία του Θαλή θεωρεί ως κοσμολογική αρχή το νερό. Όμως το νερό δεν είναι κατηγορία της Λογικής αλλά της φυσικοχημείας(χημική ένωση). Συνάμα όμως τίθεται για πρώτη φορά το ζήτημα της αρχής από την σκοπιά της σκέψης και όχι της μυθολογίας ή της τέχνης· το ζήτημα της αρχής με τον τρόπο που τίθεται από τους Ίωνες εντάσσεται στην προβληματική και της ίδιας της Λογικής. Ο Χέγκελ διερωτάται αν αξίζουν φιλοσοφική προσοχή οι παράστασεις του Θαλή και του Αναξίμανδρου που θεωρούσαν τον ήλιο και το φεγγάρι ως πράγματα και απαντάει ότι «όλες οι παραστάσεις τέτοιων αντικειμένων περιέχουν το κοινό ότι με αυτές η φύση αποθεοποιείται (“ent-göttert”). Αποβάλλουν την ποιητική θεώρηση της φύσης ,που προσέδιδε σε όλα τα άζωα ένα είδος ζωής ,συναίσθηση ή τέλος πάντων ένα Είναι παρόμοιο της συνείδησης»⁴⁸.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι με τους Ίωνες εμφανίζεται για πρώτη φορά η μορφή του καθόλου, της απλούστερης σχέσης αλλά συνάμα αυτά δεν συνιστούν ακόμα Λογική αλλά Φιλοσοφία. Η αιτία είναι ότι «το ύδωρ και όμοιες υλικές αρχές **υποτίθεται** μεν ότι είναι το καθόλου, αλλά, καθό ύλες, δεν είναι καθαρές σκέψεις»⁴⁹. Στην αμέσως επόμενη πρόταση θα πει το ίδιο για τους αριθμούς των Πυθαγορείων οι οποίοι «δεν είναι ούτε η πρώτη απλή ούτε η παραμένουσα κοντά στον εαυτό της αλλά η εντελώς εξωτερική προς τον ίδιο τον εαυτό της σκέψη». Η πυθαγόρεια φιλοσοφία βρίσκεται ως προς την μορφή της στο μεταίχμιο της Φιλοσοφίας και της Λογικής καθώς οι «αριθμοί είναι μεν εννοιολογικοί, αλλά στο πεδίο της παράστασης και της εποπτείας. –Διαφορές στην μορφή του ποσοτικού δεν εκφράζονται ως καθαρές έννοιες»⁵⁰ («*Zahlen sind der Begriff, aber in der Weise der Vorstellung, der Anschauung, - Unterschiede in der Form des Quantitativen, nicht als reine Begriffe ausgedrückt*»). Παραθέτουμε ένα ακόμα απόσπασμα από την «Ιστορία της Φιλοσοφίας» όπου ο Χέγκελ λέει ότι οι Ιώνες «συνέλαβαν το γενικό υπό μορφή φυσικού καθορισμού...η μετέπειτα πορεία οδηγεί στην εγκατάλειψη των άμεσων φυσικών καθορισμών[πυθαγόρειοι ΘΛ]...ο αριθμός δεν είναι αισθητός ,αλλά ούτε και καθαρή σκέψη. Είναι ένα υπεραισθητό αισθητό...»⁵¹. Αντίθετα «στους Ελεάτες επιτελείται η βίαιη και σαφής απόσπασση της σκέψης από την αισθητή και την αριθμητική μορφή («*von der sinnlichen Form und der Form der Zahl*»), προβαίνει δε η καθαρή σκέψη»⁵². Επομένως υποστηρίζουμε ότι οι φιλοσοφίες των Ιώνων και των Πυθαγορείων κυφορούν την Λογική εντός της μήτρας της Φιλοσοφίας, ενώ με το Ελεατικό Είναι έχουμε εκείνη την «πρώτη αναπνοή [που] διακόπτει εκείνη τη

⁴⁸ ΙΦ, σελ. 281

⁴⁹ WL I, σελ.91

⁵⁰ ΙΦ, σελ. 203 ,με σημαντικές αλλαγές στην μετάφραση

⁵¹ ΙΦ, σελ. 139

⁵² ΙΦ, σελ. 139

βαθμιαία πορεία μιας ποσοτικής ανάπτυξης –πρόκειται για ένα ποιοτικό άλμα- και το παιδί είναι τώρα πια γεννημένο...»⁵³ η Λογική κάνει την εμφάνισή της ως επιστήμη.

Με αυτήν μας την κατηγοριοποίηση μπορούμε να επιλύσουμε την ένταση ανάμεσα στις διαφορετικές αφετηρίες που συναντάμε στην «Ιστορία της Φιλοσοφίας» και στην αφετηρία της «Επιστήμης της Λογικής». Στην πρώτη ο Χέγκελ εντάσσει στο πλαίσιο της Λογικής τόσο τους Ίωνες όσο και τους Πυθαγόρειους, ενώ στη δεύτερη εκκινεί με τον Παρμενίδη. Παρά την ξεκάθαρη διαφορά όσον αφορά την αφετηρία της Λογικής στα δύο του έργα ο Χέγκελ λέει στην «Επιστήμη της Λογικής» ότι «ό,τι είναι το πρώτο στην **επιστήμη**, πρέπει αναγκαστικά να έχει φανεί **ιστορικά** ως το πρώτο»⁵⁴. Σε επίπεδο συστήματος η αιτία αυτής της έντασης στα δύο κείμενα του Χέγκελ έγκειται στην μη-διάκριση ανάμεσα στη Φιλοσοφία ως προστάδιο κάθε επιστήμης και στην Λογική ως επιστήμη που αναδύεται από την Φιλοσοφία.

2) Διαφορά της Λογικής από τις άλλες εντός της Φιλοσοφίας επιστήμες

Αν εξετάσουμε λοιπόν από την σκοπιά της Λογικής την σχέση της με τις υπόλοιπες επιστήμες θα λέγαμε ότι στο βαθμό που αυτή καταπιάνεται με αντικείμενα άλλων επιστημών(επικάλυψη που όμως γίνεται αισθητή μόνο εκ των υστερών) παρεμπιπτόντως ή επειδή δεν μπορεί να μείνει σταθερή στον αφηρημένο χαρακτήρα της μορφής της, **τότε το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να ονομάζεται Φιλοσοφία**. Στον πρόλογο της Φαινομενολογίας παρατηρούμε τον αγώνα που δίνει ο Χέγκελ για να αποκτήσει η Λογική την δική της μέθοδο και όχι να δανείζεται αυτήν από άλλες επιστήμες. Η υιοθέτηση για παράδειγμα από τον Σπινόζα της μεθόδου της γεωμετρίας με ορισμούς, αξιώματα, προτάσεις και αποδείξεις είναι δείγμα της αναγκαίας σύμπτωσης των επιστημών πριν φθάσουν στην πλήρη τους ωρίμανση. Όσο η Λογική δεν οριοθετεί την μορφή και το περιεχόμενό της από τις υπόλοιπες επιστήμες, τόσο θα επιβιώνει σε επίπεδο ουσίας και ορολογίας η έννοια της Φιλοσοφίας. Ακριβώς το παράδειγμα του Σπινόζα δείχνει ότι ακόμα και όταν η Λογική είναι σαφώς πιο αναπτυγμένη απ' ό,τι στην αφετηρία της συνεχίζει να μην αυτονομείται πλήρως από τις άλλες επιστήμες και άρα ανήκει ακόμα στην Φιλοσοφία.

Οι επιστήμες όπως αυτές εμφανίζονται μέσα στην Φιλοσοφία αλλά και από την στιγμή που την υπερβαίνουν παρουσιάζουν μεταξύ τους σημαντικές ομοιότητες ως προς την μορφή και το περιεχόμενο. Ένα παράδειγμα είναι βεβαίως η Φυσική, η οποία εμφανίζεται ως ενιαία με την Λογική εντός της

⁵³ Φ. σελ. 132

⁵⁴ WL. I, σελ. 91

φιλοσοφίας του Θαλή. Επίσης όσον αφορά τα μαθηματικά ο Αριστοτέλης μας λέει ότι για τους πυθαγόρειους «οι αρχές των μαθηματικών ήσαν αρχές των πάντων...μέσα στους αριθμούς ενόμιζαν πως εθεωρούσαν πολλά απεικονίσματα που αντιστοιχούσαν με τα όντα και τα γινόμενα»⁵⁵. Προχώρημα ως προς την σχέση μαθηματικών-Λογική κάνει ο Πλάτωνας, ο οποίος «εθεώρησε τους αριθμούς ξεχωριστούς από τα αισθητά»⁵⁶ ανάμεσα στα αισθητά πράγματα και τις ιδέες. Σε μεγάλο βαθμό σε όλη την αρχαιότητα η σχέση των διαφόρων επιστημών με την Λογική είναι στενή. Όλες αυτές οι σχέσεις πρέπει βεβαίως να μελετηθούν ειδικά για να βγουν συγκεκριμένα συμπεράσματα.

2α) Σχέση Λογικής και Θεολογίας

Εν συγκρίσει με την σχέση της με άλλες επιστήμες η Λογική διατηρεί ιδιαίτερα βαθείς δεσμούς με την θεολογία. Ως εξειδίκευση λοιπόν των προηγούμενων ισχυρισμών μας θα επιχειρήσουμε σύντομα να καταδείξουμε την σχέση ανάμεσα στην Λογική και την θεολογία.

Αν εξετάσουμε την σχέση των δύο επιστημών σε καθαρή μορφή, από την σκοπιά της ωριμότητάς τους (όταν δηλ. όταν πλέον αυτές έχουν διαχωριστεί πλήρως μεταξύ τους), παρατηρούμε ότι η θεολογία με την αντικειμενική Λογική(μεταφυσική) έχουν ως κοινό ότι είναι και οι δύο επιστήμες και άρα ότι και οι δύο έχουν ως μορφή σύλληψης του αντικειμένου τους την έννοια. Η διαφορά τώρα της θεολογίας - μεταφυσικής έγκειται στο αντικείμενό τους, ότι δηλ. η πρώτη μελετά το προϊόν της παράστασης(Θεός, θρησκεία), ενώ η δεύτερη το προϊόν της έννοιας. Ο διαχωρισμός αυτός είναι σε γενικές γραμμές ο διαχωρισμός που κάνει ο Χέγκελ ανάμεσα στην Φιλοσοφία της θρησκείας και την αντικειμενική Λογική. Έτσι στην Λογική «αυτό που θέλουμε να μάθουμε είναι το απόλυτο, την ιδέα, την εννοιακά κατανοημένη φύση του θεού, την φύση του θεού που συλλαμβάνεται από την σκέψη ή την λογική ουσία του ίδιου»⁵⁷. Αντίθετα «η θεολογία ως επιστήμη είναι αυτό, που για την παράσταση είναι η θρησκεία. Η γνώση της έννοιας, την οποία κατέχει ως άμεση ο κάθε χωρικός, πλην όμως καταστρωμένη ως επιστήμη...Το βασικό και μοναδικό ζήτημα της θεολογίας ως διδασκαλία περί θεού είναι η φύση του θεού»⁵⁸.

Όσο εύκολος είναι σήμερα ο διαχωρισμός θεολογίας και μεταφυσικής, τόσο αξεδιάλυτη ήταν η σχέση τους στην πριν τον Ντεκάρτ περίοδο. Στην αρχαία Φιλοσοφία όπου έχουμε την μετάβαση από την παράσταση στην έννοια(βλ. αναλυτικά επόμενο υποκεφάλαιο) δεν μπορεί να παρατηρηθεί διάκριση μεταφυσικής και θεολογίας καθώς και οι δύο επιστήμες έχουν ως αντικείμενό

⁵⁵ Αριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία Α 985 b 23, σελ. 13

⁵⁶ Αριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία Α. 987 b, σελ. 17

⁵⁷ Lectures on the Philosophy of religion, σελ. 118

⁵⁸ ΙΦ, σελ. 812

τους την παράσταση και μέσω της μορφής της σκέψης προβαίνουν σε αφαιρέσεις. Χαρακτηριστικό της στενής συνάφειας θεολογίας και μεταφυσικής είναι το γεγονός ότι το τέταρτο μέρος της μεταφυσικής ήταν η «φυσική ή ορθολογική Θεολογία». Στο σημείο αυτό μπορούμε να αντιληφθούμε την αξία της εξέτασης του γίνεσθαι μίας επιστήμης από την σκοπιά της ωριμότητας αυτής. Μόνο όταν το ανώτερο στάδιο έχει κάνει την εμφάνισή του μπορούν να κατανοηθούν οι νύξεις για κάτι ανώτερο μέσα στο χαώδες παρελθόν της επιστήμης.

Με την εμφάνιση και επικράτηση του χριστιανισμού η θρησκεία συγκροτείται για πρώτη φορά ως δόγμα. Η εξέλιξη αρχικά οδηγεί τόσο την θεολογία όσο και την μεταφυσική να προϋποθέτουν ως αφετηρία τους αυτό το δόγμα. Με τον Ντεκάρτ η μεταφυσική θέτει για πρώτη φορά ως καθήκον της να αποδείξει το περιεχόμενό της. Από εκείνο το σημείο και έπειτα, δηλ. από το σημείο όπου αρχίζει η διαμόρφωση της Λογικής ως επιστήμης αρχίζει και ο σαφής πλέον διαχωρισμός των δύο επιστημών. Χαρακτηριστικό της νεώτερης Λογικής είναι ότι «η σκέψη γίνεται τώρα πιο ελεύθερη και γιορτάζει την απαγκίστρωσή της από τη Θεολογία...ο δεσμός όμως παραμένει γιατί η Θεολογία είναι κατ' εξοχήν το ίδιο με τη Φιλοσοφία ,σκέψεις περί θεού και περί κόσμου»⁵⁹.

3) Το αντικείμενο της Λογικής στην περίοδο πρωταρχικής της εμφάνισης

Πριν περάσουμε στην καθαυτό πραγμάτευση της πρωταρχικής εμφάνισης της Λογικής κρίνουμε σκόπιμο να προβούμε σε ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις, οι οποίες επεξηγούν πολλά από όσα ισχυριστήκαμε προηγουμένως και συνάμα προοικονομούν σκέψεις που θα αναπτύξουμε στην συνέχεια.

Κατά τη γνώμη μου το κεφάλαιο της εισαγωγής από την Επιστήμη της Λογικής με τίτλο «Γενική Έννοια της Λογικής» δημιουργεί σύγχυση ως προς το αντικείμενο της Λογικής. Ο Χέγκελ λέει ανάμεσα σε άλλα ότι «εντός Λογικής εμπίπτει ουσιαστικά η πραγμάτευση του αντικειμένου της, της νόησης ,ακριβέστερα της εννοιολογικής νόησης»⁶⁰. Άρα από αυτό το απόσπασμα προκύπτει ότι η Λογική δεν προϋποθέτει το αντικείμενό της αλλά το παράγει μέσα από την ίδια της την πορεία. Έτσι θεωρείται ως κάτι αυτονόητο ότι για τον Χέγκελ το αντικείμενο της Λογικής εν γένει είναι η νόηση που μελετά τον εαυτό

⁵⁹ ΙΦ, σελ. 897

⁶⁰ WL I, σελ. 35

της και από την στιγμή που αρχίζει να τον μελετά εμφανίζεται τόσο η μορφή της Λογικής όσο και το αντικείμενό της.

Ισχυριζόμαστε ότι ο Χέγκελ έχει στο συγκεκριμένο απόσπασμα κατά νου την ώριμη Λογική, δηλ. την Λογική της εποχής του και ιδίως την Λογική που πρόκειται ο ίδιος να πραγματευθεί. Θα επιχειρήσουμε να τεκμηριώσουμε την άποψη μας με ορισμένα αποσπάσματα από έργα του Χέγκελ: Στην Ιστορία της Φιλοσοφίας αναφέρει ότι «προκειμένου να ολοκληρωθεί η επιστήμη και για να έρθει σε ύπαρξη, είναι αναγκαία η πορεία του ενικού και του μερικού προς το καθολικό...το σύνολο της Ιδέας είναι η πλήρης επιστήμη ,αλλά η εμπειρία είναι η αφετηρία(*Anfang*) και η πορεία εξέλιξής της(*Entstehens*)». Επομένως μόνο όταν έχει ολοκληρωθεί μία επιστήμη μπορεί και πρέπει η Ιδέα «να ξεκινάει από τον εαυτό της και όχι πλέον από το εμπειρικό στοιχείο... η αφετηρία πλέον είναι αυτή η ίδια»⁶¹. Στην Επιστήμη της Λογικής υπάρχει ένα άλλο απόσπασμα με το οποίο ο Χέγκελ επαινεί τον Παρμενίδη επειδή αποκαθήρε και ύψωσε την **παράστασή** του στην καθαρή σκέψη δημιουργώντας έτσι το στοιχείο της επιστήμης. Στον πρόλογο της Φαινομενολογίας μας λέει ότι η φιλοσοφία της αρχαιότητας αυτό που κατ' εξοχήν έκανε είναι η ανύψωση των παραστάσεων σε καθολικότητες, η μετατροπή του «οικείου» σε γνωρίζειν μέσω εννοιών⁶². «Οικεία» βεβαίως ήταν αντικείμενα όπως ο θεός κτλ. Στην Εγκυκλοπαίδεια μας λέει ότι «η Φιλοσοφία δεν κάνει τίποτε άλλο ,παρά να μεταμορφώνει τις παραστάσεις σε σκέψεις –αλλά βέβαια περαιτέρω και τη σκέτη σκέψη σε έννοια»⁶³. Επίσης λίγο παρακάτω ότι «με τον αναλογισμό(*nachdenken*) φανερώνεται η αληθινή φύση(ή αλλιώς το «ουσιώδες, εσωτερικό»⁶⁴ ΘΛ.) [των πραγμάτων] και αυτό το σκέπτεσθαι είναι δική μου ενέργεια, άρα η φύση [των πραγμάτων] είναι προϊόν δικού μου πνεύματος, και μάλιστα ως σκεπτόμενου υποκειμένου». Το παραπάνω απόσπασμα διόλου τυχαία μας θυμίζει ένα αντίστοιχο από το κεφάλαιο της «Αυτοσυνείδησης» της Φαινομενολογίας το οποίο έχει ως εξής «εδώ γνωρίζω ότι το αντικείμενο είναι δικό μου ,άρα μέσα του γνωρίζω τον εαυτό μου»⁶⁵. Τα αποσπάσματα αυτά δείχνουν ότι το αντικείμενο της Λογικής αρχικά δεν είναι ο εαυτός της ή οι καθαρές κατηγορίες αλλά οι παραστάσεις και εν γένει η μη εννοιακή σκέψη.

Η Λογική στα πρώτα της στάδια **προϋποθέτει ένα αντικείμενο**, το οποίο στη συνέχεια το μετασχηματίζει σταδιακά μέσα από την μακροαίωνα πορεία της παράγοντας το δικό της αντικείμενο. Το αντικείμενο αυτό είναι εξαιρετικά αόριστο και ευρύ. Είναι πρώτα απ' όλα οι παραστάσεις με την ευρεία έννοια της

⁶¹ Όλα τα αποσπάσματα της παραγράφου προέρχονται από την ΙΦ σελ. 908,909 και έχουν υποστεί ορισμένες μεταφραστικές τροποποιήσεις

⁶² Φαινομενολογία, σελ. 155

⁶³ Εγκ. σελ. 97

⁶⁴ Εγκ. σελ. 99

⁶⁵ Εγκυκλοπαίδεια: Υποκειμενικό πνεύμα, σελ.161

τέχνης, της θρησκείας και της προεπιστημονικής σκέψης. Η Λογική ως επιστήμη δεν έχει απευθείας επαφή με την εμπειρία⁶⁶ παρά μόνο διαμεσολαβημένα και άρα μελετάει την νόηση και μάλιστα την νόηση υψωμένη στο επίπεδο της παράστασης και της προεπιστημονικής σκέψης. Στο βαθμό που η Λογική με αυστηρή έννοια προκύπτει από την Φιλοσοφία και όχι από την θρησκεία, κατ'εξοχήν αντικείμενό της καθίσταται η προεπιστημονική σκέψη. Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να ερμηνεύσουμε και το απόσπασμα από το Α' βιβλίο των Μετά τα Φυσικά όπου ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για τους πρώτους επιστήμονες «στην πρώτη αρχή εθαύμασαν τα παράδοξα φαινόμενα που άμεσα εμπροστά τους είχαν, έπειτα σιγά σιγά έτσι προοδεύοντας έπεσαν σε απορία και για τα μεγαλύτερα .πχ. για παθήματα της σελήνης, για τα ηλιακά και αστρικά φαινόμενα και για τη γένεση των πάντων»⁶⁷.

Αρχικά λοιπόν αυτό που εμφανίζεται ως Λογική δεν είναι η μελέτη της έννοιας από την έννοια αλλά οι αφαιρέσεις στις οποίες προέβη η νόηση πάνω στις παραστάσεις και την προεπιστημονική σκέψη, οι οποίες ήταν το αντικείμενό της. Αυτό ακριβώς αναγνωρίζει όπως είδαμε και ο Χέγκελ στον Παρμενίδη: πάντως πρόκειται για μία διαδικασία που δεν ολοκληρώνεται αλλά άρχεται με τον Παρμενίδη και διαρκεί καθ'όλη την αρχαιότητα. Βεβαίως δεν πρόκειται για μία διαδικασία ευθύγραμμη που κινείται μόνο από τις παραστάσεις προς τις έννοιες αλλά φέρει μέσα της σε υπηγμένη μορφή και την αυτοκίνηση της έννοιας. Μέσω αυτής της δεύτερης κίνησης εξηγείται η οικοδόμηση φιλοσοφικών συστημάτων πάνω σε αρχές· αλλά ακριβώς ο πρωτεύων ρόλος της πρώτης κίνησης είναι η αιτία που οι αρχαίες φιλοσοφίες δεν χαρακτηρίζονται από την συστηματικότητα των νεότερων.

Επειδή στο παρόν υποκεφάλαιο κάναμε λόγο για το αντικείμενο της Λογικής στην περίοδο της πρωταρχικής της εμφάνισης περιοριστήκαμε στην προεπιστημονική σκέψη. Όσο προοδεύουν όμως οι άλλες επιστήμες αυτές τροφοδοτούν την Λογική με επιστημονικά συγκροτημένες σκέψεις κάτι που θα το δούμε με μεγαλύτερη σαφήνεια στην Λογική του Χέγκελ.

α) η συγκρότηση του αντικείμενου της Λογικής μέσω της διαλεκτικής μορφής-περιεχομένου

Αν ισχύουν όλα τα παραπάνω τότε δημιουργείται η εύλογη απορία: η επιστήμη της Λογικής έχει άλλο αντικείμενο στην αρχή και άλλο στην συνέχεια; Κατά τη γνώμη μας τόσο το αντικείμενο όσο και η μορφή σύλληψης αυτού στην αφετηρία κάθε επιστήμης δεν είναι πλήρως συγκροτημένα αλλά **υπό**

⁶⁶ Αυτό δεν σημαίνει βεβαίως ότι οι θεράποντες της Λογικής δεν μπορούν να μελετούν υπό την ιδιότητα του φυσικού επιστήμονα την φύση απευθείας (με πειράματα κτλ) και με αυτό να τροφοδοτούν και την φιλοσοφία τους.

⁶⁷ Αριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία, 982b, σελ. 5

διαμόρφωση. Στο βαθμό που η Λογική εκκινεί ούσα στο επίπεδο της διάνοιας αδυνατεί να συλλάβει πλήρως το ίδιο το αντικείμενό της(τόσο εντατικά όσο και εκτατικά-καθορισμός των ορίων του). Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι για παράδειγμα το αντικείμενο της θεολογίας ή της φυσικής παραμένει δυσδιάκριτο από το αντικείμενο της Λογικής στους πρώτους φιλοσόφους. Η πρόοδος ως προς την μορφή σύλληψης του αντικειμένου συμβάλλει και στην διαμόρφωση του ίδιου του περιεχομένου ,έτσι ώστε στην ώριμη Λογική, όπως μας λέει ο Χέγκελ, **η σκέψη να έχει πλέον ως αντικείμενο τον εαυτό της και όχι τις παραστάσεις.**

Η πορεία της διαλεκτικής συγκρότησης του ίδιου του αντικειμένου και της μορφής σύλληψης αυτού απεικονίζεται από τον Χέγκελ στην πλέον γενική της μορφή στην εισαγωγή της Φαινομενολογίας:

Το αντικείμενο που γνωρίζει η συνείδηση είναι καθαυτό ,δηλ. ανεξάρτητο από τη συνείδηση. Στην πραγματικότητα όμως είναι πάντα το καθαυτό για τη συνείδηση. Βλέπουμε ότι «η συνείδηση τώρα έχει δύο αντικείμενα: το πρώτο είναι το **καθαυτό** ,το δεύτερο είναι **το για τη συνείδηση Είναι αυτού του καθαυτού**». Το πρώτο αντικείμενο(το καθαυτό) με το να γίνεται αντικείμενο για την συνείδηση «παύει να είναι το καθαυτό και γίνεται ένα τέτοιο αντικείμενο ,που μόνο **για τη συνείδηση είναι το καθαυτό...**αυτό το νέο αντικείμενο περικλείει την εκμηδένιση του πρώτου, είναι η περί αυτού βιωθείσα εμπειρία». Η συνείδηση εντός της γνωστικής διαδικασίας έχει δύο πλευρές, από την μία είναι συνείδηση του αντικειμένου(που είναι το καθαυτό για τη συνείδηση) και από την άλλη συνείδηση της γνώσης που αυτή έχει περί το αντικείμενο. Η πρόοδος γίνεται μέσω του ότι «**κατά τη σύγκριση αυτές οι δύο πλευρές δεν βρίσκονται σε αμοιβαία αντιστοιχία ,η συνείδηση φαίνεται τότε ότι πρέπει να αλλάξει τη γνώση της και να την εναρμονίσει προς το αντικείμενο**». Όμως τότε **και αυτό είναι το σημείο που αφορά τον τρόπο με τον οποίο εμείς πραγματευόμαστε το αντικείμενο της Λογικής** « με τη μεταλλαγή της γνώσης στην πράξη μεταλλάζει για αυτή και το ίδιο το αντικείμενο ,επειδή η δεδομένη γνώση ήταν κατ' ουσία γνώση του αντικειμένου...όταν λοιπόν η συνείδηση βρίσκει ότι η γνώση δεν αντιστοιχεί στο αντικείμενό της ,τότε και το αντικείμενο δεν αντέχει [στην εξέταση]»⁶⁸.

Από την στιγμή που έχει σε γενικές γραμμές συγκροτηθεί το περιεχόμενο της Λογικής η εκκίνηση δεν γίνεται πλέον από κάτι εκτός αυτής αλλά η έννοια έχει ως αντικείμενο τον εαυτό της. Όμως με αυτό θα ασχοληθούμε όταν θα μελετήσουμε το ώριμο στάδιο της Λογικής.

⁶⁸ Όλα τα αποσπάσματα αντλήθηκαν από την εισαγωγή της Φαινομενολογίας σελ. 215,216

β) Το αντικείμενο της Λογικής από την σκοπιά της ώριμης επιστήμης

Η Λογική, όπως την βρίσκουμε στον Χέγκελ, αποτελείται από δύο μέρη, την αντικειμενική και την υποκειμενική. Ο ίδιος στην «Προκαταρκτική Επισκόπηση» της Εγκυκλοπαίδειας περιγράφει το σύστημα της Λογικής του ως εξής: «Η σχέση τέτοιων μορφών όπως: έννοια, κρίση και συλλογισμός, προς άλλες μορφές όπως: αιτιότητα κτλ., μπορεί να εκτεθεί μόνο μέσα στην ίδια την Λογική. Αλλά ήδη από τώρα πρέπει να γίνει σαφές ότι εάν η σκέψη προσπαθεί να φτιάξει μια έννοια των πραγμάτων, αυτή η έννοια(μαζί και οι πιο άμεσες μορφές της, η κρίση και ο συλλογισμός) δεν μπορεί να αποτελείται από όρους και σχέσεις, που είναι ξένες και εξωτερικές προς τα πράγματα»⁶⁹.

Η αντικειμενική Λογική «μπαίνει έτσι μάλλον στην θέση της παλαιότερης μεταφυσικής, η οποία ήταν το επιστημονικό περί του κόσμου οικοδόμημα που όφειλε να κτίζεται μέσω σκέψεων»⁷⁰ από την άλλη «αυτό που εδώ ονομάστηκε αντικειμενική λογική θα αντιστοιχούσε εν μέρει σε ό,τι είναι η υπερβατολογική λογική στον Καντ»⁷¹ και αυτό γιατί «η αντικειμενική λογική είναι άρα η αληθινή κριτική των καθαρών νοητών μορφών- μια κριτική που τις εξετάζει όχι με την αφηρημένη μορφή της προεμπειρικότητας έναντι του εμπειρικού αλλά αυτές τις ίδιες ως προς το ιδιαίτερο περιεχόμενό τους»⁷². Η υποκειμενική Λογική αποτελείται από τις έννοιες, τις κρίσεις, τους συλλογισμούς, το αναλυτικό και συνθετικό γνωρίζει κτλ., δηλ. από εκείνες τις κατηγορίες και διαδικασίες μέσω των οποίων η Λογική συλλαμβάνει το αντικείμενό της. Η Λογική ως επιστήμη δεν ενδιαφέρεται για τα “ειδικά χαρακτηριστικά” της σκέψης του φυσικού ή του χημικού, του οικονομολόγου ή του γλωσσολόγου, αλλά μόνο για τις καθολικές (αμετάβλητες) μορφές και νόμους, στα πλαίσια των οποίων διεξάγεται η σκέψη οποιουδήποτε. Γι’ αυτό η Λογική ερευνά τις μορφές και τους νόμους που διέπουν τόσο τη **νόηση για τον εξωτερικό κόσμο**, όσο και τη **νόηση για την ίδια τη νόηση** και μ’ αυτό τον τρόπο αποτελεί επιστήμη των γενικών μορφών και νομοτελειών της νόησης και της πραγματικότητας

Η αντικειμενική Λογική στα πρώτα της στάδια αντανακλά στο επίπεδο της σκέψης τις παραστάσεις, τις προεπιστημονικές και επιστημονικές σκέψεις που σχηματίζονται όσον αφορά την σχέση του ανθρώπου με την φύση και με τους άλλους ανθρώπους· ενώ η υποκειμενική Λογική μελετά τις μορφές **μέσω των οποίων** εξετάζεται από την αντικειμενική Λογική αυτή η σχέση. Αυτό σημαίνει ότι η αντικειμενική Λογική αναζητά για παράδειγμα στον κόσμο(τον φυσικό ή

⁶⁹ Εγκ., σελ. 103

⁷⁰ WL I, σελ. 61

⁷¹ WL I, σελ. 59

⁷² WL I, σελ. 62

ανθρώπινο) το πεπερασμένο και το άπειρο, το τυχαίο και το αναγκαίο , την ουσία και το φαινόμενο ,ενώ η υποκειμενική Λογική εξετάζει την μορφή με την οποία γίνεται αυτή η αναζήτηση. Επομένως δεν μπορεί να υπάρξει υποκειμενική Λογική δίχως την αντικειμενική, ενώ συνάμα δεν μπορεί να είναι επιστημονική μία αντικειμενική Λογική που δεν σέβεται τους νόμους της υποκειμενικής. Στον βαθμό που η αντικειμενική Λογική μένει δέσμια κατά κύριο λόγο της διάνοιας(αρχαιότητα) ,η υποκειμενική Λογική χτίζεται πάνω στην αρχή της μη αντίφασης, δηλ. την κατ' εξοχήν αρχή της διάνοιας, η οποία κρατάει την ενότητα ξέχωρα από την διαφορά. Στο βαθμό που ωριμάζει η αντικειμενική Λογική και στο βαθμό που οι κατηγορίες που εξετάζει είναι πλέον ουσιακές, δηλ. είναι κατηγορίες όπου οι αντίθετοι πόλοι συνυπάρχουν και αλληλοεξαρτώνται ,τότε τροποποιείται και η υποκειμενική Λογική και μεταβαίνει στην σύνθεση και τον διαλεκτικό λόγο(όχι όμως την συνειδητή διαλεκτική και τον θεωρησιακό λόγο όπως τα γνωρίσαμε με τον Χέγκελ) .

Ο Βαζιούλιν στην «Λογική του Κεφαλαίου» κάνει σύντομη αναφορά στην διάκριση αντικειμενικής και υποκειμενικής Λογικής. Η πρώτη «μελετά την αντανάκλαση στη νόηση του αναπτυσσόμενου **αντικειμένου**» ,ενώ η δεύτερη έχει ως αντικείμενο **το πώς αντανακλάται στη νόηση το αναπτυσσόμενο αντικείμενο**⁷³. Επομένως, και στις δύο περιπτώσεις αντικείμενο είναι η νόηση, όμως στην πρώτη περίπτωση εξετάζεται το περιεχόμενο της νόησης, ενώ στη δεύτερη η μορφή της νόησης. Μας λέει επίσης ότι αρχικά η αντικειμενική και η υποκειμενική πλευρά της νόησης εμφανίζονται σε απλή ταυτότητα μεταξύ τους ,ενώ στη συνέχεια διακρίνονται η μία από την άλλη· στη συνέχεια «προβάλλουν στη συνείδηση ως αποκρυσταλλωμένη ενότητα **αντιθέτων**, όσο η διαδικασία της γνώσης λαμβάνεται ως σταθερό αμετάβλητο σύστημα. Εάν ωστόσο εξετάσουμε την διαδικασία της γνώσης εν κινήσει, τότε αυτή η σταθερή αμετάβλητη ενότητα αντιθέτων μετατρέπεται σε αντίφαση: η αντικειμενική και η υποκειμενική πλευρά της νόησης αλληλομετατρέπονται, διαχέονται η μια στην άλλη εντός της αμοιβαίας άρνησής τους»⁷⁴. Το σχήμα αυτό πρέπει βεβαίως να αποδειχτεί μέσα από την ιστορία της Λογικής. Ορισμένα στοιχεία θα δώσουμε όταν θα παρουσιάσουμε τα στάδια της Λογικής με βάση την «Ιστορία της Φιλοσοφίας» του Χέγκελ. Σε αυτή τη φάση θα περιοριστούμε μόνο στο να δηλώσουμε ότι μόνο στο ώριμο στάδιο της Λογικής και ιδίως στην απόλυτη μέθοδο του Χέγκελ έχουμε (απόλυτη)ταυτότητα υποκειμενικής και αντικειμενικής Λογικής ως αποτέλεσμα.

⁷³ “Die Logik des Kapitals”, σελ. 30

⁷⁴ “Die Logik des Kapitals”, σελ. 31

Κεφάλαιο 3: Τα στάδια της πρωταρχικής εμφάνισης και διαμόρφωσης της Λογικής

Όσον αφορά την παρουσίαση των διαφόρων περιόδων περιοριζόμαστε στις παραδόσεις της «Ιστορίας της Φιλοσοφίας» του Χέγκελ. Όμως στο βαθμό που εισηγούμαστε μία εν μέρει διαφορετική περιοδολόγηση από του Χέγκελ και στον βαθμό που δεν έχουμε αντιπαραβολή των λεγομένων του Χέγκελ με τα ίδια τα κείμενα των φιλοσόφων η παρουσίαση μας είναι εκ των πραγμάτων ελλιπέστατη. Έτσι θα αρκεστούμε σε μια σχηματική παρουσίαση.

1α. 1^η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

Στην πρωταρχική της εμφάνιση η Λογική «είναι μια απροκατάληπτη ανάδειξη καθορισμών, σχημάτων(Figurationen), αφηρημένων ποιοτήτων, η οποία προέρχεται από το θεμέλιο(Grund), το οποίο καθ' αυτό(δυννητικά, an sich) τα περιέχει ήδη όλα»⁷⁵. Είδαμε στο υποκεφ. 1 με ποιο τρόπο μπορούμε να αντιληφθούμε την φιλοσοφία των Ιώνων και των Πυθαγορείων. Έτσι αφετηρία της Λογικής τόσο ιστορικά όσο και λογική έχουμε με το καθαρό Είναι του Παρμενίδη «...ο οποίος είχε αποκαθάρει και υψώσει την παράστασή του και άρα την παράσταση των μετέπειτα στην καθαρή σκέψη, στο Είναι ως τέτοιο, και έτσι δημιούργησε το στοιχείο της επιστήμης». Έτσι μπορεί να δικαιολογηθεί και η φράση του Χέγκελ στην «Επιστήμη της Λογικής» ότι «ό,τι είναι το πρώτο στην επιστήμη, πρέπει αναγκαστικά να έχει φανεί ιστορικά ως το πρώτο». Η περίοδος αυτή περιλαμβάνει στοχαστές όπως ο Ζήνων και ο Ηράκλειτος και φθάνει μέχρι τον Δημόκριτο.

Εδώ η αντικειμενική και υποκειμενική Λογική εμφανίζονται ως ταυτότητα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το γίνεσθαι του Ηράκλειτου, δηλ η «αλληλοδιείσδυση των διαφορών»⁷⁶ είναι και οντολογική και λογική αρχή.

1β. 2^η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

Σε αυτό το στάδιο παράλληλα με την μετατροπή των παραστάσεων σε έννοιες έχουμε και εμβάθυνση στις ήδη συγκροτημένες από την πρώτη περίοδο αφηρημένες έννοιες. «Το δεύτερο επίπεδο σε αυτό το γενικό θεμέλιο είναι η συνόψιση των αναδειχθέντων καθορισμών σε ιδεατή, συγκεκριμένη ενότητα υπό μορφή υποκειμενικότητας»⁷⁷. Οι πρώτοι προσδιορισμοί ως άμεσοι ήταν ακόμα αφηρημένοι αλλά τώρα το Απόλυτο «ως άπειρο αυτοπροσδιοριζόμενο καθολικό πρέπει να κατανοηθεί ως δρώσα σκέψη», «έτσι αυτό εκδηλώνεται ως η ολότητα των καθοριστικότητων και ως συγκεκριμένη ατομικότητα»⁷⁸. Όπως αναφέρει ρητά

⁷⁵ ΙΦ, σελ. 83, με ορισμένες τροποποιήσεις στην μετάφραση

⁷⁶ ΙΦ, σελ. 243

⁷⁷ ΙΦ, σελ. 83

⁷⁸ ΙΦ, σελ. 83

η περίοδος αυτή αρχίζει με τον «νου» του Αναξαγόρα και καταλήγει στον Σωκράτη με τους οποίους εμφανίζεται μία υποκειμενική ολότητα « στην οποία η σκέψη συλλαμβάνει τον εαυτό της, και η σκεπτόμενη δραστηριότητα είναι η θεμελιώδης αρχή»⁷⁹. Όσον αφορά τον Σωκράτη μας λέει: «η υποκειμενικότητα της σκέψης καλλιεργήθηκε από το Σωκράτη σε νέα επίπεδα διεισδυτικής συνειδητοποίησης. Ο Σωκράτης όμως δεν ξεφύτρωσε σαν μανιτάρι ,αλλά σχετίζεται με το συγκεκριμένο συνεχές του καιρού του...Πρέπει πάντα να θυμόμαστε αυτόν τον ερμηνευτικό κύκλο. Οι αρχαίοι Ίωνες σκέπτονταν, αλλά δεν στοχάζονταν πάνω στην σκέψη ,δεν καθόριζαν το προϊόν τους ως σκέψη...Ο Πρωταγόρας εξαγγέλλει ως ουσία τη συνειδητοποιημένη σκέψη ή μάλλον τη συνείδηση στην καθαρή της κίνηση ,την ανησυχία της έννοιας»⁸⁰.

1γ. 3^η περίοδος της πρωταρχικής εμφάνισης

Από την αφηρημένη αμεσότητα(1^ο στάδιο) μεταβαίνουμε στους ξεχωριστούς προσδιορισμούς, οι οποίοι είναι προϊόντα της σκέψης(2^ο στάδιο). Το απόσπασμα έχει ως εξής «το τρίτο στάδιο, τότε ,είναι ότι αυτή η ολότητα ,η οποία είναι αρχικά αφηρημένη, με το να πραγματοποιείται διαμέσου της προσδιορίζουσας, διαχωρίζουσας σκέψης, τίθεται ακόμα στους ξεχωριστούς προσδιορισμούς ,οι οποίοι ως ιδεατοί, ανήκουν σε αυτήν[την ολότητα ΘΛ]». Άρα από το καθαρό Είναι ,το μηδέν και το γίνεσθαι μεταβαίνουμε σε πιο προσδιορισμένες κατηγορίες στις οποίες ενυπάρχει η αφηρημένη ολότητα. Ουσιαστικά εδώ έχουμε την κίνηση της μετάβασης σε ένα άλλο ,το οποίο είναι συνάμα και αυτοπροσδιορισμός της αφηρημένης γενικότητας.

Πρώτα απ' όλα και για να συνδέσουμε την ιστορία της Λογικής με όσα προκαταρκτικά έχουμε πει για το αντικείμενό της παραθέτουμε ένα απόσπασμα στο οποίο ο Χέγκελ μας λέει ότι βασική δυσκολία για «τη μελέτη της πλατωνικής διαλεκτικής, είναι η εξέλιξη και κατάδειξη του γενικού από τις παραστάσεις... με το να φέρονται όμως μαζί με την παράσταση ,το θεωρησιακό εμφανίζεται στην αλήθειά του, ότι η μοναδική αλήθεια είναι η μετατροπή του αισθητού Είναι σε σκέψη»⁸¹. Εδώ ο Χέγκελ καταδεικνύει το ότι ο Πλάτων δεν προσδιορίζει την διαλεκτική αφηρημένων εννοιών(όπως πχ. κάνει ο ίδιος στην Λογική) αλλά εκκινεί από την διαλεκτική συγκεκριμένων παραστάσεων περί ηθικής κτλ. και αναδεικνύει το πεπερασμένο περιεχόμενό τους. Πρόκειται λοιπόν πάλι για την μετάβαση από την παράσταση στην καθαρή σκέψη που χαρακτηρίζει την αρχαία φιλοσοφία.

⁷⁹ Όλες οι παραπομπές της παραγράφου προέρχονται από την σελ. 83 της ΙΦ

⁸⁰ ΙΦ, σελ. 332

⁸¹ ΙΦ, σελ. 457

Στον Πλάτωνα «η συγκεκριμένη αυτό-καθοριζόμενη σκέψη είναι ακόμη η αφηρημένη Ιδέα υπό τον τύπο της γενικότητας», παρόλα αυτά «ξεκίνησε μία πορεία, προκειμένου να γνωσθεί κάτι πιο συγκεκριμένο»⁸². Η διαλεκτική του Πλάτωνα υλοποιείται «με την ανάδειξη της περατότητας και της άρνησης, που αυτό[το μερικό ΘΛ] εμπεριέχει, ότι δηλαδή στην πραγματικότητα δεν είναι όπως παρουσιάζεται, αλλά περιπίπτει στο αντίθετό του, ότι έχει ένα όριο και μια ουσιαστική γι'αυτό άρνηση» ,όμως «η διαλεκτική που καταλύει το μερικό και παράγει το γενικό, δεν είναι ακόμη η αληθής διαλεκτική με την ορθή κατεύθυνση», αντίθετα «η διαλεκτική είναι θεωρησιακή και δεν περατώνεται με ένα αρνητικό αποτέλεσμα»⁸³. Με τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα έχουμε ουσιαστικά την εμφάνιση της διαλεκτικής μεθόδου. Η μέθοδος εντάσσεται στην υποκειμενική Λογική και άρα θα μπορούσαμε να πούμε πώς με αφετηρία τον Αναξαγόρα και με σημαντικότερο σταθμό τον Πλάτωνα ξεπροβάλλει δειλά η υποκειμενική Λογική μέσα από την ταυτότητά της με την αντικειμενική. Παρόλα αυτά στον Πλάτωνα «ο τύπος της μεθόδου του δεν έχει ακόμη διαμορφωθεί διαυγώς» και πολλάκις «έχει αρνητικό αποτέλεσμα και άλλοτε κανένα αποτέλεσμα»⁸⁴.

Ενώ ο Πλάτων έμεινε στην γενικότητα «στον Αριστοτέλη η Ιδέα παρίσταται ως αυτό-καθορισμός, εννοούμενη στον καθορισμό της δραστηριότητας και δραστικότητάς της»⁸⁵. Στον Αριστοτέλη έχουμε για πρώτη φορά σαφή διάκριση ανάμεσα στην Μεταφυσική («πρώτη φιλοσοφία») και την τυπική Λογική. Η σχέση λοιπόν αντικειμενικής και υποκειμενικής Λογικής περνάει από την ταυτότητα στην διαφορά. Το «βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη είναι ότι η νόηση και το νοούμενο είναι το ίδιο» («νόησιν νοήσεως»)⁸⁶. Εδώ παρατηρείται η αντιφατική σχέση του ώριμου και ανώριμου σταδίου της Λογικής. **Από την μία** εμφανίζεται η σκέψη περί νόησης της νοήσεως που αντιστοιχεί στο επίπεδο του λόγου όπου δεν υπάρχει πλέον συμφωνία της παράστασης με το αντικείμενο παρά μόνο της νόησης με το νοούμενο, ο νους δηλ. σκέπτεται τον εαυτόν του. **Από την άλλη** θα πει παρακάτω ο Χέγκελ ότι η αρχή αυτή παραμένει στο μερικό και «δεν αποτελεί αρχή όλης της Φιλοσοφίας του»⁸⁷ Αριστοτέλη.

Όσον αφορά την τυπική Λογική ο Χέγκελ παραδέχεται, ότι «μέχρι σήμερα δεν έχει υποστεί καμία σοβαρή επεξεργασία»⁸⁸. Η αριστοτελική τυπική Λογική αποτελεί κομβική στιγμή στο γίνεσθαι της υποκειμενικής Λογικής. «Οι

⁸² ΙΦ, σελ. 474

⁸³ ΙΦ, σελ. 459

⁸⁴ ΙΦ, σελ. 459

⁸⁵ ΙΦ, σελ. 135

⁸⁶ ΙΦ, σελ. 530

⁸⁷ ΙΦ, σελ. 594

⁸⁸ ΙΦ, σελ. 580

τύποι(μορφές) που παρουσιάζονται στα βιβλία του Αριστοτέλη, είναι τύποι της διανοητικής σκέψης(*verständigen Denkens*) ,γενικοί νοητικοί καθορισμοί της αφηρημένης διάνοιας»⁸⁹ που παρότι «ουδείς αμφιβάλλει για την ορθότητα των νοητικών τύπων και των συλλογισμών» σε αυτές λείπει η μορφή. Φαίνεται οξύμωρο αλλά ο Χέγκελ εγκυβερνάει την λεγόμενη «τυπική Λογική» για έλλειψη μορφής. Πρόκειται για το «άμορφο περιεχόμενο της αλήθειας» λέει ,που σημαίνει ότι οι τύποι παρουσιάζονται μεμονωμένοι, εξωτερικοί μεταξύ τους ,ενώ μόνο η συντονισμένη ολότητά τους είναι η αλήθεια της σκέψης. Με άλλα λόγια η έλλειψη τύπου έγκειται στο ότι ο Αριστοτέλης δεν αναζητά μία σχέση αναγκαιότητας ,παραγωγής (Deduktion) εντός των κρίσεων και των συλλογισμών· δεν υψώνεται έτσι στο επίπεδο του Λόγου.

«Το αποτέλεσμα στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ήταν η Ιδέα. Η γνώση κατέκτησε το έδαφος της ελεύθερης σκέψης»⁹⁰. Παρά τις θεωρησιακές συμβολές των δύο η φιλοσοφία τους δεν ανήλθε υπό τον τύπο συστήματος άρα δεν ανήλθε στο σύνολό της στο επίπεδο του Λόγου «διότι τούτο σημαίνει ότι διατυπώνεται μια αρχή και αναλύεται με συνέπεια στις ειδικότερες εκφάνσεις της... Στον Αριστοτέλη υπάρχει και αρχή και θεωρία, όχι όμως ενιαία νοούμενη θεωρητική αρχή»⁹¹. Μάλιστα ο Χέγκελ φθάνει στο σημείο να πει ότι «ο Αριστοτέλης και ο Πλάτων ακολούθησαν εν πολλοίς εμπειρική μέθοδο, έλαβαν ως δεδομένη τούτη ή την άλλη παράσταση και τη διεξήλθαν». Και αυτό το τελευταίο απόσπασμα επιβεβαιώνει την άποψή μας περί του αντικειμένου της Λογικής την περίοδο της πρωταρχικής της εμφάνισης. Αυτό που λείπει από την αριστοτέλεια επιστήμη είναι «μια συνεπής αρχή, που να αναλύεται στα επιμέρους, διότι η έκταση και η περιφέρεια της γνώσης πρέπει να φαίνεται ως ενότητα και εννοιολογική οργάνωση»⁹².

1δ. 4^η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

Η αδυναμία μετάβασης από το γενικό στο μερικό οδήγησε στην εμφάνιση δύο Φιλοσοφιών στις οποίες έχουμε «μία αρχή ενιαία για κάθε μερικότητα κατά τρόπον ,ώστε η πολυσχιδής πραγματικότητα να μπορεί να αναχθεί, να καθοριστεί και να αναγνωριστεί ως ενότητα στο πλαίσιο του γενικού»⁹³. Έτσι πρόοδος σημειώνεται με την ύψωση σε σύστημα από την μία του «συγκεκριμένου καθολικού, του Πνεύματος» (Στωικοί) και από την άλλη του «συγκεκριμένου ενικού, της Φύσης»(Επίκουρος).

⁸⁹ ΙΦ, σελ. 589

⁹⁰ ΙΦ, σελ. 593

⁹¹ ΙΦ, σελ. 593

⁹² ΙΦ, σελ. 594

⁹³ ΙΦ, σελ. 594

Σε αυτό το τρίτο στάδιο έρχονται σε αντίθεση ως υψωμένα σε ολότητες το πρώτο με το δεύτερο στάδιο. Η στωική φιλοσοφία εκφράζει το καθολικό, την σκέψη ως τέτοια και η επικούρεια το ενικό(Einzelne), την εξωτερική πραγματικότητα, το συναίσθημα ή την αντίληψη. Η κάθε πλευρά είναι η ενότητα του καθολικού και του ενικού μέσα στο στοιχείο της καθολικότητας(δηλ. καθολικό+ενικό) ή της ενικότητας(ενικό+καθολικό). Οι δύο φιλοσοφίες φαίνεται να είναι δια εαυτές και ανεξάρτητες η μία από την άλλη καθότι μονόπλευρες προσδιοριστικότητα αλλά κατά βάση είναι εσωτερικά ταυτόσημες. Αμφότερες βλέπουν προς τον δογματισμό διότι είναι μονομερείς. Έτσι η τρίτη στιγμή ανήκει στον σκεπτικισμό ο οποίος «είναι αρνητική στάση ή δραστική άρνηση έναντι κάθε αρχής»⁹⁴. Ο σκεπτικισμός είναι η αρνητική συνένωση των διαφορών. Πράγματι «από όλες τις παραστάσεις του αληθούς μπορεί να αναδειχθεί μια περατότητα ,ακριβώς διότι ενέχει άρνηση και άρα μία αντίφαση εν εαυτή»⁹⁵. Το πρόβλημα με τους σκεπτικιστές είναι ότι παραγνωρίζουν ότι η άρνηση είναι συνάμα και κατάφαση εμμένοντας στο αρνητικό αποτέλεσμα. Ως προς την διαλεκτική μέθοδο μας λέει ο Χέγκελ ότι ο σκεπτικισμός την ασκεί «με συμπτωματικό τρόπο, οτιδήποτε δηλαδή υλικό του προσκομιστεί ...καταδεικνύει ότι είναι αρνητικό και άκυρο»⁹⁶.

1ε. 5η περίοδος πρωταρχικής εμφάνισης

Ο Σκεπτικισμός υπήρξε η επιστροφή της αυτοσυνείδησης στον εαυτό της, η απέραντη υποκειμενικότητα χωρίς αντικειμενικότητα ,μία αρνητική συμπεριφορά απέναντι στην εξωτερική ύπαρξη. Το επόμενο στάδιο είναι η απόρριψη της υποκειμενικής ,πεπερασμένης θέσης ενός ανύπαρκτου εξωτερικού αντικειμένου και η ενσωμάτωση των διαφοροποιήσεων και συγκρότηση του διανοητικού κόσμου της αλήθειας⁹⁷. Εδώ γίνεται λόγος για την νεοπλατωνική φιλοσοφία. Πλέον το πνεύμα προβαίνει σε ρήξη με τον εαυτό του, εξέρχεται πάλι από την υποκειμενικότητα προς το αντικειμενικό ,αλλά συγχρόνως ως μία νοητική αντικειμενικότητα. Άρα το αντικειμενικό παράγεται πλέον μέσα από το πνεύμα και χάνει την εξωτερική σχέση με αυτό.

Βασική ιδέα της νέας φιλοσοφίας είναι ότι «η σκέψη ,που σκέπτεται τον εαυτό της, ο “νους” ,που έχει τον εαυτό του ως αντικείμενο. “Εν αρχή ην” η σκέψη, η οποία διαθέτει ως δεύτερον ένα “νοητόν”. Τρίτον ,αμφότερα είναι ταυτόσημα, δηλ. η σκέψη έχει ως αντικείμενο τον εαυτό της»⁹⁸. Πρόκειται για την δραστηριότητα του θεού ο οποίος δεν νοείται πλέον ως αφηρημένος αλλά προϊόν της

⁹⁴ ΙΦ, σελ. 600

⁹⁵ ΙΦ, σελ. 678

⁹⁶ ΙΦ, σελ. 678

⁹⁷ ΙΦ, σελ. 711

⁹⁸ ΙΦ, σελ. 717

δραστηριότητάς του είναι το αντικείμενο, ο κόσμος. «Ο συσχετισμός του θεού με τον κόσμο γίνεται σύμφυτος καθορισμός...η ρίζα των πάντων είναι ότι ο θεός διαφοροποιείται εντός του εαυτού Του...Λόγω του ότι ο θεός αναπαριστά τον εαυτό Του ως συγκεκριμένο ,προκύπτει άμεσα ένας θεϊκός κόσμος»⁹⁹. Άρα ο θεός παύει να είναι επέκεινα και ο άνθρωπος αυτόθι.

2. Το πριν τη διαμόρφωση στάδιο: Σχολαστική Φιλοσοφία και χριστιανισμός

Στην ιστορία της Φιλοσοφίας του Χέγκελ η μεσαιωνική φιλοσοφία δεν παίζει σημαντικό ρόλο. Στο βαθμό που η παρουσίαση εκ μέρους μας του γίνεσθαι της Λογικής περιορίζεται στην ιστορία της Φιλοσοφίας του Χέγκελ θα τοποθετήσουμε σε αυτή την φάση της έρευνάς μας την μεσαιωνική φιλοσοφία σε ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στην αρχαία και την νεότερη.

Η Λογική(ως μεταφυσική) εκκινεί με βάση τα αξιώματα της αγίας γραφής όπως και η θεολογία. Οι δύο τους έχουν το ίδιο περιεχόμενο. Στην αρχαία φιλοσοφία σημειώσαμε ότι δεν διακρίνεται η Λογική από τη θεολογία. Το ποια η σχέση των δύο επιστημών των μεσαίωνων μας το λέει το ακόλουθο απόσπασμα του Χέγκελ: «Η σχολαστική Φιλοσοφία είναι ουσιωδώς Θεολογία ,η δε Θεολογία Φιλοσοφία. Η Θεολογία ως επιστήμη είναι αυτό, που για την παράσταση είναι η θρησκεία...Το βασικό και μοναδικό ζήτημα της Θεολογίας ως διδασκαλία περί θεού είναι η φύση του θεού. Το εν λόγω περιεχόμενο είναι ουσιωδώς θεωρησιακό, άρα οι θεολόγοι είναι και φιλόσοφοι. Η Φιλοσοφία και η Θεολογία ίσχυαν ως ένα και το αυτό ,η δε διαφορά συνιστά τη μετάβαση στη μοντέρνα εποχή, που επιτέλους κάποιος σκέφτηκε ότι μπορεί να υπάρχει και κάτι σημαντικό για τον νοώντα(denkende) λόγο, που να μην περιλαμβάνεται στη Θεολογία. Αντίθετα στο Μεσαίωνα η κυρίαρχη αντίληψη είναι ότι υπάρχει μία μόνο αλήθεια»¹⁰⁰.

Εκ πρώτοις φαίνεται ότι έχουμε οπισθοχώρηση σε σχέση με την αρχαία φιλοσοφία καθώς στον μεσαίωνα η Λογική υποτάσσεται στα αξιώματα της θρησκείας και άρα εγκλωβίζεται στα στενά πλαίσια της θεολογίας. Παρόλα αυτά στον μεσαίωνα κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή της η διάκριση θεολογίας-Λογικής έστω και υπό αυτές τις συνθήκες. Έτσι οι νεωτερικοί φιλόσοφοι μπόρεσαν να απαλλαγούν συνειδητά πλέον από τα δεσμά της θεολογίας και της θρησκείας. Βεβαίως όπως έχουμε τονίσει πολλές φορές πρόκειται για μία σταδιακή και αντιφατική απαλλαγή, που δεν είναι ποτέ καθαρά φιλοσοφική αλλά σχετίζεται με την οικονομία ,την πολιτική και την ιδεολογία. Όσον αφορά τον μεσαίωνα η μοναδική αυτοτέλεια που διατηρούσε η Λογική σε σχέση με την θεολογία ήταν όσον αφορά τους νόμους της σκέψης και

⁹⁹ ΙΦ, σελ. 719,720

¹⁰⁰ ΙΦ, σελ. 812

της νοητικές αφαιρέσεις, δηλ. το κομμάτι της τυπικής λογικής. «Η εγκόσμια συνείδηση αντιλήφθηκε ότι οι αφηρημένες έννοιες πρέπει να πληρωθούν με ρεαλιστικότητα και παρουσία, όπου οι τελευταίες δεν είναι μηδαμινές, αλλά έχουν τη δική τους τεράστια αξία. Μ' αυτόν τον τρόπο συνήλθε το πνεύμα και επέστρεψε στον εαυτό του». Με αυτό τον τρόπο μεταβαίνουμε στην Αναγέννηση όπου «το πνεύμα ανακτά την εμπιστοσύνη στον εαυτό του και βρίσκει ενδιαφέροντα στην ίδια την παρουσία του και τα συμφέροντά του»¹⁰¹.

3. Διαμόρφωση-διαλεκτικός λόγος

Η σχολαστική φιλοσοφία είχε αποκόψει την σκέψη από τον αισθητό κόσμο. Με τον Βάκωνα έχουμε επιστροφή στην εμπειρία ενώ με τον Ντεκάροτ «η Φιλοσοφία θεμελιώνεται σε δικό της έδαφος και εγκαταλείπει τη Θεολογία, κρατώντας τον κανόνα της σκέψης ως αρχή του κόσμου ότι δηλ. στον κόσμο όλα ρυθμίζονται από τη σκέψη»¹⁰². Πλέον η Λογική δεν εκκινεί έχοντας ως αξιώμα το θρησκευτικό δόγμα, αλλά όλα τίθενται υπό τη βάση της σκέψης.

Στην νεότερη Φιλοσοφία έχουμε στενότερη σύνδεση της αντικειμενικής και υποκειμενικής Λογικής κάτι που καταδεικνύεται από το ακόλουθο απόσπασμα: «το πρώιμο αφηρημένο νοεόν ενδιαφέρεται μόνο για την αρχή ως **περιεχόμενο**, αλλά κατά την πρόοδο της παιδείας ωθείται να δώσει προσοχή στην άλλη πλευρά, στην διεξαγωγή της **γνώσης**»¹⁰³. Έτσι η μέθοδος γίνεται οργανικό τμήμα της ανάπτυξης των περιεχομένων. Η αναλυτική και η συνθετική μέθοδος που εμφανίζονται, συνδέονται στενά με την οντολογικής φύσεως παραδοχή της προτεραιότητας της φύσης ή του πνεύματος.

α. Η αντίθεση Είναι-νόησης ως το νέο αντικείμενο της Λογικής

Η συμφιλίωση του κόσμου με το πνεύμα ή του ανθρώπου με τον θεό εμφανίζεται αρχικά μέσα στην θρησκεία ως εποπτεύειν, ως πίστη, ως αίσθημα και παράσταση¹⁰⁴. Με την εκκίνηση της νεωτερικότητας η Φιλοσοφία υψώνει τα περιεχόμενα της θρησκείας στην έννοια και κατά συνέπεια θέτει ενώπιόν της την επίλυση της αντίθεσης Είναι και πνεύματος. Η διαδικασία αυτή περιγράφεται ως εξής: «Το έργο όμως των νεότερων χρόνων είναι η σύλληψη της Ιδέας ως πνεύματος, δηλ. η αυτοσυνείδητη Ιδέα, που γνωρίζει τον εαυτό της. Για να προχωρήσουμε από την απλή γνώση της Ιδέας στην αυτογνωσία της, χρειάστηκε η απόλυτη αντίφαση και ρήξη, όπου η Ιδέα αντιλήφθηκε την απόλυτη αλλοτρίωση και διχοστασία της... Η εργασία του πνεύματος συνίσταται στο να επαναφέρει το επέκεινα του θεού στην πραγματικότητα και να το υπομνήσει στην αυτοσυνείδηση. Τούτο διενεργείται με το να σκεφτεί η αυτοσυνείδηση τον εαυτό της και να

¹⁰¹ ΙΦ, σελ. 855

¹⁰² ΙΦ, σελ. 943

¹⁰³ WL I, σελ. 66

¹⁰⁴ ΙΦ, σελ. 86

αναγνωρίσει εντός της διαδικασίας αυτής την απόλυτη ουσία. Η διάσπαση του πνεύματος έγινε κατά πρώτον συνειδητή από την καθαρή σκέψη του Καρτέσιου. Η αυτοσυνείδηση συλλογίστηκε καταρχάς τον εαυτό της ως απλή συνείδηση και αυτό-επίγνωση, όπου εντός της περιλαμβάνονταν όλη η πραγματικότητα, καθώς και η θετική, στοχαστική σχέση με το εξωτερικό περιβάλλον»¹⁰⁵.

Ο Χέγκελ μας λέει ότι «το ελληνικό φιλοσοφείν είναι απροκατάληπτο, διότι δεν λαμβάνει ακόμη υπόψη του την αντίθεση μεταξύ Είναι και σκέψης... ασυνείδητη προϋπόθεση ότι η σκέψη ταυτίζεται με το Είναι»¹⁰⁶. Έτσι ο αρχαίος σκεπτικισμός διαφέρει από τον καντιανο αγνωστικισμό με την έννοια ότι στις αρχαίες φιλοσοφίες η ύπαρξη του κόσμου εξαντλούνταν στο φαινομενικό που γνωρίζαμε και Συγκρίνοντας την αρχαία φιλοσοφία με την καντιανή φιλοσοφία μας λέει ότι «Δεν υπάρχει στο φόντο ένα καθ' εαυτό Είναι, ένα επέκεινα, που μπορούμε να το γνωρίσουμε, πλην όχι με εννοιολογικό και επιστημονικό τρόπο»¹⁰⁷. Αν όμως το αντικείμενο ταυτίζεται με την γνώση μας για αυτό, τότε η αρχαία φιλοσοφία μοιάζει πολύ με την νεότερη μεταφυσική όπως τουλάχιστον περιγράφεται στα ακόλουθα δύο αποσπάσματα: Το πρώτο προέρχεται από την Εγκυκλοπαίδεια από το κεφάλαιο όπου πραγματεύεται την μεταφυσική στάση απέναντι στην αντικειμενικότητα και όπου «η νόηση χωρίς να έχει ακόμα συνείδηση των αντιθέσεων μέσα στον εαυτό της και απέναντι στον εαυτό της, ξεκινά από την πίστη ότι μέσω του αναλογισμού γνωρίζεται η αλήθεια και ότι τα αντικείμενα έρχονται στη συνείδηση έτσι όπως πράγματι είναι»¹⁰⁸. Το δεύτερο απόσπασμα από την «Επιστήμη της Λογικής» όπου μας λέει ότι η παλαιότερη μεταφυσική «ήταν της γνώμης ότι η νόηση και οι προσδιορισμοί της νόησης δεν είναι κάτι ξένο στα αντικείμενα αλλά πολλώ μάλλον η ουσία τους, δηλ. ότι τα πράγματα και το να τα νοείς είναι αυτά καθ' αυτά σε αντιστοιχία...»¹⁰⁹. Παρά τις παραπάνω αναφορές του ο Χέγκελ στην «Ιστορία της Φιλοσοφίας» βλέπει με διαφορετικό τρόπο την νεότερη μεταφυσική: «Η αρχή της νεότερης Φιλοσοφίας δεν είναι απροκατάληπτη σκέψη, αλλά έχει ενώπιόν της την αντίθεση νόησης και φύσης, σκέψης και Είναι, ως δύο άπειρων όψεων της Ιδέας...»¹¹⁰ και σε άλλο σημείο αντιπαραθέτοντας την νεότερη φιλοσοφία προς τα αρχαία ενδιαφέροντα μας λέει ότι «η διαφορά είναι ότι συνειδητοποιείται η κεφαλαιώδης αντίθεση, που περιεχόταν μεν και στα επιστημονικά αντικείμενα των αρχαίων, αλλά δεν γίνεται αντιληπτή. Η επίγνωση της αντίθεσης και της πτώσης είναι βασικό σημείο της χριστιανικής θρησκείας. Η συμφιλίωση, που θεωρείται ότι μπορεί να επιτευχθεί στο πλαίσιο της νόησης, είναι

¹⁰⁵ ΙΦ, σελ. 1294

¹⁰⁶ ΙΦ, σελ. 87

¹⁰⁷ ΙΦ, σελ. 87

¹⁰⁸ Ε., σελ. 109

¹⁰⁹ WL I, σελ. 38

¹¹⁰ ΙΦ, σελ. 942

το γενικό ενδιαφέρον της επιστήμης...τα δε φιλοσοφικά συστήματα είναι μέθοδοι κατάστρωσης και περιγραφής της διενεργηθείσας εναρμόνισης και εφεξής ενότητας των αντιθέτων»¹¹¹.

Κατά τη γνώμη μας οι εντάσεις ανάμεσα στα αποσπάσματα προκαλούνται από τις διαφορετικές εμφάσεις που θέλει κάθε φορά ο Χέγκελ να δώσει. Στην νεότερη φιλοσοφία ,παρά το ότι εθεωρείτο ότι υπάρχει αντίθεση Είναι και νόησης, επιχειρούσαν να την συμφιλίωσουν με πιο χαρακτηριστικές την περίπτωση του καρτεσιανού «κωναρίου» και την πρόταση του Σπινόζα ότι «η τάξη και η σύνδεση των ιδεών είναι ίδια με την τάξη και τη σύνδεση των πραγμάτων»¹¹² καθώς και τα δύο είναι κατηγορήματα της μίας και της αυτής υπόστασης.

Η πορεία προς τη συμφιλίωση ακολούθησε δύο διαφορετικούς δρόμους: «Ο ένας επάγει το αντικείμενο από τις αισθήσεις ,ο άλλος εκκινεί από την αυτονομία της σκέψης»¹¹³. Πάντως «οι δύο κατευθύνσεις συναντώνται, διότι και η εμπειρία επιδιώκει να εξαγάγει γενικούς νόμους από τις παρατηρήσεις της και η νόηση ,εκκινώντας από τις αφηρημένες γενικότητες, επιδιώκει να καταλήξει σε ένα καθορισμένο περιεχόμενο»¹¹⁴. Επιπλέον ο «επιστημονικός εμπειρισμός...χρησιμοποιεί τις μεταφυσικές κατηγορίες: ύλη ,δύναμη, ένα ,πολλά, γενικότητα ,άπειρο κτλ. [και] αγνοεί ότι έτσι φτιάχνει και συμπεριλαμβάνει μια Μεταφυσική...»¹¹⁵. Από την άλλη η μεταφυσική συμπεριφέρεται εμπειρικά επειδή «επιθυμεί μεν την κυριαρχία της εγγενούς Ιδέας, δεν την αναπτύσσει όμως εξελικτικά και μεθοδικά από την αναγκαιότητα της σκέψης ,μάλλον παραλαμβάνει το περιεχόμενο από την εσωτερική και εξωτερική εμπειρία ,με αποτέλεσμα η Μεταφυσική να συμπεριφέρεται εμπειρικά»¹¹⁶. Επομένως η ταυτότητα νόησης και Είναι επιτυγχάνεται μονομερώς. Σε αντίθεση πάντως προς την επικουρεια και στωική μονομέρεια στην νεότερη φιλοσοφία «αυτά τα στοιχεία συνειδητοποιούνται ως χωριστές ολότητες και τίθενται ως ένα παρά την αντίθεσή τους»¹¹⁷. Μία πρώτη προσπάθεια σύνθεσης των δύο τάσεων επιχειρείται από τον Λάιμπνιτς: «Ο Καρτέσιος και ο Σπινόζα θέτουν τη σκέψη και το Είναι, ο Λοκ πραγματεύτηκε την αντίθεση εμπειρίας και μεταφυσικής Ιδέας, ενώ η Μονάδα του Λάιμπνιτς είναι η ολότητα της κοσμοθεωρίας»¹¹⁸.

¹¹¹ ΙΦ, σελ. 901

¹¹² Ηθική, μέρος 2 ,πρόταση 7, σελ. 153

¹¹³ ΙΦ, σελ. 898

¹¹⁴ ΙΦ, σελ. 900

¹¹⁵ Ε., σελ. 120

¹¹⁶ ΙΦ, σελ. 942

¹¹⁷ ΙΦ, σελ. 86,87

¹¹⁸ ΙΦ, σελ. 902

Σε επίπεδο περιεχομένου λαμβάνει χώρα η μετάβαση από το Είναι στην ουσία. Οι προσδιορισμοί της ουσίας είναι οι κατ' εξοχήν σχεσιακοί προσδιορισμοί όπου ο ένας προϋποθέτει τον άλλο. Ο Χέγκελ σε κάποιο σημείο λέει ότι θα μπορούσε ο Καντ να ανακαλύψει μία αντινομία για κάθε δυάδα προσδιορισμών της ουσίας με την έννοια ότι όλη η ουσία αν εξεταστεί αφηρημένα είναι αντινομική. Πράγματι αν οι προσδιορισμοί αυτοί εξεταστούν στα πλαίσια του διαλεκτικού(και όχι του θεωρησιακού λόγου) μένουν στο στάδιο της αμοιβαίας αδιαφορίας και συνάμα αλληλοπροϋποτίθενται. Τη διαφορά των προσδιορισμών του Είναι από τους προσδιορισμούς της ουσίας μας δίνει ο ίδιος ο Χέγκελ στο ακόλουθο απόσπασμα: «Στη σφαίρα του Είναι το *Dasein* μόνον απορρέει(*geht hervor*) από το γίνεσθαι, δηλ. μαζί με το κάτι τίθεται έτερον, μαζί με το πεπερασμένο τίθεται το άπειρο, αλλά το πεπερασμένο δεν παράγει το άπειρο(*hervorbringen*), δεν το θέτει...ως και οι ανακλαστικοί προσδιορισμοί του Είναι, όπως κάτι και έτερον ή το πεπερασμένο και το άπειρο, μ' όλο που παραπέμπουν ουσιαστικά ο ένας στον άλλον, ήτοι υπάρχουν προς ετέρους, λογίζονται ως ποιοτικοί προσδιορισμοί υφιστάμενοι καθ' αυτού: το έτερον υπάρχει, το πεπερασμένο λογίζεται τόσο ως άμεσα υπάρχον και καθ' αυτό πάγιο όσο ακιρβώς και το άπειρο· το νόημά τους εμφανίζεται πλήρες και χωρίς το άλλο τους» Δεν ισχύει όμως το ίδιο και για τους προσδιορισμούς της ουσίας καθόσον «...το θετικό και το αρνητικό, η αιτία και το αιτιατό, όσο και αν εκλαμβάνονται και ως μεμονωμένα, συνάμα δεν έχουν κανένα νόημα το ένα χωρίς το άλλο»¹¹⁹.

Επιχειρήσαμε να δείξουμε ότι το περιεχόμενο της νεωτερικής Λογικής είναι κατ' εξοχήν διαλεκτικό γιατί πραγματεύεται την αντίθεση.

β. Η μέθοδος της νεωτερικότητας

Στο δεύτερο στάδιο του γίνεσθαι της επιστήμης έρχεται στο προσκήνιο η σύνθεση. Ας δούμε την περιγραφή του Χέγκελ: «Αλλά αυτή η ανύψωση στην καθολικότητα εν γένει είναι μόνο η μία πλευρά, όχι ακόμη η ολοκληρωμένη παιδεία». Η «ανάλυση μιας παράστασης, όπως γινόταν άλλοτε, δεν ήταν τίποτε άλλο από μια διαδικασία κατάργησης της μορφής, με την οποία αυτή έχει γίνει οικεία»¹²⁰. Το καθήκον αυτό εξετέλεσε η αρχαία Φιλοσοφία ενώ «στους νεώτερους χρόνους αντίθετα το άτομο βρίσκει προετοιμασμένη την αφηρημένη μορφή...γι' αυτό και το έργο τώρα δεν έγκειται τόσο πολύ στην αποκάθαρση του ατόμου από τον άμεσο αισθητό τρόπο και στη μετάπλασή του σε νοημένη και νοούσα υπόσταση»¹²¹. Οι αφαιρέσεις λοιπόν ως έργο της διάνοιας δίνουν την σκυτάλη στη νέα εποχή όπου πλέον θα πρέπει να εξεταστεί το πνεύμα και το, η νοούσα και νοημένη υπόσταση ως κάτι ενιαίο. Το καθήκον αυτό αναλαμβάνει να

¹¹⁹ WL I, σελ. 130,131

¹²⁰ Φ. σελ. 153

¹²¹ Φ., σελ. 155

διεκπεραιώσει ο διαλεκτικός λόγος, ο οποίος θα επιφέρει «την άρση της παγίωσης των προσδιορισμένων σκέψεων». Οι επιμέρους αφαιρέσεις-πλευρές τίθενται πλέον «μέσα στο στοιχείο της καθαρής νόησης, μετέχουν σε τούτη την απόλυτη φύση του Εγώ». Οι επιμέρους πλευρές παύουν να είναι ανεξάρτητες η μία από την άλλη και συνεχονται μεταξύ τους. Η μετάβαση από τη διάνοια στο λόγο έχει ως εξής: «Μέσω αυτής της κίνησης ,οι καθαρές σκέψεις γίνονται έννοιες, και τότε μόνο είναι ό,τι αυτές είναι στ' αλήθεια, αυτοκινήσεις, κύκλοι, αυτό που είναι η υπόστασή τους, δηλ. πνευματικές ουσιότητες»¹²². Αμέσως παρακάτω λέει ότι η συνοχή των καθαρών ουσιοτήτων «είναι η αναγκαιότητα και η ανάπτυξη του ίδιου του περιεχομένου σε ένα οργανικό όλο»¹²³, δηλ. στο νοητικά συγκεκριμένο. Η περιγραφή αυτή του νεότερου σταδίου της Λογικής κατά τη γνώμη μας εμπεριέχει χωρίς όμως να το διευκρίζει τόσο το στάδιο της διαμόρφωσης όσο και το στάδιο της ωριμότητας με άλλα λόγια τόσο το στάδιο της σύνθεσης(διαλεκτικό λόγος) όσο και το στάδιο της παραγωγής(θεωρησιακός λόγος). Οι έννοιες για παράδειγμα «αυτοκίνηση», «οργανικό όλο» κτλ. ανήκουν στο ώριμο στάδιο ,δηλ. στον θεωρησιακό λόγο. Επομένως όσον αφορά το στάδιο της διαμόρφωσης θα επικεντρωθούμε στην σύνθεση των αφαιρέσεων της αρχαιότητα και θα ασχοληθούμε με την υπόσταση ως υποκείμενο στο στάδιο της ωριμότητας.

Αν δούμε την μέθοδο ως ένα συλλογισμό και τα στάδιά αυτής ως αντιτιθέμενα τότε η πρώτη προκείμενη μπορεί να θεωρείται το αναλυτικό στάδιο και άρα στην ιστορία της Λογικής κατ' εξοχήν η περίοδος της αρχαίας φιλοσοφίας. Η δεύτερη προκείμενη είναι η συνθετική μέθοδος, «επειδή είναι η αναφορά του διαφοροποιημένου όρου ως τέτοιου στον όρο από τον οποίο είναι διαφοροποιημένος»¹²⁴. Από την άλλη η ανάλυση με την σύνθεση βρίσκονται σε στενή σχέση με συνέπεια «κάθε νέα βαθμίδα του εκτός-εαυτού-βαίνειν, ήτοι ,του επόμενου προσδιορισμού, είναι επίσης ένα εντός εαυτού βαίνειν...»¹²⁵. Στο προηγούμενο στάδιο είχαμε την συγκρότηση του καθολικού, την συγκρότηση των αφαιρέσεων, δηλ. του κατ' εξοχήν αντικειμένου της Λογικής. Πλέον έχουν παραχθεί οι πρώτες κατηγορίες της Λογικής και συγκεκριμένα οι κατηγορίες που αντιστοιχούν στο Είναι¹²⁶. Από την στιγμή που συγκροτείται το καθολικό , ως καθήκον τίθεται η μετάβαση στο μερικό. Το μερικό είναι η πρώτη άρνηση του καθολικού και άρα δεν είναι ακόμα καθεαυτό και δια εαυτό καθώς στερείται της δεύτερης άρνησης.

¹²² Στο ίδιο, σελ. 156

¹²³ Στο ίδιο ,σελ. 156

¹²⁴ Έννοια, σελ. 642

¹²⁵ Έννοια, σελ. 642

¹²⁶ Αυτό δεν σημαίνει πάντως ότι έχουμε στην αρχαιότητα μόνο αυτές τις κατηγορίες(πχ. υπόσταση ως κατηγορία του Αριστοτέλη) καθώς οι διαδικασίες συγκρότησης κατηγοριών είναι εξαιρετικά περίπλοκες και αντιφατικές, επομένως εδώ μελετάμε κυρίως την τάση.

Στην αρχαιότητα έχουμε κατ' εξοχήν αναλυτικό γνωρίζειν. Στην νεωτερικότητα είδαμε ότι κυριαρχεί το συνθετικό γνωρίζειν, όμως η κυριαρχία αυτή δεν είναι καθαρή. Στην πραγματικότητα έχουμε την **αντίθεση** ανάμεσα στο συνθετικό και αναλυτικό γνωρίζειν. Έτσι η αντίθεση στο πεδίο της αντικειμενικής Λογικής ανάμεσα στον ρασιοναλισμό και εμπειρισμό αντανακλάται και στο πεδίο της μεθόδου. Οι μὲν θεωρούν το Είναι ως αφετηρία και την σκέψη ως παράγωγο. Οι δε εκκινούν από αφηρημένες έννοιες και προχωρούν προς το συγκεκριμένο. Όπως δείξαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο εκάστη τάση χρησιμοποιεί στοιχεία της άλλης και άρα από τη μία αυτές παρουσιάζονται ως αδιάφορες η μία από την άλλη αλλά συνάμα αλληλοπροϋποτίθενται. Με αυτή την έννοια ο διαλεκτικός λόγος εμφανίζεται και ως προς την μέθοδο.

Η διαφορά της διαλεκτικής της νεωτερικότητας σε σχέση με την αρχαία είναι ότι στην τελευταία η διαλεκτική εφαρμοζόταν «συμπτωματικά» τόσο σε έννοιες όσο και σε παραστάσεις. Στην νεωτερικότητα αντίθετα το ίδιο το περιεχόμενο αυτής συγκροτήθηκε, όπως είδαμε, πάνω σε μία αντίθεση, αυτής ανάμεσα στο Είναι και το πνεύμα και η μέθοδος πάνω στην αντίθεση ανάλυσης-σύνθεσης. Άρα πλέον η διαλεκτική διαπερνά το σύνολο της Λογικής ανεξαρτήτως του πόσο συνειδητοποιείται αυτό από τους φιλοσόφους.

βα. Η διαλεκτική αναλυτικού και συνθετικού γνωρίζειν

Ο Χέγκελ καταπιάνεται με την διαλεκτική σχέση αναλυτικού και συνθετικού γνωρίζειν στην «Ιδέα». Οι δύο αυτές όψεις τις μεθόδου αποτελούν στάδια της απόλυτης μεθόδου. Η μέθοδος εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η νόηση κατανοεί τα αντικείμενά της. Έχουμε ήδη πει ότι η Λογική εξετάζει τους καθολικούς προσδιορισμούς της επιστημονικής σκέψης και έτσι η μέθοδος του γνωρίζειν που μελετάται κατ'εξοχήν από την Λογική εμφανίζεται σε ανηρημένη μορφή σε κάθε επιστήμη. Στο «Κεφάλαιο» θα εφαρμοστεί η ίδια μέθοδος με αυτήν του Χέγκελ, η παραγωγή («απόλυτη Ιδέα» κατά την εγελιανή διατύπωση), που αντιστοιχεί στο ώριμο στάδιο της επιστήμης της πολιτικής οικονομίας. Επομένως εν είδη σύνδεσης με τα όσα θα επακολουθήσουν αλλά και για λόγους επεξηγηματικούς θα επιχειρήσουμε να δείξουμε παράλληλα με την ανάλυση και σύνθεση ως μεθόδους της Λογικής και το πώς αυτές εφαρμόστηκαν στην πολιτική οικονομία.

1. Αναλυτικό γνωρίζειν¹²⁷

Το αναλυτικό γνωρίζειν αποτελεί αναγκαίο αλλά ατελές στάδιο της γνωστικής διαδικασίας. Από την μία «τα προϊόντά της[ανάλυσης ΘΛ] είναι ουσιαστικά οι προσδιορισμοί-έννοιας και μάλιστα ως άμεσα περιεχόμενοι στο αντι-κείμενο» έχουν προσδιοριστεί από τον Χέγκελ ως εξής: «ξεκινά από ένα προϋποτεθειμένο αντι-κείμενο, άρα ενικό, συγκεκριμένο· αυτό λοιπόν μπορεί να είναι ήδη ένα έτοιμο για την παραστασιακή σκέψη αντι-κείμενο ή ένα καθήκον: δηλ. είναι δεδομένο μόνο στις περιστάσεις του και στις συνθήκες, αλλά δεν έχει ακόμα απαγκιστρωθεί απ' αυτές για να γίνει για τον εαυτό του και να παρουσιάζεται σε απλή αυθυπαρξία»

Το ίδιο το αναλυτικό γνωρίζειν ιστορικά πήρε την μορφή τόσο ενός μονομερούς **θέτειν** μέσα από τον καντιανό «υποκειμενικό ιδεαλισμό»¹²⁸, όσο και ενός μονομερούς **προϋποθέτειν** μέσα από τον εμπειρισμό, ο οποίος αντλούσε όλους τους «προσδιορισμούς-σκέψης απ' εξω». Για τον Χέγκελ «αμφότερες οι τάσεις δεν πρέπει να χωρίζονται». Η ανεπάρκεια του αναλυτικού γνωρίζειν η οποία μας οδηγεί στην ανάγκη της σύνθεσης είναι ότι αυτό ως «στερημένο-έννοιας και αντιδιαλεκτικό, δεν περιέχει παρά μια δεδομένη διαφορά ... δεν φαίνεται να έχει ένα εμμενές προχωρείν παρά στο μέτρο που οι προσδιορισμοί-σκέψης που προέκυψαν μπορούν να αναλύονται εκ νέου, στο μέτρο που αυτοί ακόμα είναι κάτι το συγκεκριμένο». Όμως «οι προσδιορισμοί-σκέψης φαίνεται ότι περιέχουν επίσης μια μετάβαση μέσα σε αυτούς τους ίδιους... αν και η σχέση καθεαυτήν είναι κάτι το συνθετικό, εν τούτοις για το αναλυτικό γνωρίζειν, η ενδοσυνάφεια τούτη εξίσου είναι μόνο ένα δεδομένο όπως και κάθε άλλη ενδοσυνάφεια του υλικού της και γι' αυτό δεν ανήκει στις χαρακτηριστικές του δραστηριότητες»¹²⁹. Αυτό που εννοεί ο Χέγκελ είναι ότι το αναλυτικό γνωρίζειν αδιαφορεί ή καλύτερα αδυνατεί να συλλάβει με τις δικές του δυνάμεις την διαφορά ανάμεσα σε μία τυχαία, εμπειρική, «a posteriori» ενδοσυνάφεια και μια «a priori».

Χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του αναλυτικού γνωρίζειν είναι ο Λοκ. «Διαμέσου του Λοκ, η πολιτική οικονομία αφομοίωσε τις βασικές μεθοδολογικές

¹²⁷ Τόσο στο αναλυτικό όσο και συνθετικό γνωρίζειν θα χρησιμοποιήσουμε αποσπάσματα από το σημαντικό έργο του Ε.Ιλιένκοφ «Η διαλεκτική του αφηρημένου και του συγκεκριμένου στο Κεφάλαιο του Κ.Μαρξ». Τα αποσπάσματα προέρχονται όλα από το κεφάλαιο «Η επαγωγή του Α.Σμιθ και η παραγωγή του Ντ.Ρικάρντο. Οι επόψεις των Λοκ και Σπινόζα στην πολιτική οικονομία», όμως δυστυχώς το συγκεκριμένο το βιβλίο δεν μπορώ να το βρω στην τυπωμένη του εκδοχή παρά μόνο μέσω της ιστοσελίδας <https://www.marxists.org/archive/ilyenkov/works/abstract/index.htm> και επομένως δεν μπορώ να παραπέμψω σε σελίδες.

¹²⁸ «ο οποίος θεωρεί ότι η δραστηριότητα του γνωρίζειν μέσα στην ανάλυση είναι απλώς ένα μονομερές **θέτειν**» Έννοια σελ. 561

¹²⁹ Όλα τα αποσπάσματα από σελ. 560,561,562

αρχές του εμπειρισμού, συγκεκριμένα και ειδικά την μονόπλευρη αναλυτική και επαγωγική μέθοδο, την έποψη της αναγωγής των σύνθετων φαινομένων στα απλά τους συστατικά στοιχεία». Ο Ιλιένκοφ επισημαίνει ότι οι οικονομολόγοι παρότι συνειδητά εφάρμοζαν την εμπειριστική μέθοδο ,χωρίς να το συνειδητοποιούν προέβαιναν σε έναν αριθμό επιστημονικών υποθέσεων που υπερέβαιναν τα όρια της επαγωγής. «Είναι γνωστό ότι ο ίδιος ο Λοκ δεν γενίκευε απλά ό,τι έβλεπε αλλά ξεχώριζε ανάμεσα στα εμπειρικά γεγονότα μόνο εκείνες τις μορφές οι οποίες, κατά την άποψή του αντιστοιχούσαν στην αιώνια και αυθεντική φύση του ανθρώπου» Έτσι ακόμα και για τον ίδιο τον εισηγητή του εμπειρισμού προϋποτίθεται μία παράσταση για την φύση του ανθρώπου ,η οποία κάθε άλλο παρά εμπειρική είναι. Έτσι «όλοι οι θεωρητικοί της αστικής πολιτικής οικονομίας έπρεπε να ξεκινήσουν και πραγματικά ξεκίνησαν από μία αρκετά συγκεκριμένη καθολική ,θεμελιώδη αρχή, από μία καθαρή σύλληψη της υπόστασης(του πλούτου ΘΛ) , την μελέτη της γενικής, αντικειμενικής φύσης των μερικών περιπτώσεων και μορφών της οικονομίας».

Με τον Πέττυ «το αντικείμενο διαμελίζεται, ανατέμνεται» ,αναλύεται και στη βάση αυτών των διανοητικών πράξεων προσπορίζονται με επαγωγικό τρόπο οι πρώτες αφαιρέσεις –ορισμοί μεταξύ των οποίων –επεισοδιακά θα έλεγε κανείς- διατυπώνεται και ο ορισμός της ουσίας της αρχής του αντικειμένου διαμέσου της υπόστασης(ο ορισμός της αξίας διαμέσου της εργασίας ορισμένου τύπου ,διαμέσου δηλ. μιας ορισμένης αντίληψης περί υπόστασης)»¹³⁰. Από την στιγμή που ο Πέττυ συνειδητοποίησε ότι η υπόσταση του πλούτου και των άλλων οικονομικών φαινομένων είναι η εργασία μπόρεσαν οι οικονομολόγοι να προβούν σε θεωρητικές γενικεύσεις.

Στον Α. Σμιθ διακρίνουμε χωρίς ο ίδιος να τους διακρίνει και τους δύο τύπους ανάλυσης που επισημαίνει ο Χέγκελ, δηλ. τόσο εκείνον που «προχωρεί σε σχέσεις ,οι οποίες δεν είναι ένα εξωτερικά δεδομένο υλικό, αλλά προσδιορισμοί-σκέψης»¹³¹ όσο και εκείνος που εγκλωβίζεται σε απλές εμπειρικές αφαιρέσεις. Ακριβώς για αυτό το λόγο το σύστημά του χαρακτηρίζεται από την αντίθεση εξωτερικής και εσωτερικής προσέγγισης καθώς «από την μία μεριά, παρακολουθεί την εσωτερική συνάφεια των οικονομικών κατηγοριών ή την κρυμμένη δομή του αστικού οικονομικού συστήματος. Από την άλλη μεριά, βάζει δίπλα του τη συνάφεια, όπως είναι φαινομενικά δοσμένη στις εκδηλώσεις του συναγωνισμού και επομένως όπως παρασταίνεται στον μη επιστημονικό παρατηρητή... μόνο περιγράφει, ταξινομεί, διηγείται και με σχηματοποιημένους καθορισμούς εννοιών φέρνει αυτό που εκδηλώνεται εξωτερικά στο προτσές της

¹³⁰ «Το γίγνεσθαι της Πολιτικής Οικονομίας», Δ. Πατέλης

¹³¹ Έννοια, σελ. 569

ζωής»¹³². Είναι ακριβώς «η επιστημολογία του Λοκ που αγνοεί την διάκριση ανάμεσα στις θεωρητικές αφαιρέσεις(έννοια) και την απλή εμπειρική αφαίρεση, απλή έκφραση στο λόγο των αισθητηριακά εντοπισμένων ομοιοτήτων και διαφορών». Οι πρώτες είναι εννοιακές αφαιρέσεις, που φέρουν μέσα τους το μερικό και το ενικό, ενώ οι δεύτερες είναι απλές εμπειρικές αφαιρέσεις(παραστάσεις ή αλλιώς αφηρημένες καθολικότητες). Ο Χέγκελ μας λέει για τον Λοκ ότι η φιλοσοφία του «εξηγεί τις γενικές παραστάσεις ,διενεργώντας αφαίρεση από τις συγκεκριμένες αντιλήψεις. Τούτου του είδους η εξαγωγή(δεν αποτελεί καν επαγωγή) είναι τετριμμένη»¹³³

2. Συνθετικό γνωρίζειν

2α) Η γεωμετρική μέθοδος και η συνθετική μέθοδος του Ντ.Ρικάρντο

Ο Χέγκελ μας λέει ότι όταν βρισκόμαστε στο επίπεδο του καθολικού υπάρχουν δύο δρόμοι: ο ένας είναι αυτός της περαιτέρω αφαίρεσης όπου «το ανώτερο και ανώτατο καθολικό, στο οποίο αυτή υψώνεται, είναι μόνο η επιφάνεια ,η οποία όλο και περισσότερο γίνεται χωρίς περιεχόμενο. Η ενικότητα, την οποία περιφρονεί η αφαίρεση ,είναι το βάθος ,μέσα στο οποίο η έννοια συλλαμβάνει τον εαυτό της και είναι τεθειμένη ως έννοια»¹³⁴. Η μέθοδος η οποία μεταβαίνει από το καθολικό στο μερικό είναι το συνθετικό γνωρίζειν. Το συνθετικό γνωρίζειν συνιστά προχώρημα σε σχέση με την ανάλυση καθώς «...ό,τι αντιστοιχεί στην έννοια, μέσα στο αντικείμενο ,δεν είναι πλέον αφηρημένη ,αλλά η προσδιορισμένη μορφή, άρα η **μερικότητα** της έννοιας», παρόλα αυτά δεν είναι ακόμα η απόλυτη μέθοδος επειδή το «...**ενικό** στοιχείο της τελευταίας(της έννοιας ΘΛ) είναι ακόμη ένα **δεδομένο** περιεχόμενο...ένα τέτοιο γνωρίζειν δεν είναι ακόμα αυτοπροσδιοριστικό»¹³⁵.

Ιστορικά το συνθετικό γνωρίζειν ως μέθοδος όπως λέει ο Χέγκελ στον πρόλογο της Φαινομενολογίας αντιστοιχεί στην νεωτερικότητα(έχει κατά νου την μεταφυσική παράδοση). Πρόκειται για την μέθοδο που μεταχειρίστηκε «ο Σπινόζα για να παρουσιάσει τη Φιλοσοφία του, [η οποία ΘΛ] είναι ,όπως στον Καρτέσιο ,η γεωμετρική του Ευκλείδη, η οποία θεωρείται αποδεικτικά η πληρέστερη λόγω μαθηματικής ακρίβειας, αλλά δεν είναι κατάλληλη για θεωρητικό περιεχόμενο ,ενδεικνύομενη μόνο για πεπερασμένες νοησιαρχικές επιστήμες»¹³⁶. Ο Ευκλείδης στα «Στοιχεία Γεωμετρίας» ξεκινάει με ορισμούς, πχ.

¹³² Θεωρίες για την υπεραξία, τ. 2 ,σελ. 193

¹³³ ΙΦ, σελ. 1019

¹³⁴ Έννοια, σελ. 210

¹³⁵ Έννοια, σελ. 571

¹³⁶ ΙΦ, σελ. 977

ο πρώτος ορισμός είναι για το τι εστί «σημείο», πχ. «*Σημεῖον ἔστιν, οὗ μέρος οὐθέν*». Στην συνέχεια θέτει κάποια αξιώματα πχ. «*Ἡτῆσθω ἀπὸ παντὸς σημείου ἐπὶ πᾶν σημείον εὐθείαν γραμμὴν ἀγαγεῖν*». Το επόμενο στάδιο είναι η διατύπωση προτάσεων πχ. «*Ἐπὶ τῆς δοθείσης εὐθείας πεπερασμένης τρίγωνον ἰσόπλευρον συστήσασθαι*», η απόδειξη αυτών και η εξαγωγή πορισμάτων¹³⁷. Η ίδια ακριβώς μέθοδος με ορισμούς, αξιώματα, προτάσεις, αποδείξεις και πορίσματα εφαρμόζεται και από τον Σπινόζα στην «*Ηθική*».

Είναι σαφές ότι ο Χέγκελ όταν έκανε λόγο για το συνθετικό γνωρίζει είχε κατά νου μια συγκεκριμένη εκδοχή αυτού, την γεωμετρία. Επομένως μία προσπάθεια **λεπτομερειακής** σύγκρισης της συνθετικής μεθόδου του Ρικάρντο με την αντίστοιχη του Σπινόζα είναι *πρώτον*, παραπλανητική, *ιδίως αν* δοθεί έμφαση στις μεταξύ τους διαφορές, οι οποίες είναι πολλές γιατί μπορεί εύκολα να δημιουργηθεί η εικόνα της μεγάλης διάστασης των δύο, και *δεύτερον* αντιδιαλεκτική με την έννοια ότι η μέθοδος δεν εφαρμόζεται σε όλες τις επιστήμες με τον ίδιο τρόπο αλλά διαθλάται από την ιδιοτυπία του αντικειμένου. Παρόλα αυτά αυτό που εμείς θέλουμε να δείξουμε είναι ότι αναγκαστικό στάδιο στο γίνεσθαι κάθε επιστήμης αποτελεί η σύνθεση, που μελετάται καθαυτή από την Λογική.

Στα πλαίσια που έθεσαν οι παραπάνω διεκρινίσεις διαπιστώνουμε ότι στην πολιτική οικονομία το συνθετικό γνωρίζει εφαρμόστηκε κατά κύριο λόγο από τον Ρικάρντο, του οποίου η μέθοδος μοιάζει περισσότερο με την μέθοδο του Σπινόζα παρά με του Λοκ. Στον Ρικάρντο «*κάθε μεμονωμένη οικονομική μορφή, κάθε επιμέρους μορφή πλούτου πρέπει να κατανοηθεί ως τροποποίηση της μίας και της αυτής καθολικής υπόστασης και όχι απλά να περιγραφεί*» Ο Ρικάρντο εφαρμόζει την σύνθεση παρά την κυρίαρχη στην Αγγλία εμπειριστική αντίληψη, επειδή διέγινωσε ότι μόνο με αυτό τον τρόπο μπορεί να κατανοήσει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ως ενιαίο σύστημα σε όλες του τις εκδηλώσεις και όχι απλά ως ένα άθροισμα τυχαίων σχέσεων. Ο Μαρξ μας λέει ότι ο Ρικάρντο έχει ως σημείο αφετηρίας τον καθορισμό της αξίας από το χρόνο εργασίας και στη συνέχεια επιχειρεί να εξετάσει την αντιστοιχία ή αντίφαση όλων των υπόλοιπων κατηγοριών της πολιτικής οικονομίας με βάση αυτό τον ορισμό¹³⁸. Κατά συνέπεια ο Ρικάρντο δεν ανήγαγε τα σύνθετα

¹³⁷ Ο ορισμός, το αξίωμα και η πρόταση που παραθέσα προέρχονται από την έκδοση των «*Στοιχείων Γεωμετρίας του Ευκλείδη*» με τίτλο : «*EUCLID'S ELEMENTS OF GEOMETRY*»

¹³⁸ Παραθέτουμε το πλήρες απόσπασμα από τον Μαρξ: «*Η βάση, το σημείο αφετηρίας της φυσιολογίας του αστικού συστήματος –της κατανόησης της εσωτερικής οργανικής συνάφειάς του και του προτσές της ζωής του- είναι ο καθορισμός της αξίας από το χρόνο εργασίας. Ο Ρικάρντο ξεκινάει από αυτόν και εξαναγκάζει έτσι την επιστήμη να εγκαταλείψει την ως τότε τσαπατσουλιά της και να δώσει λογαρισμού κατά πόσο οι*

φαινόμενα στα στοιχειώδη συστατικά τους στοιχεία αλλά προέβη «στην παραγωγή όλων των σύνθετων οικονομικών φαινομένων από μία απλή υπόσταση». Σε σχέση με τον Σμιθ όπου επικρατούσε σύγχυση ανάμεσα στην εξωτερική και εσωτερική προσέγγιση και κατ' επέκταση ανάμεσα στις θεωρητικές και απλώς εμπειρικές αφαιρέσεις, ο Ρικάρντο διέκρινε την εργασία της θεωρητικής και εννοιακής εξέτασης εμπειρικών στοιχείων από την απλή περιγραφή και κατάταξη εμπειρικών φαινομένων με την μορφή με την οποία δίνονται άμεσα στην εποπτεία και την παράσταση.

Από την άλλη η μέθοδος του Ρικάρντο πάσχει από παρόμοιες αδυναμίες, από τις οποίες πάσχει και η αντίστοιχη του Σπινόζα. Η μετάβαση από το καθολικό, την εργασία ως δημιουργό αξίας, στο μερικό δηλ. στο χρήμα, στο κέρδος, στο κεφάλαιο κτλ. χαρακτηρίζεται από μία διπλή αδυναμία: 1) «...δεν μελέτησε ειδικά τους θεωρητικούς ορισμούς της αξίας ως τέτοιας ανεξάρτητα από τις επιδράσεις της παραγωγής υπεραξίας, του ανταγωνισμού, του κέρδους, των μισθών και όλων των άλλων φαινομένων». Έτσι ο Ρικάρντο όπως λέει ο Μαρξ επιδεικνύει «λειψή δύναμη αφαίρεσης για ανικανότητα να ξεχνά τα κέρδη, όταν εξετάζει τις αξίες των εμπορευμάτων, ένα γεγονός[τα κέρδη ΘΛ] που ορθώνεται μπροστά του από τον συναγωνισμό»¹³⁹. Η αδυναμία αυτή έγκειται στο ότι για τον Ρικάρντο η αξία δεν υπάρχει ως τέτοια αλλά υφίσταται μόνο μέσω των μορφών που την συλλαμβάνουμε δηλ. κέρδος, κεφάλαιο, γαιοπρόσοδος, μισθός κτλ. Με ένα τρόπο λοιπόν μένει δέσμιος στον εμπειρισμό λόγω του οποίου ταυτίζει την ουσία με τα φαινόμενα αυτής. 2) Η μη ορθή πραγμάτευση της αξίας ανεξάρτητα από τις μορφές εκδήλωσής της τον ανάγκασε να ορίσει τις μορφές εκδήλωσης της αξίας χωρίς να αντιληφθεί την ιδιαιτερότητά τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το χρήμα του οποίου δεν μπόρεσε να αντιληφθεί τα «ειδικά χαρακτηριστικά ως τέτοια ξέχωρα από τους θεωρητικούς ορισμούς του νόμου της αξίας». Έτσι υπήγαγε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες στην υπόσταση αλλά «δεν είναι σε καμία περίπτωση αρκετό να υπαγάγει κανείς κάποια κατηγορία κάτω από μία γενική αρχή ή ορισμό μίας γενικής έννοιας». Κατά συνέπεια «η παραγωγή(ενν. την σύνθεση ΘΛ) του επέτρεψε να διακρίνει στην φύση του χρήματος μόνο εκείνους τους ορισμούς που περιλαμβάνονταν προηγουμένως στην έννοια του χρήματος».

υπόλοιπες κατηγορίες που έχει αναπτύξει ή περιγράψει –σχέσεις παραγωγής και κυκλοφορίας- οι μορφές αυτής της βάσης **αντιστοιχούν** στο σημείο αφετηρίας ή **αντιφάσκουν** με αυτό, κατά πόσο ανταποκρίνεται γενικά η επιστήμη που αποδίδει και αναπαράγει μόνο τις μορφές εμφάνισης του προτσές(επομένως και αυτές τις ίδιες τις εμφανίσεις) στη βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η εσωτερική συνάφεια, η πραγματική φυσιολογία της αστικής κοινωνίας ή που αποτελεί το σημείο αφετηρίας της, πως έχουν γενικά τα πράγματα με αυτή την αντίφαση ανάμεσα στη φαινομενική και στην πραγματική κίνηση του συστήματος» Θεωρίες για την υπεραξία τ. 2, σελ. 193,194

¹³⁹ Θεωρίες για την υπεραξία τ.2, σελ. 222

Παρόμοια αδυναμία χαρακτηρίζει και τον Σπινόζα, ο οποίος «εννοεί τον τρίτο παράγοντα μόνο ως τρόπο και ενδεή ατομικότητα. Η αληθής ατομικότητα και υποκειμενικότητα δεν είναι απλά απομάκρυνση από το γενικό ,αλλά το κατ' εξοχήν καθορισμένο, το δι' εαυτό υφιστάμενο ,το αυτό-καθοριζόμενο»¹⁴⁰ ,με συνέπεια «όλα [να] ανάγονται και [να] φέρονται προς την υπόσταση, ενώ τίποτε δεν εξέρχεται από αυτήν, δεν αποκαλύπτεται δηλ. μέσω αυτών των κατηγορημάτων»¹⁴¹. Ουσιαστικά όπως στον Σπινόζα «η απόλυτη υπόσταση είναι αληθής, όχι όμως ακόμη εντελώς ,διότι πρέπει να δραστηριοποιηθεί ,να ζωογονηθεί και να αυτό-καθοριστεί ως πνεύμα»¹⁴², έτσι και στον Ρικάρτο δεν έχουμε την αξία να δρα ως «υποκείμενο»(όπως θα γίνει με τον Μαρξ) και να μεταβαίνει από το καθολικό στο μερικό και στο ενικό σαν να μεταβαίνει στον εαυτό της. «Η παραγωγή ήταν για αυτόν ακόμα μία μέθοδος ανάπτυξης εννοιών ,η οποία του επέτρεπε να δει σε ένα συγκεκριμένο φαινόμενο μόνο αυτό το οποίο ήδη περιλαμβανόταν στην μείζονα πρόταση, στην πρωταρχική γενική έννοια και στους ορισμούς της».

2β. Το συνθετικό γνωρίζει στην «Επιστήμη της Λογικής»

Η παρουσίαση του συνθετικού γνωρίζει στην «Επιστήμη της Λογικής» διακρίνει τρία επίπεδα: τους ορισμούς, την διαίρεση και τα θεωρήματα. Θα εξετάσουμε το θεώρημα ως το ανώτερο στάδιο του συνθετικού γνωρίζει. Το ίδιο το θεώρημα υποδιαιρείται σε 2 επίπεδα.

Το θεώρημα «είναι το αυθεντικά συνθετικό στοιχείο ενός αντι-κειμένου ,στο βαθμό που οι σχέσεις της προσδιοριστικότητάς του είναι **κατ' αναγκαιότητα**, δηλαδή, είναι θεμελιωμένες στην **εσωτερική ταυτότητα** της έννοιας»¹⁴³.

Η διαφορά του θεωρήματος ως μεθόδου από την απόλυτη μέθοδο έγκειται στο ότι αυτό οφείλει να **αποδεικνύεται**(demonstrieren) ,ενώ αντίθετα η τελευταία **παράγει**(deduzieren) τα περιεχόμενά της. Οι προσδιορισμοί του αντικειμένου που προσιδιάζουν άμεσα σε ένα αντι-κείμενο ανήκουν στον ορισμό, ενώ εκείνοι που πρέπει να καταδεικνύονται προσιδιάζουν στο θεώρημα. Έτσι ο Σπινόζα εντάσσει στους ορισμούς τον ορισμό της υπόστασης: «Με τον όρο αυταίτιο εννοώ αυτό που η ουσία του ενέχει την ύπαρξη, ήτοι αυτό που η φύση του δεν μπορεί να συλληφθεί παρά ως υπάρχουσα»¹⁴⁴. αντίθετα θεωρεί πρόταση(ήτοι θεώρημα στην ορολογία του Χέγκελ) που χρήζει απόδειξης το ακόλουθο: «Δύο

¹⁴⁰ ΙΦ, σελ. 979

¹⁴¹ ΙΦ, σελ. 981

¹⁴² ΙΦ, σελ. 976

¹⁴³ Έννοια, σελ. 590

¹⁴⁴ Ηθική, σελ. 79

υποστάσεις που έχουν διαφορετικά κατηγορήματα δεν έχουν τίποτα κοινό μεταξύ τους»¹⁴⁵.

Μία βασική αδυναμία της ευκλείδειας γεωμετρίας, η οποία κατά τα άλλα αποτελεί πρότυπο συνθετικού γνωρίζειν, είναι ότι προϋποθέτει αξιώματα ,τα οποία «είναι θεωρήματα και μάλιστα τέτοια που κατά βάση αντλούνται από τη Λογική»¹⁴⁶. Ο Σπινόζα επίσης μεταφέρει την χρήση αξιωμάτων στην Λογική. Όμως η Λογική ως η πλέον αφηρημένη επιστήμη οφείλει να είναι απροϋποθέτη. Πρέπει πάντως να τονίσουμε για άλλη μία φορά ότι το απροϋπόθετο της Λογικής ανήκει στο **ώριμο** στάδιο αυτής. Δεν υπάρχει απροϋπόθετο στην περίοδο διαμόρφωσής της και ίσως ακριβώς αυτή την αδυναμία εκφράζουν τα αξιώματα του Σπινόζα, αν δεχτούμε την άποψη ότι η μέθοδος που χρησιμοποίησαν οι φιλόσοφοι δεν ήταν αποτέλεσμα γούστου και αυθαιρεσίας αλλά αντανακλούσε και τα όρια της τότε Λογικής. Άλλωστε αυτός είναι και ένας λόγος που ο Χέγκελ παρουσιάζει το συνθετικό γνωρίζειν ως στάδιο της απόλυτης μεθόδου.

Εντός της επιστήμης(ο Χέγκελ αναφέρεται ειδικά στην γεωμετρία αλλά μπορούμε να το γενικεύσουμε) «βρίσκουμε τούτη τη διαφορά ,κατά την οποία μερικά από τα θεωρήματά της περιέχουν μονάχα ενικές σχέσεις του αντικειμένου, ενώ άλλα τέτοιες σχέσεις ,όπου έχει βρει έκφραση η ολοκληρωμένη προσδιοριστικότητα του αντικειμένου»¹⁴⁷. Αυτήν την εξωτερική σύνδεση προσδιοριστικότητας της ρεαλιστικής πραγματικότητας συναντάμε τόσο στον Σπινόζα όσο και στον Ρικάρντο¹⁴⁸. Στον πρώτο «όλες οι διαφορές και οι τρόποι των πραγμάτων και της συνείδησης εκβάλλουν στη μία και μοναδική υπόσταση σαν να κατακρημνίζονται σε ένα βάραθρο αφανισμού. Τοιουτοτρόπως τίποτε δεν εγείρεται από την κινούμενη αυτή άμμο, όλες δε οι ιδιαιτερότητες, στις οποίες αναφέρεται(ο Σπινόζα ΘΛ) ,απαντώνται από την παράσταση ως προδεδομένες , χωρίς να δικαιολογούνται. Αν ήσαν δικαιολογημένες ,θα έπρεπε να μπορεί ο Σπινόζα να τις εξαγάγει από την υπόσταση και να τις αναδείξει σε όλο τους τον πλούτο»¹⁴⁹. Στην ευκλείδειο γεωμετρία «η πλήρης εντός του ίδιου του εαυτού προσδιοριστικότητα του μεγέθους του τριγώνου με βάση τις πλευρές του

¹⁴⁵ Ηθική, σελ. 81

¹⁴⁶ Έννοια, σελ. 592

¹⁴⁷ Έννοια, σελ. 593

¹⁴⁸ Μία ακόμα διατύπωση του Χέγκελ είναι η εξής: «Αλλά η κοινή και εντελώς ατελής πρόοδος ,σε άλλες επιστήμες ,ακολουθεί συνήθως τη γραμμή αυτή: το ξεκίνημα γίνεται πράγματι από ένα καθολικό, αλλά η **εξατομίκευσή** του και η συγκεκριμενότητά του είναι μονάχα μια **εφαρμογή** του καθολικού σε ένα υλικό που εισάγεται από κάποιον αλλού· κατ' αυτό τον τρόπο, το καθαυτό ενικό στοιχείο της Ιδέας είναι μια **εμπειρική** προσθήκη» Έννοια, σελ. 596

¹⁴⁹ ΙΦ, σελ. 976

περιέχεται στο πυθαγόρειο θεώρημα»¹⁵⁰. Όσον αφορά δηλ. τον ορισμό του το πυθαγόρειο ανήκει στο «αληθινό συνθετικό γνωρίζειν».

Είδαμε ήδη ότι τα αξιώματα καθώς και το ατελές περιεχόμενο ορισμένων θεωρημάτων-προτάσεων αποτελούν τα πρώτα ελαττώματα του συνθετικού γνωρίζειν. Ανεξαρτήτως τώρα του αν είναι εντελές ή ατελές το περιεχόμενο του θεωρήματος «πρέπει κατ' ανάγκη να αποδεικνύεται»¹⁵¹. Με την απόδειξη μεταβαίνουμε στο **δεύτερο μέρος του θεωρήματος**.

Οι προτάσεις που διατυπώνουν τόσο ο Ευκλείδης όσο και ο Σπινόζα πρέπει να αποδεικνύονται. «Οι διαμεσολαβητικοί προσδιορισμοί ,που στερούνται την έννοια της ενδοσυνάφειας ,πρέπει κατ' ανάγκη να προσάγονται ως ένα προσωρινό υλικό για την υποδομή της απόδειξης από κάπου αλλού»¹⁵². Όλη η πορεία της απόδειξης κατευθύνεται από έναν «εξωτερικό σκοπό» ,ο οποίος γίνεται αντιληπτός μόνο στο τέλος. «Η απόδειξη δεν είναι μια γένεση της σχέσης ,η οποία απαρτίζει το περιεχόμενο του θεωρήματος...είναι εν γένει μια εξωτερική ανασκόπηση, η οποία χωρεί απέξω προς τα μέσα»¹⁵³. Ακόμα και η απόδειξη του πυθαγορείου θεωρήματος, το οποίο προηγουμένως ως θεώρημα είχε επαινέσει ο Χέγκελ αναγκάζεται να καταφύγει στην συνδόμηση και στην προϋπόθεση άλλων περιεχόμενων: Έτσι «το τρίγωνο διαμελίζεται και τα μέρη του μετατρέπονται σε στοιχεία άλλων σχημάτων ,τα οποία η συνδόμηση(Konstruxion) κάνει να γεννιούνται από αυτό. Μόνο στο τέλος ανακατασκευάζεται το τρίγωνο ,με το οποίο έχουμε να κάνουμε στ' αλήθεια και το οποίο στην πορεία της απόδειξης ήταν χαμένο από τα μάτια μας και εμφανιζόταν [διαμελισμένο] σε τμήματα που ανήκαν σε άλλες ολότητες»¹⁵⁴.

Η γεωμετρία είναι η επιστήμη του μεγέθους του οποίου η εξωτερική ενότητα είναι η ισότητα. Όμως όπως δείχνει το ακόλουθο απόσπασμα η μέθοδος αυτή καθίσταται ανεπαρκής και για την ίδια: «Ταυτόχρονα όμως η σκιαγράφηση αυτών των σχημάτων εκκινεί από διάφορες πλευρές και αρχές ,τα δε διάφορα σχήματα ανακύπτουν ανεξάρτητα· κατά τη σύγκρισή τους, συνεπώς, γίνεται επίσης φανερή η **ποιοτική** ανομοιότητα και **ασυμμετρία**»¹⁵⁵. Έτσι οι όροι της τίθενται όχι πλέον ως αδιάφοροι αλλά ως αρνητικοί και άρα παύει πλέον αυτή να είναι θεμελιωμένη απλώς στη θετική ταυτότητα και θεμελιώνεται και στην αρνητική.

¹⁵⁰ Έννοια, σελ. 595

¹⁵¹ Έννοια, σελ. 596

¹⁵² Έννοια, σελ. 597

¹⁵³ Έννοια, σελ. 598

¹⁵⁴ Φ, σελ. 164

¹⁵⁵ Έννοια, σελ. 601

Άρα και όσον αφορά την μέθοδο έχουμε διαπλοκή της ανάλυσης με την σύνθεση υπό την κυριαρχία κάθε φορά μίας εκ των δύο. Η μέθοδος λοιπόν φέρει εντός της αντίθετους μεταξύ τους τρόπους του γνωρίζειν και αυτό την υψώνει στον διαλεκτικό λόγο.

Στο σημείο αυτό υπενθυμίζουμε ότι εξετάζουμε την ιστορία της Λογικής από την σκοπιά της ωριμότητας και άρα όσα μας φαίνονται ξεκάθαρα από τον Καντ και έπειτα, στην περίοδο διάμορφωσής τους παρουσιάζονται δυσδιάκριτα. Κατ' επέκταση η μορφή που είχε η διαλεκτική τότε, δεν έχει σε καμία περίπτωση την τελειότητα που αποκτά αυτή στα χέρια του Χέγκελ ούτε συνειδητοποιείται με την καθαρότητα των καντιανών αντινομιών. Θα λέγαμε μάλιστα ότι οι καντιανές αντινομίες είναι η λογική απόληξη της **εκ των πραγμάτων(με την έννοια ότι τα περιεχόμενο είναι διαλεκτικά) χωρίς θεωρησιακότητα** διαλεκτικής. Το ότι η διαλεκτική της νεωτερικότητας ήταν αυθόρμητη δείχνεται άλλωστε και από το γεγονός ότι μέχρι να αναγνωρίσει ο Καντ την αναγκαιότητά της ήταν πλήρως απαξιωμένη. Όσοι την χρησιμοποιούσαν συνειδητά από την αρχαιότητα και πέρα κατέληγαν στην «*αντίφαση και η[τη] μηδαμινότητα των διατυπωθέντων ισχυρισμών*» και αυτό υπό διπλή έννοια: είτε **αρνούνταν την ύπαρξη του αντικειμένου** επειδή αυτό ήταν αντιφατικό(ελεάτες για κίνηση, βλ. παράδοξα Ζήνωνα) είτε **έριχναν την ευθύνη στο γνωρίζειν**(καντιανή φιλοσοφία).¹⁵⁶ Η διαλεκτική αυτή εκκινώντας από την αντίθεση Είναι και σκέψης παρέμενε δέσμια της άρνησης της μίας ή της άλλης πλευράς. Η ανισότητα μορφής και περιεχομένου δεν ωθούσε προς **άρση** της μορφής και κατ' επέκταση του περιεχομένου αλλά σε άρνηση της πρώτης ή του δεύτερου. Από αυτή την οπτική μπορεί να πει κανείς ότι δεν έχουμε συνειδητή εφαρμογή της διαλεκτικής. Στην πραγματικότητα μόνο με την μετάβαση στον θεωρησιακό λόγο μπορεί να κατανοηθεί και το στάδιο του διαλεκτικού λόγου. Με τον θεωρησιακό λόγο συνειδητοποιείται ότι η αντίφαση είναι η ψυχή της προόδου και όχι της διάλυσης.

Η ύπαρξη του **εξωτερικού σκοπού** προσδίδει στην αποδεικτική διαδικασία «*μια αναγκαιότητα που αντιτίθεται στην ελευθερία*»¹⁵⁷ ή αλλιώς μια αναγκαιότητα που δεν είναι του πράγματος καθαυτού και δια εαυτού. Σε τούτο «*το γνωρίζειν ,συνεπώς η Ιδέα υπολείπεται ακόμα της αλήθειας, εξαιτίας της ασυμμετρίας του αντι-κειμένου προς την υποκειμενική έννοια*»¹⁵⁸. Μέσω της «*Ιδέας του καλού*» το γνωρίζειν παύει πλέον να προσπαθεί να κατανοήσει το αντικείμενο και «*εχει ως αντικείμενο τον ίδιο του τον εαυτό ,τον οποίο*

¹⁵⁶ Έννοια, σελ. 635

¹⁵⁷ Έννοια, σελ. 605

¹⁵⁸ Έννοια, σελ. 606

αυτοπροσδιορίζει ελεύθερα»¹⁵⁹. Έτσι μεταβαίνουμε στην απόλυτη ιδέα ως «ταυτότητα της θεωρητικής και της πρακτικής Ιδέας»¹⁶⁰.

Κεφάλαιο 3: η παραγωγή ως ώριμο στάδιο της Λογικής

Η πραγμάτευση των επιμέρους κατηγοριών της γενικής Λογικής θα γίνει στο κεφάλαιο για την ειδική Λογική του «Κεφαλαίου», όπου θα μελετήσουμε τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας από λογική σκοπιά. Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε το γενικό περίγραμμα της γενικής Λογικής ως το νέο στάδιο στο οποίο ανήλθε η επιστήμη της Λογικής.

1. Ιστορική σκοπιά

Ιστορικά η περίοδος αυτή άρχεται με τον Καντ με την φιλοσοφία του οποίου «η φιλοσοφική γλώσσα έμαθε να διαχωρίζει διάνοια και λόγο»¹⁶¹. Σε επίπεδο κατηγοριακό με τον Καντ μεταβαίνουμε από τον διαλεκτικό λόγο στον θεωρησιακό μέσω της «αρχέγονα-συνθετικής ενότητας της κατάληψης»¹⁶². Η διάνοια για τον Καντ είναι η δυνατότητα (Vermogen) των κανόνων και ο λόγος η δυνατότητα των αρχών (Prinzip). Αν η διάνοια είναι η δύναμη της ενότητας των φαινομένων δια μέσου των κανόνων, ο λογος τότε αποτελεί τη δύναμη της ενότητας των κανόνων της διάνοιας που τελούν κάτω από αρχές. Άρα ο λόγος δεν αναφέρεται στην εμπειρία αλλά στη νόηση¹⁶³, με σκοπό να προσδώσει στις πολλαπλές της γνώσεις ενότητα απριόρι δια εννοιών, η οποία μπορεί να ονομάζεται ενότητα του λόγου. Έτσι η Λογική όταν υψώνεται στο επίπεδο του λόγου έχει ως αντικείμενο τους νόμους κίνησης των νοητικών προσδιορισμών. Με τον Καντ έχουμε τη βασική συνειδητοποίηση της αντίθεσης ανάμεσα σε Είναι και νόηση. Οι αντινομίες καταδεικνύουν ότι η ύλη της φιλοσοφίας είναι η ίδια αντιφατική αλλά «η νόηση πέφτει σε κατάσταση λογικής αντίφασης (αντινομίας), όχι μόνο και όχι τόσο, επειδή η εμπειρία είναι πάντοτε ατελής, όχι διότι στη βάση μιας μερικής εμπειρίας δικαιολογείται μια ολική

¹⁵⁹ Ε. σελ. 467, υποσημ. του Γ. Τζαβάρα

¹⁶⁰ Έννοια, σελ. 619

¹⁶¹ ΙΦ. Σελ. 1120, μετέφρασα τους όρους Verstand και Vernunft, όπως έχουν επικρατήσει στα ελληνικά

¹⁶² Έννοια, σελ. 125

¹⁶³ Ο λόγος δεν ίδιον μόνο της «Επιστήμης της Λογικής» αλλά και της φιλοσοφίας της φύσης. Έχει λοιπόν ενδιαφέρον ένα απόσπασμα από το ομώνυμο έργο όπου ο Χέγκελ μας λέει ότι η φιλοσοφία της φύσης, η οποία σε επίπεδο μεσορφής ανήκει στον λόγο, παραλαμβάνει το εμπειρικό υλικό από τις φυσικές επιστήμες «και το αναδομεί χωρίς περαιτέρω αναφορά στην εμπειρία ως την βάση της επαλήθευσης» 201

γενίκευσή της ...[αλλά στο ότι]... η προηγούμενη εμπειρία η ίδια ήταν εσωτερικά αντινομική»¹⁶⁴.

Με τον Φίχτε έχουμε την αναγνώριση ότι το απόλυτο περιεχόμενο και η απόλυτη μορφή είναι ταυτόσημα¹⁶⁵. Επιπλέον μας «κατέστησε προσεκτικούς στην ανάγκη να εκθέτουμε την αναγκαιότητα των κατηγοριών και να καταδείχνουμε το πώς παράγονται»¹⁶⁶. Από την άλλη στον Σέλλινγκ το «απόλυτο είναι η τέλεια ταυτότητα του υποκειμενικού και του αντικειμενικού ,η απόλυτη έλλειψη διαφοράς μεταξύ του πραγματικού και του ιδεατού, μορφής και ουσίας, γενικού και ειδικού...Η έλλειψη της Φιλοσοφίας του Σέλλινγκ είναι ότι προτάσσεται το στάδιο της ταύτισης αντικειμενικού και υποκειμενικού και τίθεται ως απόλυτο, χωρίς να αποδεικνύεται»¹⁶⁷. Με τον Χέγκελ «το παγκόσμιο πνεύμα κατόρθωσε να αποτινάξει όλες τις αλλότριες αδρανείς προσμίξεις και να αναγνωρίσει επιτέλους τον εαυτό του ως απόλυτο πνεύμα και ως δικό του αντικείμενο, που μπορεί να το παράγει κατά βούληση και συγχρόνως να το ελέγχει και να το υποτάσσει στην εξουσία του...γνωρίζει τον εαυτό του ως απόλυτη έννοια και αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της επιστήμης»¹⁶⁸.

2. Σύνδεση με την ιστορία της Λογικής

Στο ώριμο στάδιο έχουμε σε ανηρημένη και καθαρή μορφή αναπαραγωγή του γίνεσθαι της επιστήμης. Κατά συνέπεια γίνεται αφαίρεση από τον τυχαίο παράγοντα που παρεμβαίνει στην ιστορική ανάπτυξη. Η επιρροή του τυχαίου είναι αντιστρόφως ανάλογη του βαθμού ανάπτυξης του οργανικού όλου.

Η προσπάθεια του Χέγκελ να αναπαράξει την ιστορία της Λογικής εντός της «Επιστήμης της Λογικής» δεν είναι εγγελιανή ιδιοτροπία αλλά αντανακλά την ιδιότυπη σχέση των σταδίων(ανώριμο και ώριμο) της γνώσης¹⁶⁹. Επιπλέον

¹⁶⁴ Διαλεκτική Λογική, σελ. 86

¹⁶⁵ ΙΦ 1205

¹⁶⁶ Ε. σελ. 126

¹⁶⁷ ΙΦ, σελ. 1185

¹⁶⁸ ΙΦ, σελ. 1206

¹⁶⁹ Επί παραδείγματι αντίστοιχο πρόβλημα ανακύπτει και στην μελέτη της Κεφαλαιοκρατίας με πιο χαρακτηριστική περίπτωση την αντίστροφη σχέση λογικής και ιστορικής σειράς όσον αφορά την πρωταρχική συσσώρευση. Η τελευταία παρότι συνιστά προϋπόθεση και πρωταρχική εμφάνιση της κεφαλαιοκρατίας εξετάζεται μόνο στο τέλος του πρώτου τόμου ,αφού έχει μελετηθεί ακόμα και η μεγάλη Βιομηχανία(19^{ος} αι.). Ο Μαρξ στην Εισαγωγή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας μάλλον την πρωταρχική συσσώρευση είχε κατά νου όταν έλεγε ότι η λογική σειρά είναι αντίστροφη της σειράς ιστορικής εξέλιξης. Ο Βαζιούλιν μελετώντας την σχέση ιστορικού και λογικού στην «Λογική του Κεφαλαίου» διαπιστώνει 6 τύπους σχέσης μεταξύ τους. Το συμπέρασμά μας με βάση την πραγμάτευση του Βαζιούλιν είναι ότι σε γενικές γραμμές λογική και

ακριβώς αυτή η προσπάθεια είναι δείγμα σαφούς προσανατολισμού του ίδιου του Χέγκελ προς μία **μη** «ιδεαλιστική» πηγή τροφοδοσίας της «Λογικής» του. Οι κατηγορίες της «Επιστήμης της Λογικής» του δεν είναι πνευματικά αποκυήματα του δημιουργού της αλλά αναπαράγουν σε καθαρή μορφή κατηγορίες οι οποίες εμφανίσθηκαν καθ'όλη την ιστορία της επιστήμης.

Επειδή η σχέση λογικής και ιστορικής σειράς στην επιστήμη της Λογικής εξ'όσων γνωρίζουμε δεν έχει μελετηθεί ειδικά και επειδή θέλουμε να δείξουμε ότι ο προβληματισμός που έθεσε ο Χέγκελ είναι βαθύς θα κάνουμε μία μικρή παρέκβαση και θα αναφερθούμε σύντομα στην Πολιτική Οικονομία. Στην μελέτη της Κεφαλαιοκρατίας η πιο χαρακτηριστική περίπτωση στην οποία απαντάται το παραπάνω πρόβλημα είναι η αντίστροφη σχέση λογικής και ιστορικής σειράς όσον αφορά την λεγόμενη «Πρωταρχική συσσώρευση». Η τελευταία παρότι συνιστά προϋπόθεση και πρωταρχική εμφάνιση της κεφαλαιοκρατίας εξετάζεται μόνο στο τέλος του πρώτου τόμου ,αφού έχει μελετηθεί ακόμα και η μεγάλη Βιομηχανία(19^{ος} αι.). Ο Μαρξ στην Εισαγωγή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας μάλλον την πρωταρχική συσσώρευση είχε κατά νου όταν έλεγε ότι η λογική σειρά είναι αντίστροφη της σειράς ιστορικής εξέλιξης. Ο Βαζιούλιν μελετώντας την σχέση ιστορικού και λογικού στην «Λογική του Κεφαλαίου» διαπιστώνει 6 τύπους σχέσης μεταξύ τους. Το συμπέρασμά μας με βάση την πραγμάτευση του Βαζιούλιν είναι ότι σε γενικές γραμμές λογική και ιστορική σειρά συμπίπτουν αλλά οι διαφορές τους χρειάζονται ειδική εξέταση σε κάθε συγκεκριμένο αντικείμενο.

Στην Φαινομενολογία ο Χέγκελ μας λέει ότι «η πορεία της γένεσης της επιστήμης είναι διαφορετική από την πορεία μέσα της, όταν είναι έτοιμη ,όπως η πορεία της ιστορίας της φιλοσοφίας και η πορεία της ίδιας της φιλοσοφίας»¹⁷⁰. Ωστόσο η μη ύπαρξη πλήρους αντιστοίχισης δεν είναι ελάττωμα αλλά «σημείο ορθής κατασκευής»¹⁷¹. Πάντως ο Χέγκελ στο κατ'έξοχόν του έργο για την ιστορία της Φιλοσοφίας διατυπώνει ρητά την άποψη περί σύμπτωσης σε γενικές γραμμές ιστορικής και λογικής σειράς: «...ισχυρίζομαι ότι η σειρά των συστημάτων της φιλοσοφίας στην Ιστορία είναι όμοια με την σειρά στην λογική παραγωγή των εννοιακών προσδιορισμών στην Ιδέα» και λίγες γραμμές παρακάτω διευκρινίζει: «μπορεί να θεωρηθεί ότι η Φιλοσοφία πρέπει να έχει διαφορετική τάξη όσον αφορά τα στάδια εντός της Ιδέας σε σχέση με εκείνα που αυτές οι Εννοιες έχουν διέλθει στο πέρασ του χρόνου· αλλά κατά βάση η σειρά

ιστορική σειρά συμπίπτουν αλλά οι διαφορές τους χρειάζονται ειδική εξέταση σε κάθε συγκεκριμένο αντικείμενο.

¹⁷⁰ Φαινομενολογία του Νου, σελ. 729

¹⁷¹ Γνωσιοθεωρία και μέθοδος στον Έγκελ, Γ. Φαράκλας ,σελ. 186

*είναι ίδια»¹⁷² . Τέλος στο ακόλουθο απόσπασμα ο Χέγκελ μιλάει ακόμα πιο συγκεκριμένα για την **κατηγοριακή συνάφεια** ιστορικής και λογικής εξέτασης: «Τώρα , εντός του λογικού συστήματος της σκέψης κάθε μία από τις μορφές της κατέχει την δική της θέση για την οποία και μόνο είναι επαρκής, και αυτή η μορφή ανάγεται, μέσω της αέναης προοδευτικής ανάπτυξης, σε ένα υπηγμένο στοιχείο· κάθε φιλοσοφία είναι ...ένα συγκεκριμένο στάδιο στην ανάπτυξη της όλης διαδικασίας και έχει την συγκεκριμένη του θέση όπου αυτή βρίσκει την αληθινή της αξία και σημασία»¹⁷³.*

Επιχειρήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο να δείξουμε ότι η αρχαία σε σχέση με την νεότερη Λογική διαφέρει τόσο στο περιεχόμενο όσο και στην μέθοδο. Ταυτόχρονα όμως παρουσιάζονται δυσκολίες οι οποίες πρέπει να μελετηθούν ειδικά: 1) αναλυτική μέθοδο χρησιμοποιούν τόσο οι αρχαίοι όσο και οι εμπειριστές. Εμείς ισχυριστήκαμε ότι η αναλυτική μέθοδος των εμπειριστών φέρει και στοιχεία σύνθεσης και ότι εκκινεί από την αντίθεση Είναι-πνεύματος, η οποία σύμφωνα με τον Χέγκελ ήταν ασυνειδητοποιήτη στην αρχαιότητα. Μία ακόμα απάντηση που δικαιολογείται και μέσα από το σύστημα του Χέγκελ αλλά που η τεκμηρίωσή της απαιτεί ειδική έρευνα είναι ότι οι Αρχαίοι με την ανάλυσή τους παρήγαγαν το Είναι. Αντίθετα ο εμπειρισμός αλλά και ο Καντ(τον οποίο ο Χέγκελ στις «τρεις θέσεις της σκέψης για την αντικειμενικότητα» τον εντάσσει στον εμπειρισμό) με την ανάλυσή τους συγκροτούν την κατηγορία του Φαινομένου, το οποίο έπεται της ουσίας. Έτσι «...τούτο το Είναι, στο οποίο μετατρέπεται η ουσία, είναι ουσιώδες Είναι, η ύπαρξη...έτσι φαίνεται η ουσία»¹⁷⁴. 2) Ο Χέγκελ στην «Επιστήμη της Λογικής» κάνει ρητή αναφορά σε φιλοσόφους μόνο σποραδικά πχ. στο Είναι, στο γίνεσθαι, στο θεμέλιο και στο απόλυτο. Όσον αφορά τις υπόλοιπες κατηγορίες έχουμε αντιστοιχία και αν ναι σε ποιο βαθμό; Πρέπει πάντως να έχουμε υπόψη μας ότι ο Χέγκελ τροποποιεί το παρελθόν της Λογικής. Όμως αυτές οι τροποιώσεις πρέπει να δειχτούν συγκεκριμένα. 3) Υπάρχουν κατηγορίες όπως η ουσία, η ταυτότητα ,η αντίφαση κ.α. ,οι οποίες έχουν εμφανισθεί ήδη από την αρχαιότητα αλλά εντάσσονται στην «Διδασκαλία περί της Ουσίας». Εδώ μια απάντηση θα μπορούσε να είναι ότι αυτές οι κατηγορίες μόνο σπερματικά διατυπώνονται στην αρχαιότητα ,ενώ αντίθετα παίζουν κεντρικό ρόλο στις νεότερες φιλοσοφίες.

3. Ο θεωρησιακός λόγος ως άρση της αντίθεσης αντικειμενικής-υποκειμενικής Λογικής

¹⁷² Lectures on the history of philosophy, σελ. 30 και συνεχίζει «...στην λογική πρόοδο λαμβανόμενη δια εαυτή, υπάρχει όσον αφορά τα θεμελιώδη της στοιχεία , η πρόοδος των ιστορικών εκδηλώσεων»

¹⁷³ Lectures on the history of philosophy, σελ. 45

¹⁷⁴ Ουσία ,σελ. 227,228

Οι κατηγορίες της αντικειμενικής Λογικής έχουν σε γενικές γραμμές συγκροτηθεί ήδη πριν από τον Χέγκελ¹⁷⁵ και συνάμα θεματοποιήθηκε η αντινομική τους φύση μέσω του Καντ. Από την άλλη με τον Καντ έχουμε σε επίπεδο μεθόδου την εισαγωγή της έννοιας του «συνθετικού απριόρι» και της παραγωγής (Deduktion). Η συγκρότηση του περιεχομένου της Λογικής αλλά και η εμφάνιση της «αληθούς μεθόδου» αποτελεί την αφετηρία του ώριμου σταδίου της επιστήμης της Λογικής. Κατά τη γνώμη μας επειδή η συγκρότηση της αντικειμενικής Λογικής σε τελική ανάλυση προηγείται της μεθόδου θα την εξετάσουμε πρώτη. Στην συνέχεια μέσα από το κεκτημένο αυτής θα μεταβούμε στην υποκειμενική Λογική.

α. Αντικειμενική Λογική

Είδαμε ότι στην αρχαιότητα οι κατηγορίες της Λογικής συγκροτούνται μέσω της ανάλυσης των παραστάσεων. Στην νεωτερικότητα η εμπειριστική παράδοση εκκινεί από την εμπειρία (η οποία όμως εμπειρία μπορεί να είναι ήδη επιστημονικά επεξεργασμένη εμπειρία) και μεταβαίνει στην σκέψη. Η ρασιοναλιστική παράδοση ξεκινά από την σκέψη αλλά η συνθετική πορεία που ακολουθεί εισάγει απέξω έννοιες, οι οποίες προέρχονται από την παράσταση ή την επιστήμη. Άλλωστε η λεγόμενη παλιά μεταφυσική δεν υπήρξε κριτική ως προς τις έννοιες που χρησιμοποιούσε.

Η κριτική στροφή συνιστά στην πραγματικότητα αυτό-κριτική και σημαίνει ότι πλέον αντικείμενο της Λογικής είναι οι ήδη συγκροτημένοι εννοιακοί προσδιορισμοί. **Έτσι περιεχόμενο της ώριμης Λογικής καθίσταται όλη η προηγούμενη πορεία της σκέψης:** άρα περιεχόμενο είναι οι νοητικοί προσδιορισμοί, οι οποίοι πλέον παύουν να είναι «μόνον εξωτερικές μορφές... [θεωρούμενοι καθαυτοί και δια εαυτοί ΘΛ] το μόνο που μπορεί να βγεί είναι η περατότητά τους, η αναλήθεια της υποτιθέμενης καθ' εαυτόν ύπαρξής τους, ως αλήθειάς τους, η έννοια»¹⁷⁶. Ο Χέγκελ περιγράφει την διαδικασία κριτικής ανασυγκρότησης των κατηγοριών της παλιάς μεταφυσικής εντός της θεωρησιακής Λογικής: «*Η αντικειμενική Λογική είναι άρα η αληθινή κριτική των καθαρών νοητικών μορφών που τις εξετάζει όχι με την αφηρημένη μορφή της προεμπειρικής έναντι του εμπειρικού αλλά αυτές τις ίδιες ως προς το ιδιαίτερο περιεχόμενό τους*»¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Εδώ η φράση «σε γενικές γραμμές» έχει μεγάλη σημασία, καθώς ο Χέγκελ πραγματοποιεί μεγάλες αλλαγές στις κατηγορίες και σαφώς προσθέτει νέες. Αυτό που λέμε εμείς είναι ότι δεν χαρακτηρίζει την φιλοσοφία του Χέγκελ τόσο η εισαγωγή νέων κατηγοριών όσο η ανάδειξη του αληθινού περιεχομένου των ήδη υπαρχουσών. Και έτσι μόνο στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας άρσης του πεπερασμένου προστίθενται και οι νέες κατηγορίες.

¹⁷⁶ WL I, σελ. 30

¹⁷⁷ WL I, σελ. 62

Αυτή ακριβώς η συγκρότηση του περιεχομένου και η αυτοκριτική στροφή μπορεί να γίνει μόνο με έναν τρόπο, με την αναπαραγωγή ή καλύτερα παραγωγή(Deduktion) όλου του περιεχομένου στις αναγκαίες στιγμές του. Αν επιστρέψουμε στην πριν τον λόγο περίοδο οι κατηγορίες ξαναγίνονται «πάγιοι προσδιορισμοί, αλληλεκπίπτουν και δεν συνεχονται σε οργανική ενότητα, είναι νεκρές μορφές και δεν έχουν να ενοικεί μέσα τους το πνεύμα, που συνιστά την ζώσα συγκεκριμένη ενότητά τους». Η στενή σχέση και η λεπτή γραμμή που χωρίζει την διάνοια από τον λόγο περιγράφεται με σαφήνεια στο ακόλουθο απόσπασμα: «Μέσα στη θεωρησιακή Λογική περιέχεται η Λογική της διάνοιας, κι ετούτη μπορεί εύκολα να εξαχθεί από εκείνη· προς τούτο δεν χρειάζεται τίποτε άλλο, από του να παραμεριστεί το διαλεκτικό και έλλογο στοιχείο· τότε όμως αυτή γίνεται συνηθισμένη Λογική, μια ιστοριογραφική συλλογή ανάκατων νοητικών όρων ,οι οποίοι μολονότι είναι πεπερασμένοι ,εκλαμβάνονται ως κάτι απέραντο»¹⁷⁸. Μπορούμε λοιπόν να αντιληφθούμε τι διαφοροποιεί την εγελιανή, θεωρησιακή Λογική από το στάδιο της πρωταρχικής εμφάνισης και διαμόρφωσης της Λογικής.

Πρέπει πάντως να επαναλάβουμε ότι όσον αφορά τον Χέγκελ η αναπαραγωγή του περιεχομένου της αντικειμενικής Λογικής προφανώς και δεν ταυτίζεται με τις κατηγορίες όπως αυτές υπήρχαν πριν από αυτόν. Παρόλα αυτά κρίνουμε ότι σε γενικές γραμμές το καθήκον της εύρεσης των κατηγοριών είχε ήδη εκπληρωθεί πριν τον Χέγκελ, αντίστοιχα όπως είχε εκπληρωθεί το ίδιο καθήκον όσον αφορά τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας από τους πριν τον Μαρξ οικονομολόγους¹⁷⁹. Όμως η πορεία έκθεσης(Darstellung) του αληθούς περιεχομένου αυτών είναι προφανές ότι καθόσον φέρει εντός της και την αντίστροφη κίνηση της σκέψης γεννά και νέες κατηγορίες.

Η σύλληψη όμως του περιεχομένου της αντικειμενικής Λογικής δεν επιτυγχάνεται χωρίς την αντίστοιχη μέθοδο. Η πορεία την οποία ακολουθεί ιστορικά η σχέση αντικειμενικής-υποκειμενικής Λογικής είναι αυτή της αλληλοτροφοδότησης και συγχρονίας. Αν όμως παρουσιάσουμε αυτή τη σχέση από λογική(και όχι ιστορική) σκοπιά, τότε η εξέταση της μεθόδου έπεται, διότι δεν μπορεί να υπάρξει μέθοδος δίχως περιεχόμενο. Ακόμα και η λεγόμενη τυπική Λογική προϋποθέτει μία σχετική ανάπτυξη της σκέψης για να μπορέσει να προβεί στις αφαιρέσεις της. Πάντως όπως δείξαμε στην νεωτερικότητα η μέθοδος αποκτά στενότερους δεσμούς με το περιεχόμενο.

¹⁷⁸ E., σελ. 198,199

¹⁷⁹ «Από την στιγμή που τα ξεχωριστά συνθετικά στοιχεία λίγο-πολύ εντοπίστηκαν και απομονώθηκαν με την αφαίρεση ,άρχισαν τα οικονομικά συστήματα, που από το απλό - όπως εργασία, καταμερισμός της εργασίας, ανάγκη ,ανταλλακτική αξία –υψώνονταν ως το κράτος ,τη διεθνή ανταλλαγή και την παγκόσμια αγορά» Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας, τ. Α, σελ. 66

Εφόσον τώρα έχουμε δείξει το περιεχόμενο μπορούμε να μεταβούμε στην Έννοια ,δηλ. στην μελέτη της μεθόδου μέσω της οποίας μπορέσαμε να συλλάβουμε το περιεχόμενο τοιουτοτρόπως.

β. Μέθοδος

Η περιφημη πρόταση από τον πρόλογο της Φαινομενολογίας που μας προτρέπει «να συλλαμβάνουμε και να εκφράζουμε το αληθές όχι ως υπόσταση ,αλλά μάλλον ως υποκείμενο»¹⁸⁰ συνοψίζει το νέο στάδιο στο οποίο υψώνεται η μέθοδος αυτό της παραγωγής(Deduktion). Η υποκειμενική Λογική μελετά τον τρόπο με τον οποίο η σκέψη εξετάζει τον εαυτό της, με άλλα λόγια εξετάζει το πώς οι «εννοιακοί προσδιορισμοί»(Begriffsbestimmungen) εξετάζονται εντός των «προσδιορισμών της έννοιας»(Bestimmungen des Begriffs)¹⁸¹. Τα στάδια της υποκειμενικής Λογικής είναι τα στάδια που χρειάστηκε η νόηση περί της νοήσεως για να φθάσει στην απόλυτη ταυτότητα με το περιεχόμενό της. Η συνεισφορά του Χέγκελ έγκειται στο ότι επιχείρησε να εξετάσει κριτικά τις ίδιες τις μορφές της περί νοήσεως νόησης. Έτσι στον Χέγκελ αναδεικνύεται το πεπερασμένο περιεχόμενο των διαφόρων μορφών κρίσεων και συλλογισμών, αλλά και του αναλυτικού και συνθετικού γνωρίζειν. Όλες οι προηγούμενες μέθοδοι δεν κατόρθωσαν να φθάσουν στην ταυτότητα υποκειμένου-αντικειμένου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναντιστοιχίας αντικειμενικής Λογικής-μεθόδου είναι η αρχή της μη αντίφασης του Αριστοτέλη για την οποία ο Χέγκελ λέει «ότι η λογική του αντίληψη και η θεωρία δεν στηρίζονται σε αυτή τη νοησιαρχική σχέση, ότι ο ίδιος ο Αριστοτέλης δεν ενεργεί αποκλειστικά βάσει αυτών των συλλογιστικών τύπων»¹⁸². Όμως ακριβώς αυτή η έλλειψη ταυτότητας αποτέλεσε στοιχείο προόδου και όλες οι στιγμές της μεθόδου αποτελούν στάδια και προϋποθέσεις(που αίρονται) για να φθάσουμε στην απόλυτη μέθοδο.

Εφόσον οι «συγκεκριμένες επιστήμες...διατηρούν ως εσωτερικό τους διαμορφωτή το Λογικό στοιχείο ή την έννοια, έτσι όπως τούτη λειτούργησε ως η αρχέτυπη διαμορφωτική τους αρχή...και περιέχει την καθαρή Ιδέα της ίδιας της αλήθειας»¹⁸³, θα λέγαμε ότι σε επίπεδο μεθόδου αυτό που περιγράφεται είναι τα αναγκαία βήματα που ακολουθεί νομοτελώς κάθε συγκεκριμένη επιστήμη

¹⁸⁰ Φ., σελ. 138

¹⁸¹ Πρόκειται για διάκριση που την συναντούμε στην Παρατήρηση της σελ. 194 της Έννοιας

¹⁸² ΙΦ, σελ. 589. Ένα ωραίο παράδειγμα μας δίνει ο Χέγκελ στην Έννοια ,σελ. 601 όσον αφορά την σχέση του συνθετικού γνωρίζειν και της Γεωμετρίας. Η τελευταία έχει ως αντικείμενο τους σχηματισμούς που εγχαράσσονται στον χώρο και βρίσκονται σε σταθερή ακινησία. Όμως «ταυτόχρονα η σκιαγράφηση αυτών των σχημάτων εκκινεί από διάφορες πλευρές και αρχές ,τα δε διάφορα σχήματα ανακύπτουν ανεξάρτητα κατά τη συγκρίσή τους ,συνεπώς, γίνεται επίσης φανερή η ποιοτική ανομοιότητα και ασυμμετρία.... [και έτσι]... η πεπερασμένη επιστήμη έχει φτάσει εδώ στο όριό της»

¹⁸³ Έννοια, σελ. 147

προκειμένου να φθάσει να συλλάβει το αντικείμενό της, προκειμένου δηλ. να φθάσει στην απόλυτη ταυτότητα υποκειμένου-αντικειμένου¹⁸⁴. Έτσι η συνειδητή προεκβολή της Λογικής στις συγκεκριμένες επιστήμες δίνει στους επιστήμονες την δυνατότητα ως προς την μέθοδό που ακολουθούν: 1) να συνειδητοποιούν ότι η μέθοδό τους αποτελεί αναγκαίο στάδιο στο γίνεσθαι της επιστήμης τους ,πλὴν ὅμως ὄχι τελευταίο και ἄρα 2) να επιχειρούν συνειδητά πλέον να ἄρουν τον πεπερασμένο χαρακτήρα της μεθοδού τους.

β. Παραγωγή

Η μέθοδος που αντιστοιχεί στην ωριμότητα της επιστήμης της Λογικής είναι αυτή που αίρει την αντίθεση αναλυτικού και συνθετικού γνωρίζειν αλλά και την αντίθεση Είναι-πνεύματος, περιεχομένου-μορφής και καθίσταται το αληθινό περιεχόμενο των προσδιορισμών, «η ψυχή και η έννοια του περιεχομένου»¹⁸⁵. Υπενθυμίζουμε ότι στην περίοδο διαμόρφωσης της Λογικής εκτός από την αντίθεση Είναι-πνεύματος υπήρχε και η αντίθεση σύνθεσης-ανάλυσης. Στο ώριμο στάδιο θα δείξουμε ότι και οι δύο αντιθέσεις επιλύονται με την μετάβαση στην Deduktion(παραγωγή)¹⁸⁶. Η αντίθεση Είναι-πνεύματος επιλύεται από την

¹⁸⁴ Ο Ένγκελς στην «Διαλεκτική της Φύσης» δίνει ένα χρήσιμο παράδειγμα για το πώς εξελίσσονται οι κρίσεις. Βεβαίως πρόκειται κυριολεκτικά για παράδειγμα, που απλώς καθιστά σαφέστερο το τι εννοούμε, και όχι για επιστημονική μελέτη του γίνεσθαι της υποκειμενικής Λογικής της Φυσικής: «Όσο ξερό και να ηχεί εδώ αυτό και όσο αυθαίρετη κι αν φαίνεται από πρώτη ματιά αυτή η κατάταξη των κρίσεων, σε τούτο η κείνο το σημείο, ωστόσο η εσωτερική αλήθεια και αναγκαιότητα αυτής της κατάταξης θα φανερωθούν στον καθένα που θα μελετήσει τη μεγαλοφυή ανάπτυξη που κάνει ο Χέγκελ στη Μεγάλη λογική (Απαντα, τομ. V, σελ. 63-115). Αλλά για να δείξουμε σε ποιο βαθμό αυτή η κατάταξη στηρίζεται, όχι μόνο στους νόμους της νόησης, αλλά και στους νόμους της φύσης, θα παραθέσουμε ένα πασίγνωστο παράδειγμα από άλλη περιοχή.

Οι προϊστορικοί άνθρωποι ήξεραν πρακτικά πως η τριβή παράγει θερμότητα, όταν ίσως πριν από 100.000 χρόνια βρήκαν τον τρόπο ν'ανάβουν φωτιά με τριβή και όταν ακόμα παλιότερα ζέσταιναν με τρίψιμο τα ψυχρά μέρη του σώματος. Απ'αυτού όμως,ως την ανακάλυψη πως γενικά η τριβή είναι πηγή θερμότητας,πέρασαν ποιος ξέρει πόσες χιλιετηρίδες! Έτσι, ήρθε ο καιρός που ο άνθρωπος εγκέφαλος ήταν αρκετά αναπτυγμένος, ώστε να μπορεί να διατυπώσει την κρίση: η τριβή είναι πηγή θερμότητας, μια κρίση ύπαρξης, που επιπλέον είναι θετική.

Πέρασαν ξανά χιλιετηρίδες, ωστόσο το 1842 οι Μάγερ, Τζάουλ και Κόλντινγκ ερεύνησαν αυτό το ειδικό φαινόμενο σε συσχετισμό με άλλα φαινόμενα παρόμοιου είδους που είχαν ανακαλυφθεί στο μεταξύ, δηλαδή από την άποψη των γενικών άμεσων συνθηκών του και διατύπωσαν την κρίση: Κάθε μηχανική κίνηση μπορεί να μετατραπεί σε θερμότητα μέσω της τριβής. Χρειάστηκε ὅλος αὐτός ο καιρός κι ένα τεράστιο πλήθος εμπειρικών γνώσεων, προτού μπορέσουμε να προχωρήσουμε στη γνώση του αντικείμενου, από την παραπάνω θετική κρίση ύπαρξης, σ'αυτή την καθολική κρίση υπαγωγής [202].

Αλλά από κει και πέρα τα πράγματα προχώρησαν γρήγορα. Μόνο τρία χρόνια αργότερα, ο Μάγερ μπορούσε πια, τουλάχιστον κατά βάση, να ψύσει την κρίση υπαγωγής στο επίπεδο που βρίσκεται σήμερα: Κάθε μορφή κίνησης, μπορεί και πρέπει αναγκαστικά, κάτω από καθορισμένες συνθήκες για κάθε περίπτωση, να μετατραπεί άμεσα ή έμμεσα σε κάθε άλλη μορφή κίνησης,δηλαδή σε μια εννοιολογική κρίση, και επιπλέον αποδεικτική, στην ανώτερη μορφή κρίσης γενικά» σελ.

¹⁸⁵ Ε., σελ. 481

¹⁸⁶ Ο όρος Deduktion χρησιμοποιείται με το νόημα που του έδωσε ο Καντ στην Κριτική του Καθαρού Λόγου, σελ. 61 κ.ε.

στιγμή που η μέθοδος με την οποία το υποκείμενο συλλαμβάνει το αντικείμενο υπερβεί την αντίθεση ανάλυσης-σύνθεσης.

Το αναλυτικό γνωρίζει έχει ως χαρακτηριστικό του ότι μεταβαίνει από μία έννοια σε μία άλλη α προίρι. Όμως το αναλυτικό γνωρίζει προχωρεί σε αφαιρέσεις και έτσι δεν μεταβαίνει στο μερικό και στο ενικό αλλά μένει στην αφηρημένη καθολικότητα. Αυτή την μετάβαση την προσκομίζει το συνθετικό γνωρίζει ,το οποίο όμως χαρακτηρίζεται από εξωτερική σύνδεση των προσδιορισμών του και προϋποθέτει ορισμούς και αξιώματα. Η σύνδεση των δύο είναι η παραγωγή, το συνθετικό α προίρι, «...η ενότητα των δύο πρώτων προσδιορισμών· αλλά αυτοί-εδώ ,επειδή είναι διαφορετικοί, μπορούν να είναι σε ενότητα μόνο ως **ανηρημένοι προσδιορισμοί**»¹⁸⁷. Αναδείχθηκαν τα όρια και του συνθετικού γνωρίζει ,το οποίο «έχει επίσης για περιεχόμενο του τους εννοιακούς-προσδιορισμούς, μέσα στους οποίους είναι τεθειμένο το αντικείμενο. Αλλά αυτοί βρίσκονται ως τώρα σε σχέση προς αλλήλους ή είναι σε άμεση ενότητα· όχι όμως σε εκείνη [την ενότητα], δια της οποίας η έννοια υπάρχει ως υποκείμενο»¹⁸⁸. Με την παραγωγή έχουμε την μετατροπή της υπόστασης σε υποκείμενο όπως είχε εξαγγείλει ο Χέγκελ ήδη από τον πρόλογο της Φαινομενολογίας.

Όταν πλέον αναπαράγουμε το γίνεσθαι της Λογικής από την σκοπιά της απόλυτης Ιδέας τότε οι επιμέρους προσδιοριστικότητες αποτελούν στάδια της μεθόδου και άρα το ίδιο το περιεχόμενό της. Όμως πρόκειται για ένα περιεχόμενο που έχει το χαρακτήρα «άπειρης μορφής».

Στην απόλυτη Ιδέα η μέθοδος παύει να διακρίνεται από το περιεχόμενό της. Άρα τα τρία στάδια της απόλυτης Ιδέας δεν είναι πλέον κάτι άλλο παρά η έκπτυξη της ίδιας της Λογικής. Η «Διδασκαλία περί της Έννοιας» εκθέτει τα στάδια για να φθάσουμε στην απόλυτη Ιδέα από την σκοπιά του **πως** η σκέψη συλλαμβάνει τον εαυτό της.

Όσο το περιεχόμενο προσλαμβάνεται ως δεδομένο στη μέθοδο(αναλυτικό και συνθετικό γνωρίζει) ,τόσο η μέθοδος είναι απλώς μια εξωτερική μορφή. Αυτή ακριβώς την ανισότητα μορφής-περιεχομένου έχει διεξέλθει ο Χέγκελ παρουσιάζοντας την μετάβαση και αναλήθεια όλων των σχημάτων ενός δεδομένου περιεχομένου¹⁸⁹. Έτσι «η μέθοδος, ως προκύπτει, έχει αναδυθεί στην ύπαρξη ως **η έννοια που έχει αυτογνωσία, που έχει για αντικείμενο τον εαυτό της**, ως το απόλυτο ,τόσο το υποκειμενικό όσο και το αντικειμενικό, κατ' επέκταση ως το καθαρό αντιστοιχείν της έννοιας και της ρεαλιστικής της πραγματικότητας

¹⁸⁷ Έννοια, σελ. 643

¹⁸⁸ Έννοια, σελ. 570

¹⁸⁹ Έννοια, σελ. 624

ως μια ύπαρξη ,που είναι η ίδια η έννοια»¹⁹⁰. Συνεπώς η μέθοδος δεν είναι τίποτα παραπάνω από την κίνηση της ίδιας της έννοιας, αλλά της έννοιας που παύει πλέον να είναι παρούσα ως αντι-κείμενο και βρίσκει και γνωρίζει τον ίδιο τον εαυτό της μέσα σε καθετί μέσω του ίδιου εαυτού της. Αυτήν την αυτό-σχεσία για να την κατανοήσουμε πρέπει να την αντιπαραβάλλουμε για παράδειγμα με τις κρίσεις και τους συλλογισμούς που δεν έχουν ακόμα παράξει από τον εαυτό τους την ρεαλιστική πραγματικότητα ή με την εξωτερική τελεολογία ή ακόμα με την ιδέα του αληθούς όπου ακόμα το αντικείμενο βρίσκεται απέναντί από το υποκείμενο. Στο γνωρίζειν της αναζήτησης¹⁹¹ αντίθετα «οι ακραίοι οροί(ενν. του συλλογισμού ΘΛ) παραμένουν διαφορετικοί ,επειδή υποκείμενο ,μέθοδος και αντικείμενο δεν είναι τεθειμένα ως η μία ταυτή έννοια»¹⁹². Η εξωτερικότητα της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου καταδεικνύεται από το ότι οι προσδιορισμοί «της μορφής, του ορισμού ,της διαίρεσης κ.ο.κ.» θεωρούνται «ως γεγονότα που έχουν ευρεθεί ήδη μέσα στο υποκείμενο»¹⁹³. Αντίθετα το αληθινό γνωρίζειν συγκροτείται μέσα στην διαδικασία σύλληψης του αντικειμένου.

Θα επιχειρήσουμε τώρα να παρουσιάσουμε τα τρία στάδια της μεθόδου που συγκροτούνται από τους προσδιορισμούς της έννοιας και τις αναφορές τους.

1. Ο πρώτος προσδιορισμός της μεθόδου είναι «...το ξεκίνημα ,το περιεχόμενό του είναι ένα άμεσο ,αλλά ένα τέτοιο άμεσο ,το οποίο έχει το νόημα και τη μορφή αφηρημένης καθολικότητας»¹⁹⁴. Η αφετηρία κάθε επιστήμης θα πρέπει να είναι α-διαμεσολάβητη, ούτως ώστε όλη η υπόλοιπη πορεία να είναι εμμενής και να μην προϋποθέτει τίποτα. Ως γνωστόν «omnis determination negation est» και άρα αν το ξεκίνημα είναι ήδη προσδιορισμένο ,τότε αναγκαστικά απορρίπτονται με αυθαίρετο τρόπο περιεχόμενα. Έτσι ο Χέγκελ προκρίνει ένα άμεσο ,ένα καθαρό Είναι ,το οποίο δεν έχει κανέναν προσδιορισμό. Βεβαίως δεν πρόκειται για αισθητηριακή αμεσότητα αλλά για μία αμεσότητα του νοείν ,που έχει τη σημασία του Είναι, «μια άμεση καθολικότητα...διότι το Είναι είναι ακριβώς αυτή η αφηρημένη αναφορά στον ίδιο τον εαυτό της»¹⁹⁵. Το ότι το ξεκίνημα έχει μονάχα ως προσδιοριστικότητά του το ότι είναι απλό και καθολικό, το καθιστά ατελές.

Από την άλλη το ξεκίνημα «είναι προικισμένο με την τάση, να οδηγεί τον εαυτό του πιο μπροστά»¹⁹⁶. Όμως τι σημαίνει αυτή η τάση; Το Είναι της αφετηρίας της ώριμης Λογικής δεν είναι το αφηρημένο καθολικό του εμπειρισμού ή ακόμα

¹⁹⁰ Έννοια, σελ. 624

¹⁹¹ "Suchenden Erkennen" ,φράση που αντιπαρατίθενται στην συνέχεια με το «γνωρίζειν του αποτελέσματος» , και αφορά την πεπερασμένη μέθοδο.

¹⁹² Έννοια, σελ. 626

¹⁹³ Έννοια, σελ. 626

¹⁹⁴ Έννοια, σελ. 627

¹⁹⁵ Έννοια, σελ. 628

¹⁹⁶ Έννοια, σελ. 630

και της σπινοζικής υπόστασης, αλλά το «αντικειμενικά-καθολικό» το οποίο αποτελεί τμήμα μίας «συγκεκριμένης ολότητας, η οποία ωστόσο δεν είναι ακόμα τεθειμένη, δεν είναι ακόμα διεαυτήν»¹⁹⁷. Επιπλέον το αφηρημένο καθόσον αφηρημένο είναι ήδη «επιβαρυνμένο με μια άρνηση», την άρνηση ακριβώς της συγκεκριμένης ολότητας στην οποία εντάσσεται. Η προχωρητική διαδικασία έγκειται «στο να αυτοπροσδιορίζεται το καθολικό και για τον εαυτό του να είναι το καθολικό: δηλαδή εξίσου καλά ενικό και υποκειμένο. Μόνο στην ολοκλήρωσή του ,αυτό είναι το απόλυτο»¹⁹⁸.

2. Η απόλυτη μέθοδος βρίσκει και γνωρίζει τον προσδιορισμό του καθολικού μέσα σε τούτο το ίδιο. Ακριβώς η αυτοκινούμενη μετάβαση εντός της έννοιας από την αμεσότητα στην ουσία, από το καθολικό στο μερικό ,από το απροσδιόριστο στο προσδιορισμένο είναι ίδιον του αναλυτικού γνωρίζειν. Όμως ταυτόχρονα έχουμε μετάβαση σε ένα άλλο και αυτό διότι κάθε περαιτέρω προσδιορισμός ενσωματώνει αλλά και υπερβαίνει τον προηγούμενο. «Κάθε νέα βαθμίδα του εκτός-εαυτού-βαίνειν ,ήτοι του επόμενου προσδιορισμού, είναι επίσης ένα εντός-εαυτού-βαίνειν»¹⁹⁹. Έτσι απλά το χρήμα δεν είναι ένας επιμέρους προσδιορισμός της πιο αφηρημένης αξίας όπως νόμισε ο Ρικάρντο αλλά φέρει εντός του και νέες ιδιότητες. Ο Χέγκελ ονομάζει διαλεκτικό «αυτό το συνθετικό όσο και αναλυτικό στάδιο της κρίσης, δια του οποίου το καθολικό που αντιστοιχεί στο ξεκίνημα αυτοπροσδιορίζεται εκκινώντας απ' αυτό το ίδιο ως το άλλο του εαυτού του»²⁰⁰. Αυτό που θέλει να δείξει ο Χέγκελ με την αναφορά του στην διαλεκτική ως δεύτερο στάδιο της απόλυτης μεθόδου είναι ότι η μετάβαση από το ένα περιεχόμενο στο αντίθετο του είναι εμμενής και όχι εξωτερική και σχετίζεται με τον αυτοκριτικό χαρακτήρα της εννοιακής συγκρότησης του αντικειμένου. Έτσι δεν πρόκειται η μία πρόταση που υποστηρίζει ότι ο κόσμος είναι περατός ,να αντιπαρατίθεται με την άλλη που υποστηρίζει ότι ο κόσμος είναι άπειρος γιατί αυτό είναι ένα πεπερασμένο γνωρίζειν της διάνοιας. Αντίθετα η ίδια η ανάλυση της έννοιας της περατότητας(αναλυτικό γνωρίζειν) μας οδηγεί στο άλλο, στην απειρία(συνθετικό γνωρίζειν) και η άρση της αντίθεσης είναι η εννοιακή μετάβαση στην καλή απειρία(3^ο στάδιο απόλυτης Ιδέας). Ο Χέγκελ λοιπόν λύνει τον γόρδιο δεσμό λέγοντας ότι δεν ευθύνεται για την αντινομία ούτε το υποκειμενικό γνωρίζειν(Καντ) ,ούτε το αντι-κείμενο(αρχαίος σκεπτικισμός), αλλά η μη εξέταση των προσδιορισμών, η μη θεώρησή τους καθεαυτών και δια εαυτών²⁰¹. Στην απόλυτη μέθοδο, όπου έχει αρθεί η αντίθεση υποκειμένου-αντικειμένου, οι νοητικοί προσδιορισμοί είναι «το μόνο πράγμα που

¹⁹⁷ Έννοια, σελ. 630

¹⁹⁸ Έννοια, σελ. 630,631

¹⁹⁹ Έννοια, σελ. 649

²⁰⁰ Έννοια σελ. 633

²⁰¹ Έννοια ,σελ. 636

έχει σημασία...το αληθινό αντι-κείμενο και περιεχόμενο του Λόγου»²⁰², όλη η Λογική είναι η μετάβαση από τον έναν προσδιορισμό στον άλλον ως μετάβαση εντός του εαυτού του.

Το μερικό είναι «διαμεσολαβημένο» στο βαθμό που αρνείται το άμεσο(1^η άρνηση) και συνάμα είναι «διαμεσολαβητικό» επειδή διατηρεί εντός του ως σχέση με αυτό, το άμεσο. «Το διαλεκτικό στοιχείο...έγκειται στο να θέτει την **ενότητα** που περιέχει μέσα του»²⁰³. Ένα καλό παράδειγμα είναι η σχέση επουσιώδους-ουσιώδους, όπου το επουσιώδες είναι η άρνηση του Είναι όπως αυτή υπάρχει εντός της ουσίας, ενώ το ίδιο στην σχέση του με την ουσία «δεν είναι με την αυθεντική έννοια το όρου ουσία, αλλά μόνο ένα προσδιορισμένο-Είναι διαφορετικά οριζόμενο, το ουσιώδες»²⁰⁴. Έτσι η μετάβαση από το καθολικό στο μερικό είναι η μετάβαση στην σχέση, στην ενότητα και στην διαφορά.

3. Μέχρι τον Καντ η διαλεκτική εθεωρούντο ως ένα σόφισμα ,μία απάτη. Ο Καντ έδειξε ότι η διαλεκτική είναι αναγκαία στον λόγο, όμως παρέμεινε δέσμιος στην παραδοσιακή άποψη περί μόνο αρνητικού αποτελέσματος. Στην ιστορία της φιλοσοφίας η ανάδειξη της αντίφασης ως ψυχής της ανάπτυξης ανήκει κατ'εξοχήν στον Χέγκελ.

Το επόμενο στάδιο είναι η άρνηση της άρνησης, η πράξη όπου αυτό-αναιρείται η αντίφαση, η μετάβαση στο ενικό. Η άρνηση της διαμεσολάβησης(2^ο στάδιο) συνιστά αποκατάσταση της πρώτης αμεσότητας. Το τρίτο είναι η ενότητα των δύο πρώτων προσδιορισμών. Το τρίτο δεν είναι άλλο από τους δύο πρώτους προσδιορισμούς αλλά μονάχα η αληθής έκθεση του περιεχομένου τους. Έτσι κατά τη γνώμη μας αυτό το τρίτο είναι η μετάβαση από το Είναι στην Ουσία(και όχι στην Έννοια) υπό τον προσδιορισμό του θεωρησιακού λόγου. Όμως η Έννοια(ως μέθοδος) είναι αυτή που συλλαμβάνει αυτή τη μετάβαση. Υπό αυτή την έννοια: 1) το τρίτο είναι το άμεσο και εμείς «δεν έχουμε να συνεισφέρουμε τίποτα...[και] είμαστε απλώς θεατές του επιγιγνώμενου»²⁰⁵, 2) η έννοια έρχεται σε ρεαλιστική ύπαρξη , που σημαίνει ότι η έννοια πραγματοποιείται μέσα από την θεωρησιακή έκπτυξη των νοητικών προσδιορισμών που τους έχει προσδώσει η ίδια, οι οποίοι πλέον δεν προσλαμβάνονται(aufnehmen) αλλά παράγονται(ableiten) και αποδεικνύονται 3) «Η μέθοδος ,στη νέα βάση την οποία συνιστά το αποτέλεσμα ως το τωρινό αντι-κείμενο, παραμένει η ίδια όπως και στο προηγούμενο» ενώ αυτό που αλλάζει

²⁰² Έννοια, σελ. 637

²⁰³ Έννοια, σελ. 640

²⁰⁴ Ουσία, σελ. 68,69

²⁰⁵ Φ. σελ. 214

«είναι η σχέση της βάσης»²⁰⁶, δηλ. ο τρόπος με τον οποίο σχετίζονται οι προσδιορισμοί μεταξύ τους, 4) η υπόσταση γίνεται υποκείμενο.

Η μετάβαση που πραγματοποιεί ο Χέγκελ από την ουσία στην Έννοια με τον τρόπο με τον οποίο γίνεται προκαλεί σύγχυση καθώς φαίνεται σαν να μεταβαίνουμε σε ένα ανώτερο οντολογικό επίπεδο. Όμως όπως έχουμε ήδη δείξει οι δύο πτυχές της Λογικής υπάρχουν παράλληλα και η μετάβαση από την ουσία στην έννοια είναι λογική μετάβαση και όχι οντολογική. Είναι σαν να λέμε ότι η ουσία και το φαινόμενο συνυπάρχουν αλλά εξεταζόμενες σε καθαρή μορφή η ουσία προηγείται του φαινομένου. Έτσι ο τρόπος έκθεσης που επιλέγει ο Χέγκελ δεν είναι αυθαίρετος διότι σε τελική ανάλυση αν εξετάσουμε τις δύο μορφές ξεχωρά η υποκειμενική Λογική προϋποθέτει την αντικειμενική.

γ. Η ατμομηχανή

Στο γίνεσθαι της Λογικής ως ολότητας η κινητήριος δύναμη της προόδου έγκειται στην αναντιστοιχία της μεθόδου με το περιεχόμενο, άρα στην αναντιστοιχία αντικειμενικής και υποκειμενικής Λογικής. Μέσω αυτής της αναντιστοιχίας εξελίσσεται τόσο το περιεχόμενο όσο και η μέθοδος μέχρι να φθάσουμε στην απόλυτη μέθοδο, όπου έχουμε εντέλει την απόλυτη ταυτότητα.

Αλλαγές στην μέθοδο της Λογικής δηλ. μετάβαση από την διάνοια στον Λόγο έχουμε ύστερα από μεγάλες περιόδους φιλοσοφικής ανάπτυξης. Επομένως η πρόοδος στη σύλληψη του αντικειμένου στην ιστορία της Λογικής, όταν η μέθοδος παραμένει σταθερή, πραγματοποιείται χάρη στην αντίθεση ανάμεσα στο περιεχόμενο με την μορφή του. Όμως και στην εγελιανή Λογική η ίδια η θεωρησιακή μέθοδος έγκειται ακριβώς στο να αναδεικνύει το αληθινό περιεχόμενο των κατηγοριών μέσα από την διαλεκτική της μορφής με το περιεχόμενο. Η απόλυτη ταυτότητα ή η απόλυτη μορφή επιτυγχάνεται στον Χέγκελ ως αποτέλεσμα. Επομένως η κινητήριος δύναμη είναι η ταυτότητα της ταυτότητας και της μη ταυτότητας μορφής και περιεχομένου.

Για να προσδιορίσουμε τι σημαίνει μορφή και τι περιεχόμενο στην «Επίστημη της Λογικής». Θα χρησιμοποιήσουμε ένα απόσπασμα του Χέγκελ από τον δεύτερο πρόλογο της «Διδασκαλίας του Είναι», ο οποίος γράφτηκε στις 7 Νοεμβρίου 1831, μία βδομάδα δηλ. πριν το θάνατό του. Το απόσπασμα αυτό είναι ιδιαίτερα κατατοπιστικό: «...μία έννοια είναι, πρώτον άμεσα η έννοια στον εαυτό της, και αυτή είναι μόνο μία, και είναι το υποστασιακό θεμέλιο(substantielle Grundlage)· κατά τα άλλα πάλι μια έννοια είναι μεν μία προσδιορισμένη(bestimmter) έννοια κι ο επ' αυτής καθορισμός(Bestimmtheit) είναι ό,τι εμφανίζεται ως

²⁰⁶ Έννοια ,σελ. 645

περιεχόμενο, αλλά της έννοιας ο καθορισμός αποτελεί μορφικό προσδιορισμό της εν λόγω ουσιακής ενότητας, στιγμή της μορφής ως ολότητας, στιγμή της ίδιας της έννοιας, η οποία είναι το θεμέλιο των προσδιορισμένων(*bestimmten*) εννοιών»²⁰⁷.

Με βάση και τα όσα ήδη δείξαμε για το στάδιο της έλ-λογης Λογικής μπορούμε πλέον να κατανοήσουμε την πρόταση ότι μορφή και περιεχόμενο είναι η έννοια. Η έννοια είναι η «αληθινή ύλη» ή η «απόλυτη μορφή»²⁰⁸, διατυπώσεις φαινομενικά αντίθετες μεταξύ τους, οι οποίες απλώς καταδεικνύουν ότι έχουμε ταυτότητα της ταυτότητας και της διαφοράς(απόλυτη άρνηση) και είναι αδιάφορο αν αυτή η ταυτότητα γίνεται εντός του στοιχείου της μορφής ή του περιεχομένου. Όμως επειδή το απόλυτο νοείται ως αποτέλεσμα και η αλήθεια ως επιστημονικό σύστημα(«σύστημα ολότητας» το λέει ο Χέγκελ) για να φθάσουμε στην απόλυτη ταυτότητα(άρνηση της άρνησης) προϋποτίθεται η μεσολάβηση της διαφοράς(1^η άρνηση). Μέχρι να φθάσουμε από την καθαυτό(δυνάμει) ταυτότητα μορφής και περιεχομένου στην απόλυτη ταυτότητα οι έννοιες αυτές διατηρούν ακόμα την ισχύ τους.

Η έννοια ως το «υποστασιακό θεμέλιο» φέρει εντός της προσδιορισμένες έννοιες, δηλ. έννοιες όπως το Είναι, η ουσία, το φαινόμενο και η ενεργώς πραγματικότητα. Οι προσδιορισμένες αυτές έννοιες «εμφανίζονται ως περιεχόμενο» της έννοιας, το οποίο λειτουργεί ως στιγμή της έννοιας ως ολότητας. Ουσιαστικά εδώ έχουμε μία διείσδυση της έννοιας στον εαυτό της(ανάλυση), η οποία όμως είναι συνάμα μία μετάβαση σε έναν άλλον εννοιακό προσδιορισμό(σύνθεση). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η έννοια ως μορφή στο βαθμό που προσδιορίζεται γίνεται περιεχόμενο. Οι επιμέρους έννοιες λειτουργώντας με τη σειρά τους ως αφηρημένες μορφές προσδιορίζονται περαιτέρω και έτσι εκπτώσσεται σταδιακά το σύστημα.

Η έννοια είδαμε ότι είναι ταυτόχρονα μορφή και περιεχόμενο· στο βαθμό που το περιεχόμενο εκπτώσσεται μέσα στην μορφή, συναντά τα όρια της (εκάστοτε) εννοιακής μορφής του, τα οποία για να τα υπερβεί αλλάζει μορφή· από την άλλη η νέα μορφή διανοίγει νέες δυνατότητες στην έκπτυξη του περιεχομένου της. Το καθαρό Είναι το οποίο μη έχοντας κανέναν προσδιορισμό ως περιεχόμενο, μεταβαίνει στην κατηγορία του μη Είναι, αλλά το μη Είναι είναι και έτσι αυτό το συνεχές μεταβαίνει είναι γίνεσθαι. Επίσης το άπειρο στο βαθμό που αντιπαρατίθεται στο πεπερασμένο, συλλαμβάνεται ως κακό άπειρο. Έτσι η μορφή είναι αναντίστοιχη του περιεχομένου του απείρου και για να αντιστοιχηθεί πρέπει να το συλλάβουμε στην σχέση του με το πεπερασμένο. Τελικά όλη αυτή η διαδικασία των διαδοχικών αντιφάσεων μορφής και

²⁰⁷ Wissenschaft der Logik, σελ. 30, Suhrkamp

²⁰⁸ WL 1, σελ. 44

περιεχομένου συνιστά την **απόλυτη Ιδέα** και όχι πλέον δύναμει αλλά ως αποτέλεσμα ως απόλυτη ταυτότητα μορφής και περιεχομένου αλλά ως αποτέλεσμα. Αν εκλάβουμε τη Λογική ως ολότητα τότε αίρεται η διαφορά μορφής και περιεχομένου και άρα δεν υπάρχει προσδιορισμός αλλά βρισκόμαστε σε ένα αβαθές, άμεσο, το οποίο μπορούμε πλέον να εποπτεύουμε. Η εργασία του αρνητικού έχει ολοκληρωθεί. Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να κατανοήσουμε και το απόσπασμα από τον πρόλογο της Φαινομενολογίας ότι «το αληθές είναι το όλο. Αλλά το όλο είναι μόνο η ουσία που φθάνει στην τελειώσή της μέσα από την ανάπτυξή της. Για το Απόλυτο πρέπει να πούμε ότι ουσιαστικά είναι αποτέλεσμα, ότι μόνο στο αποτέλεσμα είναι ό,τι είναι στ' αλήθεια και ότι σ' αυτό ακριβώς συνίσταται η φύση του, να είναι δηλαδή πραγματικό, υποκείμενο ή ένα αυτογίνεσθαι»²⁰⁹. Στην Λογική λοιπόν η ταυτότητα μορφής και περιεχομένου δεν είναι ταυτότητα της τυπικής λογικής αλλά φέρει μέσα της τη διαφορά και για την ακριβεία είναι ανυψωμένη **στο επίπεδο της αντίφασης, όπου η μία πλευρά μετασχηματίζει την άλλη**. Ως μια διαρκής άρνηση της άρνησης, με την έννοια ότι εκεί που την μία στιγμή υπάρχει ταυτότητα, την άλλη παύει να υπάρχει και αποκαθίσταται σε μία νέα κατηγορία κ.ο.

Όλα τα παραπάνω πραγματοποιούνται με απολύτως συνειδητό τρόπο στην ώριμη επιστήμη της Λογικής, η οποία συγκροτείται με το σύστημα του Χέγκελ.

Κεφάλαιο 5: Προς μία εμμενή κριτική της γενικής Λογικής του Χέγκελ

1. Η μαρξι(στι)κή κριτική στον Χέγκελ

Η πρώτη συστηματική κριτική που ασκείται από τον Μαρξ στον εγελιανό «ιδεαλισμό» βρίσκεται στο αδημοσίευτο έργο του Μαρξ «Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου». Εκεί ο Μαρξ λέει ότι το «πραγματικό ενδιαφέρον βρίσκεται όχι στη Φιλοσοφία του Δικαίου αλλά στη Λογική... Το Πράγμα (ή θέμα=Sache) και όχι η Λογική του Πράγματος αποτελεί τη φιλοσοφική στιγμή. Η Λογική δεν χρησιμεύει για να αποδείξει το Κράτος, αλλά αντίθετα το Κράτος χρησιμεύει για να αποδείξει τη Λογική»²¹⁰. Ενώ σε άλλο σημείο μας λέει ότι η μετάβαση της οικογένειας και της αστικής κοινωνίας στο πολιτικό κράτος γίνεται όχι από την επιμέρους ουσία της οικογένειας και του κράτος αλλά «από την καθολική σχέση ελευθερίας και αναγκαιότητας. Είναι ακριβώς το ίδιο πέρασμα που συντελείται στη Λογική, από τη σφαίρα της Ουσίας στη σφαίρα της Έννοιας. Στη φιλοσοφία της φύσης συντελείται το ίδιο πέρασμα από την ανόργανη φύση στη

²⁰⁹ Φαινομενολογία του πνεύματος, σελ. 141

²¹⁰ Κριτική της εγελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου, σελ. 50

ζωή. Πάντα είναι οι ίδιες κατηγορίες που προμηθεύουν ψυχή πότε για τούτη τη σφαίρα πότε για την άλλη»²¹¹. Έτσι η ενότητα όλων των πλευρών της κοινωνίας που επιτυγχάνεται στο Κράτος δεν είναι προϊόν της δικής τους ζωής αλλά «είναι η Ιδέα που στη πορεία της ζωής της τις ξεχώρισε από τον εαυτό της»²¹². Η κριτική αυτή του Μαρξ εντοπίζει τον εγγελιανό ιδεαλισμό κατά κύριο λόγο στην μεταφορά των κατηγοριών της Λογικής στην Φιλοσοφία του Δικαίου.

Αυτή του την σκέψη στη εισαγωγή της «Κριτικής της πολιτικής οικονομίας» θα την προχωρήσει λέγοντας ότι ο Χέγκελ ναι μεν ακολούθησε την «επιστημονικά σωστή μέθοδο» της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο αλλά «έπεσε στην αυταπάτη να θεωρεί το πραγματικό σαν αποτέλεσμα της σκέψης που συνοψίζει μέσα της τον εαυτό της, εμβαθύνει στον εαυτό της και κινεί η ίδια τον εαυτό της»· αντίθετα η μέθοδος της ανάβασης από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο είναι νοητική προσοικείωση και αναπαραγωγή του συγκεκριμένου και με κανένα τρόπο «διαδικασία γένεσης του ίδιου του συγκεκριμένου». Εδώ η κριτική συνοψίζεται στο ότι ο Χέγκελ απέκοψε την σκέψη από την γένεσή της μέσα από το «πραγματικό υποκείμενο [το οποίο] διατηρεί έξω από το νου την αυτοτελή του ύπαρξη» και «η κίνηση των κατηγοριών εμφανίζεται λοιπόν σαν η πραγματική παραγωγική πράξη». Το ορθό θα ήταν αντί η έννοια να γεννά τον εαυτό της και να σκέπτεται έξω ή πάνω από την **εποπτεία(Anschauung) και την παράσταση, να επεξεργάζεται αυτές σε έννοιες**²¹³. Για το σε ποιο βαθμό είναι δικαιολογήμενη αυτή η κριτική θα τοποθετηθούμε ολοκληρωμένα αφού παρουσιάσουμε όλες τις πτυχές της ,εδώ απλά θα επαναλάβουμε μόνο το ακόλουθο απόσπασμα: «η Φιλοσοφία δεν κάνει τίποτε άλλο, παρά να μεταμορφώνει τις παραστάσεις σκέψεις, -αλλά βέβαια και τη σκέψη σκέψη σε έννοια»²¹⁴.

Στον πρόλογο του «Κεφαλαίου» ο Μαρξ εκτός από τις κριτικές αναφορές εντοπίζει και τον ορθολογικό πυρήνα της εγγελιανής Λογικής: «η διαλεκτική μου μέθοδος στη βάση της δεν είναι μόνο διαφορετική από την χεγκελιανή, μα είναι το κατευθείαν αντίθετό της. Για τον Χέγκελ το προτσές της νόησης -που με το όνομα ιδέα μετατρέπει μάλιστα αυθυπόστατο υποκείμενο- είναι ο δημιουργός του πραγματικού που αποτελεί μονάχα το εξωτερικό του φανέρωμα...Ο Μυστικισμός που παθαίνει η διαλεχτική στα χέρια του Χέγκελ με κανέναν τρόπο δεν αναιρεί το

²¹¹ Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου, σελ. 41

²¹² Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του Δικαίου, σελ. 39

²¹³ Όλες οι πληροφορίες και τα αποσπάσματα αντλούνται από την εισαγωγή της «Κριτικής της πολιτικής οικονομίας», σελ. 66,67

²¹⁴ Ε. σελ. 97

γεγονός ότι πρώτος αυτός έχει εκθέσει τις γενικές μορφές κίνησης με τρόπο καθολικό και συνειδητό»²¹⁵.

Για τον Γκ. Λούκατς το πρόβλημα του Χέγκελ στην «σύγκρουση δύο οντολογιών»: «Από την μία, όσον αφορά των Χέγκελ, οι αυθεντικές οντολογικές σχέσεις βρίσκουν μόνο την πλήρη νοητική τους έκφραση στις μορφές των λογικών κατηγοριών, ενώ από την άλλη αυτές οι λογικές κατηγορίες δεν συλλαμβάνονται απλά ως προσδιορισμοί της σκέψης, αλλά πρέπει μάλλον να συλλαμβάνονται ως δυναμικά συστατικά της πραγματικότητας, στάδια ή βήματα προς τον δρόμο της αυτοεποπτείας του πνεύματος»²¹⁶.

Ο Ε. Ιλιένκοφ εκκινεί από την μαρξική κριτική λέγοντας ότι «για τον Χέγκελ το “είναι” ,δηλ. ο κόσμος της φύσης και της ιστορίας, που υπάρχει έξω και ανεξάρτητα από τη νόηση, μετατράπηκε αναπόφευκτα σε αφορμή για την επίδειξη λογικής δεξιοτεχνίας σε ανεξάντλητο απόθεμα “παραδειγμάτων” , που επιβεβαιώνουν διαρκώς τα ίδια σχήματα και τις κατηγορίες της λογικής»²¹⁷. Ο Χέγκελ «μετατρέπει τη νόηση σε νέα θεότητα, σε κυρίαρχη υπερφυσική δύναμη, που βρίσκεται έξω από τον άνθρωπο και τον εξουσιάζει»²¹⁸. Οι λογικές μορφές «αρχίζουν να φαίνονται σα μορφές “αυτοανάπτυξης” της γνώσης. Και μ’ αυτό τον τρόπο μυστικοποιούνται»²¹⁹. Η αιτία του εγγελιανού ιδεαλισμού έγκειται στο ότι ο Χέγκελ λόγω του καταμερισμού εργασίας, που μετατρέπει την επιστήμη σε ιδιαίτερο επάγγελμα, εξετάζει την νόηση μόνο μέσα από τα μάτια του επαγγέλματός του, της Λογικής. Έτσι ο Χέγκελ δεν θέτει το ερώτημα της προέλευσης της νόησης. Το απόσπασμα που συμπυκνώνει πληρέστερα την παραπάνω κριτική είναι το ακόλουθο: «Συνεπώς από την πραγματική μορφή της δραστηριότητας του επαγγελματία θεωρητικού αναπτύσσονται όλες οι πρακτικά αναγκαίες αυταπάτες αναφορικά με τη νόηση και την έννοια...η εγγελιανή λογική περιγράφει το σύστημα των αντικειμενικών μορφών της νόησης, στα πλαίσια των οποίων περιστρέφεται η διαδικασία της διευρυμένης αναπαραγωγής της έννοιας, που στις αναπτυγμένες της μορφές ποτέ δεν αρχίζει “από την αρχή”, αλλά πραγματικά σαν ολοκλήρωση των ήδη υπάρχουσών εννοιών, σα μετασχηματισμός της συσσωρευμένης θεωρητικής γνώσης, σαν “προσαύξησή» της»²²⁰.

Από το πλήθος αποσπασμάτων στα οποία ο Βαζιούλιν ασκεί κριτική στον Χέγκελ επιλέγουμε το ακόλουθο γιατί αποτελεί κατά κάποιο τρόπο εμμενή γνωσιολογική κριτική: «Στην πραγματικότητα ωστόσο ποτέ η δρώσα νόηση της

²¹⁵ Το Κεφάλαιο, σελ. 25,26

²¹⁶ Hegel's false and his genuine ontology, σελ. 21

²¹⁷ Διαλεκτική Λογική(στο εξής ΔΛ), σελ. 173

²¹⁸ ΔΛ, σελ. 174

²¹⁹ ΔΛ, σελ. 188

²²⁰ ΔΛ, σελ. 187

ανθρωπότητας δεν υφίσταται σε “καθαρή” μορφή, αλλά πάντοτε τροποποιείται από συμπτωματικές καταστάσεις...Συνεπώς η πραγματική νόηση δεν μπορεί να μελετηθεί αποκλειστικά από την επιστήμη της λογικής». Πράγματι νόηση είναι και η θρησκεία, η τέχνη, η ηθική κτλ. οι οποίες έχουν αυτοτελές περιεχόμενο, το οποίο μελετάται από αντίστοιχες επιστήμες. «Ωστόσο η λογική έχει τη δική της “σφαίρα επιρροής” στην έρευνα της νόησης. Και μάλιστα εξετάζει μόνο την ιδιαιτερότητα της νόησης, την νόηση στην διάκρισή της και από την υλική κοινωνική πρακτική και από την αισθητηριακή διαδικασία της γνώσης...η μονομερής λογική μελέτη της νόησης, δηλ. η εξέταση της νόησης σε “καθαρή” μορφή, αποτελεί αναγκαίο στάδιο της μελέτης της νόησης, και μόνο περνώντας από αυτό είναι εφικτή η αναπαραγωγή της πραγματικής νόησης και η πραγματικότητα της νόησης».

Η Λογική συγκροτεί τη μέθοδο μέσω της οποίας μπορούμε να κατανοήσουμε και τις άλλες μορφές της νόησης. Αν δηλ. γνωρίζουμε ότι οι πλέον καθολικές στιγμές της νόησης είναι το Είναι, ουσία, το φαινόμενο και η πραγματικότητα μπορούμε να προεκβάλουμε αυτές σε συγκεκριμένες επιστήμες. Αυτό κάνει και ο Βαζιούλιν άλλωστε με την «Λογική του Κεφαλαίου». «Η τραγωδία του Χέγκελ δεν βρίσκεται στο ότι δέχτηκε την αρχή της ταυτότητας της νόησης και του Είναι, αλλά στο ότι δεν αναστοχάστηκε ορθά αυτή την αρχή, δεν την ερμήνευσε ως απλή υπόθεση, ως αναγκαία προσωρινή εξιδανίκευση. Ο Χέγκελ κατανόησε την, κατ’ αναγκαιότητα εισηγμένη στο στάδιο της μονομερούς λογικής έρευνας της νόησης, επιμέρους υπόθεση περί της απόλυτης σύμπτωσης του υποκειμένου και του γνωστικού αντικειμένου στο αποτέλεσμα της νόησης ως απόλυτο, αμετάβλητο, ως την αρχή της απολύτως ολοκληρωμένης εικόνας του κόσμου, η οποία ειρήσθω εν παρόδω, γέννησε ολόκληρη τη θεωρησιακή, ιδεαλιστική κατασκευή». Η απόλυτη ταυτότητα υποκειμένου-αντικειμένου στην οποία φθάνει η Λογική με τον Χέγκελ δεν είναι το τελικό στάδιο. Η μετάβαση από την Λογική, την καθαρή νόηση στις άλλες επιστήμες αίρει αυτή την ταυτότητα και κατ’ επέκταση η Λογική τροποποιείται από το συγκεκριμένο αντικείμενο. Άρα η Λογική ταυτότητα είναι μόνο μία προσωρινή υπόθεση που προεκβάλλεται στο πραγματικό αντικείμενο. Ο Χέγκελ όμως θεώρησε ως καλούπι την Λογική, το οποίο γέμισε με υλικό από τις συγκεκριμένες επιστήμες.

2. Η μαρξική κριτική και τα όρια της εγελιανής Λογικής

Η εγελιανή Λογική πράγματι είναι ένα κλειστό σύστημα καθώς θεωρεί ότι έχει κατακτήσει την απόλυτη γνώση. Όμως τότε δεν θα είχε λόγο ύπαρξης η μετά-εγελιανή Λογική. Η πραγματέυση της μετα-εγελιανής Λογικής πρέπει να ειδωθεί από την σκοπιά της εμμενούς κριτικής στη γενική Λογική του Χέγκελ. Μία τέτοια θεώρηση δεν επιτυγχάνεται μέσω της άμεσης πρόσληψης του

περιεχομένου της μεταεγελιανής Λογικής αλλά χρειάζεται συστηματικό ξεσκαρτάρισμα.

Όμως ανεξαρτήτως του πως αποτιμάμε την μεταεγελιανή Λογική, η καθολικότητα(Allgemeinheit) δεν αποτελεί το τελευταίο στάδιο της Λογικής. Ο ίδιος ο Χέγκελ μας δίδαξε ότι πρέπει να μεταβούμε από την καθολικότητα στην μερικότητα(Besonderheit) και την ενικότητα(Einzelheit). Το καθήκον αυτό το ανέλαβε κατά κύριο λόγο ο Μαρξισμός ,ενώ ιδίως η σοβιετική σχολή με τα έργα των Ρόζενταλ, Ιλιένκοφ και Βαζιούλιν προσέφερε μεγάλες υπηρεσίες. Επίσης υπάρχουν στην Γερμανία τα “Neue Marx Lektüre”(Backhaus, Reichelt, Heinrich) και στους αγγλοσάξονες(εμπνεόμενη από το έργο του Ιάπωνα Kozo Uno) η σχολή “The New Dialectics”(Sekine, Arthur, Smith). Η συγκρότηση της ειδικής Λογικής του «Κεφαλαίου», αποτελεί άρση της γενικής Λογικής (συγκροτημένης ως οργανικό όλο) από την συγκροτημένη σε οργανικό όλο(άρα ώριμη) ιδιαίτερη, μερική(besondere) επιστήμη της πολιτικής οικονομίας²²¹. Υπάρχουν πλήθος ειδικές Λογικές που αντιστοιχούν στις θετικές και κοινωνικές επιστήμες. Η μετάβαση από την γενική Λογική στις επιμέρους Λογικές αποτελεί ερευνητικό έργο που απαιτεί πρώτα απ’ όλα την συγκρότηση των επιμέρους επιστημών σε οργανικό όλο άρα η ολοκλήρωσή του τοποθετείται σε απροσδιόριστο(και μη άμεσα εξαρτώμενο από την Λογική) χρονικό ορίζοντα. Η γενική Λογική χωρίς να υποκαθιστά την επιστημονική έρευνα, φωτίζει το δρόμο αυτής καθώς προεκβάλλει σχήματα και νόμους που έχουν αποδείξει την ισχύ τους καθόλη τη διάρκεια της πορείας της σκέψης και τα οποία αίρονται εντός της εκάστοτε επιστήμης. Για παράδειγμα το ότι η γνώση ενός αντικειμένου κινείται από το Είναι του, στην ουσία και στη συνέχεια μεταβαίνει στο φαινόμενο όπου διαθλάται το Είναι μέσω της ουσίας(εμφαίνεται η ουσία) αποτελεί μία πορεία που το γνωρίζει δεν μπορεί με κανένα τρόπο να υπερβεί²²² ή ότι το αναλυτικό και συνθετικό γνωρίζει αντιστοιχούν στο ανώριμο και ώριμο στάδιο της επιστήμης, είναι γνώσεις που συμβάλλουν στην αυτογνωσία(αυτοκριτική) της επιστήμης σε σχέση με το παρελθόν ,το παρόν και το μέλλον της. Η Λογική για την οποία κάνουμε λόγο αντικαθιστά την λεγόμενη «Φιλοσοφία της επιστήμης» ή την «επιστημολογία» και «γνωσιολογία». Το τρίτο στάδιο είναι η ενικότητα, ένα «σύστημα ολότητας»(αν δανειστούμε τη φράση του Χέγκελ με την οποία ονοματίζει το τρίτο στάδιο της Απόλυτης Ιδέας ο Χέγκελ) ,όπου ανασυγκροτείται η γενική Λογική αλλά πλέον μέσα από τις μερικές Λογικές. Τα τρία αυτά στάδια

²²¹ Ορθότερο μάλιστα θα ήταν να γίνεται λόγος για την Λογική της πολιτικής οικονομίας και όχι του «Κεφαλαίου» καθώς είναι σαν να θεωρούμε ότι με τον Μαρξ έχει τελειώσει κατά βάση η έρευνα του αντικειμένου.

²²² Αν ξεκινήσουμε από την ουσία ,τότε θα πρόκειται για μία ουσία τόσο αφηρημένη που δεν διαφέρει από το Είναι. Η ουσία πρέπει να παράγεται ως αποτέλεσμα μέσα από το Είναι.

δεν βρίσκονται το ένα εκτός του άλλου αλλά συνυπάρχουν· όμως σε αυτή τη φάση κυριαρχεί ακόμα η στιγμή της καθολικότητας και η μετάβαση προς την μερικότητα.

Η κριτική του Μαρξισμού στον Χέγκελ παρότι ορθή γίνεται υπό περιορισμένη οπτική. Η βασική της αδυναμία είναι ότι δεν εξετάζει τη Λογική ως ενιαία επιστήμη και τον Χέγκελ ως ένα στάδιο αυτής με συνέπεια κατά κύριο λόγο να μην είναι εμμενής και να στριφογυρίζει γύρω από το δίπολο υλισμός-ιδεαλισμός.

Ο Μαρξ βεβαίως είχε αναγνωρίσει στις «Θέσεις για τον Φόνερμπαχ» ότι ο ιδεαλισμός ανέπτυξε την «δρώσα πλευρά» της σχέσης του ανθρώπου με τον αισθητό κόσμο άρα λειτούργησε παραπληρωματικά προς τον υλισμό. Αλλά το πρόβλημα είναι ότι ο Μαρξ και η μαρξιστική παράδοση εκλαμβάνουν το δίπολο υλισμός-ιδεαλισμός από την σκοπιά της διάνοιας και μη ιστορικά. Όταν ο Μαρξ λέει ότι η μέθοδός του είναι η ακριβώς αντίθετη από του Χέγκελ πέφτει ακριβώς σε αυτή την παγίδα διότι «ο υλισμός και ο ιδεαλισμός με αυτόν τον τρόπο αλληλοσχετίζονται, αποκλείουν ο ένας τον άλλο, και συνάμα υλισμός χωρίς ιδεαλισμό δεν μπορεί να υπάρξει». Απόρροια αυτής της θεωρητικής ασυνέπειας είναι και η αναγνώριση εκ μέρους του Μαρξ στον Χέγκελ της έκθεσης των γενικών μορφών κίνησης. Όμως εφόσον κατά την κριτική του Μαρξ η ιδέα ως το καθολικό ενσαρκώνεται (εν είδει θεϊκής δημιουργίας) στο μερικό και στο ενικό τότε αυτή δεν τροποποιείται από αυτά. Όμως «από την υλιστική σκοπιά, από τη θέση της υλιστικής μεθόδου, δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει εξ αρχής το καθολικό, ανεξάρτητα από τη λογική της υπόθεσης, από την ιδιαιτερότητα των επιμέρους, ατομικών, μοναδικών φαινομένων, διαδικασιών, πραγμάτων. Το ίδιο ισχύει και για τις γενικές [καθολικές] βασικές [θεμελιώδεις] μορφές της διαλεκτικής. Διαφορετικά, αναπόφευκτα περνάμε στην ιδεαλιστική αντίληψη της μεθόδου, στην ιδεαλιστική αντίληψη της διαλεκτικής». Άρα αν συνδυάσουμε την κριτική του Μαρξ στον Χέγκελ περί ιδεαλισμού και την αναγνώριση ότι ανακάλυψε τις γενικές μορφές της κίνησης «προκύπτει ότι ο ιδεαλισμός εδώ δεν έχει καμία σχέση: μπορεί να είσαι ιδεαλιστής ή υλιστής και παρόλα αυτά να εκθέτεις «τις γενικές της [διαλεκτικής - Β.Β.] μορφές κίνησης με τρόπο καθολικό και συνειδητό»». Άρα «οι καθολικοί νόμοι της διαλεκτικής εδώ υποσυνείδητα ερμηνεύονται ως αποκομμένοι από τις πραγματικές διαδικασίες»²²³.

Οι επιστήμες της εν-κυκλω-παίδειας αποτελούν στάδια της απόλυτης ταυτότητας της Ιδέας με τον εαυτό της. Η Ιδέα είναι η νόηση η οποία έχει ως αντικείμενο αρχικά τον εαυτό της σε καθαρή μορφή (Λογική), στη συνέχεια την

²²³ Ο τίτλος του κειμένου στα ρώσσια: «*Еще раз о диалектическом снятии марксизма*». Η ελληνική μετάφραση δεν έχει ακόμα δημοσιευτεί. Ευχαριστώ τον Τ. Μείμαρη για την μετάφραση.

ετερότητά της, τη μη-Ιδέα, τη μη-νόηση και στη συνέχεια επιστρέφει στον εαυτό της. Αν εξαιρέσουμε την διατύπωση ως προς το αντικείμενο της Φιλοσοφίας της Φύσης, που και αυτή όμως δεν έχει κάτι «ιδεαλιστικό» αν εκληφθεί με ακρίβεια²²⁴, αυτό που μας λέει ο Χέγκελ είναι εξαιρετικά καθαρό. Η Λογική δεν έχει ως αντικείμενο την ύλη αλλά την νόηση. Δείξαμε ότι το αντικείμενο της Λογικής σχηματίζεται σταδιακά αλλά **πάντα πρόκειται για τη νόηση**. Επίσης αντικείμενο των επιστημών(φιλοσοφιών) του πνεύματος είναι πάλι η νόηση στις διάφορες μορφές της ως συνείδηση, παράσταση, εποπτεία ή έννοια. Σε όλα αυτά κατά βάση δεν υπάρχει ίχνος μυστικισμού, αν εξαιρέσει κανείς την «μυστικιστική» φρασεολογία, η οποία είναι σε μεγάλο βαθμό προϊόν της θρησκευτικής και φιλοσοφικής περιρρέουσας ατμόσφαιρας της συντηρητικής Γερμανίας της εποχής του. Όσον αφορά τις εμπειρικές επιστήμες έχουμε ήδη επισημάνει ότι ο Χέγκελ επιχειρεί να τις αντικαστήσει με τον λόγο επειδή αυτές περιορίζονται στην διάνοια. Δεν αντελήφθη ότι η διάνοια είναι προσωρινό στάδιο και δείγμα ανεπαρκούς ανάπτυξης και όχι μόνιμη κατάσταση. Όμως η ύψωση στο λόγο προϋποθέτει επαρκή ανάπτυξη των προηγούμενων σταδίων της επιστήμης ειδάλλως πρόκειται για κακώς νοούμενο ιδεαλισμό.

Κατά τη γνώμη μας σε αυτή την υπαρκτή αδυναμία του Χέγκελ στηρίζεται η κριτική του Μαρξισμού ότι ο Χέγκελ αναζητεί στο πραγματικό αντικείμενο την επιβεβαίωση των σχημάτων της Λογικής. Ο Χέγκελ αντελήφθη ορθώς ότι πρώτον, η Λογική είναι αφηρημένη επιστήμη και άρα πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί, δεύτερον, ότι οι εμπειρικές επιστήμες είναι ανεπαρκώς ανεπτυγμένες. Επεχείρησε λοιπόν να αντισταθμίσει το κενό στην έρευνα των επιμέρους επιστημών με προεκβολή των λογικών κατηγοριών. Από την άλλη, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι μπορεί να ανακαλύψει κανείς τις κατηγορίες της Λογικής στην Φιλοσοφία της Φύσης και του Πνεύματος(να προβεί δηλ. σε ακριβή αντιστοίχιση της μεν με των δε), πράγμα που σημαίνει ότι είτε από **αδυναμία** είτε **συνειδητά** ο Χέγκελ αφήνει ένα σημαντικό περιθώριο αυτονομίας στις επιμέρους επιστήμες. Επομένως αυτός ο ιδιότυπος «ιδεαλισμός» του Χέγκελ έχει αν τον δούμε από άλλη οπτική γωνία ισχυρή δόση «υλισμού». Ο Χέγκελ από την μία αντελήφθη, ότι εφόσον έχει ήδη συγκροτήσει τη μέθοδο, πρέπει να μεταβεί στις επιμέρους επιστήμες· από την άλλη όμως λόγω της ανεπαρκούς ανάπτυξης αυτών, **αντί να συγκροτήσει ειδικές Λογικές, αναγκάστηκε να εφαρμόσει την Λογική για να ανασυγκροτήσει στο επίπεδο του λόγου τις ίδιες τις επιστήμες.**

Η βασική αδυναμία και πηγή όλου του «μυστικισμού» του Χέγκελ ήταν ότι δεν έθεσε το ερώτημα της προέλευσης της νόησης. Η νόηση στον Χέγκελ

²²⁴ Καθώς ο Χέγκελ όταν λέει ότι στη φύση η Ιδέα έχει απεκδυθεί τον εαυτό της, εννοεί ότι στη φύση δεν υπάρχει νόηση αλλά ύλη.

παρουσιάζεται ως **αυτόφυτη(ειδολογικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου)** και το καθήκον του Φιλοσόφου είναι πλέον να αναδείξει τις μορφές που έλαβε η νόηση ,η συνείδηση κατά το γίγνεσθαι της ανάπτυξής της. Έτσι τόσο στην Φαινομενολογία όσο και στην Φιλοσοφία του υποκειμενικού πνεύματος επιχειρεί να παρουσιάσει την διαλεκτική της νόησης ως φυσικοϊστορική διαδικασία αλλά δεν γίνεται πουθενά λόγος μέσα από ποιες διαδικασίες γεννάται η απλούστερη μορφή της νόησης.

Το καθήκον αυτό ανέλαβαν οι Μαρξ και Ένγκελς, οι οποίοι εντόπισαν την γένεση της νόησης στην παραγωγή. Στην «Γερμανική Ιδεολογία» αναφέρουν ότι «οι άνθρωποι μπορούν να διακρίνονται από τα ζώα χάρη στη συνείδηση, τη θρησκεία και ό,τι άλλο σας αρέσει»²²⁵. Αρχίζουν οι ίδιοι να διακρίνουν τον εαυτό τους από τα ζώα ευθύς μόλις αρχίσουν να **παράγουν** τα μέσα συντήρησής τους...»²²⁶. Ο Ένγκελς στο «Αντιντύρινγκ» απαντώντας στον Ντύρινγκ αλλά έμμεσα και στον Χέγκελ λέει ότι «η νόηση και η συνείδηση ...είναι προϊόντα του ανθρώπινου εγκεφάλου και πως και ο ίδιος ο άνθρωπος είναι προϊόν της φύσης ,που εξελίχθηκε μέσα και μαζί με το περιβάλλον του. Από αυτό βγαίνει το συμπέρασμα μόνο του, πως τα δημιουργήματα του ανθρώπινου εγκεφάλου, που σε τελευταία ανάλυση είναι και αυτά προϊόντα της φύσης ,δεν αντιφάσκουν ,αλλά βρίσκονται σε συμφωνία με την υπόλοιπη φύση»²²⁷. Κατά τη γνώμη μας με αφετηρία το μαρξικό κεκτημένο περί σχέσης παραγωγής-νόησης, η άποψη του Βαζιούλιν μας δίνει σημαντικά αποτελέσματα. Ο Βαζιούλιν στην «Λογική της Ιστορίας» επιχειρεί να εφαρμόσει στην μελέτη της κοινωνίας την λογική μέθοδο που χρησιμοποιεί ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο», όπως την αποκωδικοποίησε με το έργο του «Η Λογική του Κεφαλαίου του Κ. Μαρξ». Το ενδιαφέρον και γόνιμο κατά τη γνώμη μας σε αυτή την πραγμάτευση είναι ότι χρησιμοποιεί τις κατηγορίες της αντικειμενικής Λογικής του Χέγκελ. Το **Είναι** της κοινωνίας είναι η σχέση του ανθρώπου με την φύση στα πλαίσια ενός φυσικού δεσμού(κατανάλωση). Η μετάβαση στην **ουσία** της κοινωνίας λαμβάνει χώρα από την στιγμή που ο άνθρωπος αρχίζει να μετασχηματίζει τη φύση μέσω εργαλείων. Εδώ μεταβαίνουμε σταδιακά από τους φυσικούς δεσμούς στους κοινωνικούς. Εδώ αναφέρονται η σχέση των ανθρώπων με την φύση ως ανταλλαγή ύλης(παραγωγικές δυνάμεις) και οι μεταξύ τους στα πλαίσια της παραγωγής(παραγωγικές σχέσεις). Το **φαινόμενο** είναι οι μορφές συνείδησης που αναφέρονται πάνω στην παραγωγή και η **ενεργώς πραγματικότητα** είναι οι άνθρωποι ως προσωπικότητες δηλ. ως παραγωγοί και ως άτομα με συνείδηση και αυτοσυνείδηση.

²²⁵ Σαφής υπαινιγμός για τον Χέγκελ που στον πρόλογο της Εγκυκλοπαίδειας λέει ότι ο άνθρωπος διακρίνεται από τα ζώα όχι μόνο με την σκέψη αλλά και την θρησκεία, καθώς κανένα ζώο δεν έχει θρησκεία

²²⁶ Γερμανική Ιδεολογία, σελ. 61

²²⁷ Αντιντύρινγκ, σελ. 65

Η συνείδηση ως το φαινόμενο της κοινωνίας έχει δύο πλευρές: 1) την ιδεατή προτρέχουσα σύλληψη του αποτελέσματος του μετασχηματισμού του αντικειμένου της εργασίας από τα μέσα εργασίας(συν-ειδέναι). Η σχέση με την φύση εντός της παραγωγής είναι η μήτρα της πλευράς εκείνης της συνείδησης απ' όπου αναφύεται σταδιακά η γνώση. Στον βαθμό που η εργασιακή δραστηριότητα περιπλέκεται «δεν μπορεί να βασίζεται μόνο στο «βλέποντας και κάνοντας», μόνο στη μέθοδο της δοκιμής και του σφάλματος, είτε στην ύπαρξη απλών παραστάσεων και αναπαραστάσεων»²²⁸ και οδηγείται σε «πιο διαμεσολαβημένες μορφές και επίπεδα νοητικής προσοικειώσης της πραγματικότητας»²²⁹. Βαθμηδόν και μέσω της κλιμάκωσης του καταμερισμού εργασίας εμφανίζεται ως σχετικά αυτοτελής από την υλική εργασιακή δραστηριότητα η επιστήμη. 2) την ιδεατή προτρέχουσα σύλληψη της σχέσης των ανθρώπων μεταξύ τους και με τον εαυτό τους. Η πλευρά αυτή είναι το **συν-ειδέναι** με έμφαση στο συν- ή αλλιώς η καθαυτό **κοινωνική** συνείδηση. Όπως εντός της παραγωγής οι παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής συνιστούν μια αμοιβαία ενότητα ,έτσι και οι πλευρές της συνείδησης «συνιστούν μια εσωτερική αμοιβαία ενότητα στην διαφορά τους»²³⁰. Παρόλα αυτά η πρώτη πλευρά της συνείδησης «οροθετείται σε μεγαλύτερο βαθμό από τη σχέση του ανθρώπου προς τη φύση»²³¹(ειδέναι), ενώ η δεύτερη πλευρά από τις σχέσεις παραγωγής. Στην πρώτη μορφή συνείδησης οι άνθρωποι βρίσκονται σε μία σχέση υποκειμένου προς αντικείμενο(φύση) ,στην δεύτερη μορφή οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους κυρίως ως υποκειμένα. Η συν-είδηση που ως φαινόμενο διαυγάζει την ουσία και που σε καθαρή μορφή παράγεται από αυτήν διαθέτει ένα σχετικά αυτοτελές γίνεσθαι.

Το πρόβλημα του Χέγκελ είναι ότι απολυτοποίησε το σχετικά αυτοτελές γίνεσθαι της συνείδησης και το απέκοψε από το γίνεσθαι της παραγωγής. Έτσι η ανάπτυξη της συνείδησης παρουσιάζεται σαν μία απολύτως(και όχι σχετικά) αυτοδύναμη διαδικασία. Από την άλλη, οι κλασικοί(του μαρξισμού) δεν διέκριναν τα διάφορα επίπεδα της νόησης ,δηλ. την νόηση που πηγάζει απευθείας από την παραγωγική διαδικασία από την νόηση που πηγάζει έμμεσα, γεγονός που τους απαγόρευσε να δουν την ιδιοτυπία εκάστης μορφής συνείδησης. Το απόσπασμα από την «Γερμανική Ιδεολογία» επιβεβαιώνει αυτόν τον ισχυρισμό και συνάμα είναι ενδεικτικό του ότι οι Μαρξ και Ένγκελς δεν έβλεπαν την Λογική(Φιλοσοφία) ως **ενιαία** επιστήμη: «όταν απεικονίζεται η πραγματικότητα ,τότε η φιλοσοφία σαν ανεξάρτητος κλάδος της γνώσης χάνει το

²²⁸ «Κοινωνικές Επιστήμες και μεθοδολογία του οργανικού όλου: Πέραν του διπόλου ποιοτικών και ποσοτικών μονομερειών», Δ. Πατέλης, σελ. 210

²²⁹ Στο ίδιο ,σελ. 210,211

²³⁰ Λογική της Ιστορίας(στο εξής ΛΤΙ), σελ. 233

²³¹ ΛΤΙ, σελ. 233

μέσο της ύπαρξής της. Στην καλύτερη περίπτωση τη θέση της μπορεί να την πάρει μια συνόψιση των πιο γενικών αποτελεσμάτων και αφαιρέσεων που προκύπτουν από την παρατήρηση της ιστορικής εξέλιξης των ανθρώπων. Όταν τις δούμε αποσπασμένες από την πραγματική ιστορία, οι αφαιρέσεις αυτές δεν έχουν αυτές καθαυτές οποιαδήποτε αξία»²³². Αντίθετα ο Βαζιούλιν θέτει το ζήτημα σε ορθότερη βάση: «όσο εγγύτερα βρίσκεται η μορφή της κοινωνικής συνείδησης προς το κοινωνικό είναι, τόσο λιγότερο διαμεσολαβείται η εντός της αντανάκλαση του κοινωνικού είναι σε σχέση με την αντανάκλαση του κοινωνικού είναι εντός μορφών που είναι πιο απόμακρες από το κοινωνικό είναι»²³³. Άρα οι αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία **πάντα διαθλώνται** από την συνείδηση όσο κοντά και αν βρίσκεται αυτή με την παραγωγή και αυτό σημαίνει ότι είναι εφικτή η σχετικά αυτοτελής παρουσίαση του γίνεσθαι εκάστης μορφής συνείδησης πάνω στη βάση της **εσωτερικής λογικής της** παρά το γεγονός ότι η τελευταία θα παρουσιάζει ανεπάρκειες. Όσον αφορά τις επιστήμες, αυτές είναι οι πλέον αυτονομημένες μορφές κοινωνικής συνείδησης, οπότε η αποκοπή του γίνεσθαι τους από την παραγωγή έχει τις λιγότερες δυνατές συνέπειες σε σχέση με μορφές συνείδησης όπως η πολιτική, η ηθική και το δίκαιο. Αυτό σημαίνει ότι οι πρόοδοι της φυσικής τα τελευταία 200 χρόνια προφανώς συνδέονται με την ανάγκη του κεφαλαίου να βελτιώσει την παραγωγικότητα της εργασίας, όμως μία τέτοια διαπίστωση πόση σημασία έχει για το καθαυτό περιεχόμενο της επιστήμης; Πόσο μας βοηθάει μία τέτοια σκέψη στο να κατανοήσουμε την μετάβαση από τον Νεύτωνα στον Αϊστάιν; Η Λογική μάλιστα δεν έχει ούτως ή άλλως απευθείας επαφή με την παραγωγή αλλά είναι η περί νοήσεως νόηση. Ενδεχομένως οι επιδράσεις της παραγωγής στην Λογική να είναι πιο έντονες όταν μεταβαίνουμε από έναν τρόπο παραγωγής σε έναν άλλον, το οποίο σηματοδοτεί αλλαγές σε όλες τις σφαίρες του πνεύματος και κατ' επέκταση της Λογικής. Αν θέλουμε πάντως να έχουμε επιστημονική σύνδεση της Λογικής με την παραγωγή στο βαθμό που η πρώτη ανήκει στο Φαινόμενο και η δεύτερη στην ουσία **θα πρέπει να πραγματευτούμε επαρκώς τα ενδιάμεσα στάδια καθώς η επαφή της Λογικής με την παραγωγή διαμεσολαβείται από πλήθος νοητικών μορφών συνείδησης και επιστημών**. Όποια πάντως και να είναι η απάντηση θα πρέπει να κάνει συγκεκριμένη κριτική στις αδυναμίες της υπάρχουσας Λογικής.

Όσον αφορά τώρα το ίδιο το περιεχόμενο της Λογικής. Η μαρξική κριτική ισχυρίζεται ότι ο Χέγκελ αποκόβει την ανάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο από την αντίστροφη πορεία και άρα ότι οι κατηγορίες παρουσιάζονται αυτοκινούμενες. Στον Χέγκελ είδαμε ότι η μετάβαση από την μία κατηγορία στην άλλη γίνεται μέσω της ανάδειξης της περατότητας εκάστης.

²³² Γερμανική Ιδεολογία, σελ. 68

²³³ ΛτΙ, σελ. 276

Η κίνηση από μία κατηγορία σε μία άλλη δεν είναι όμως νοητική κατασκευή αλλά αντανακλά την ιστορική πορεία εμφάνισης και αναίρεσης αυτών των κατηγοριών. Άρα η κάθε κατηγορία έχει ένα ιστορικά συγκροτημένο περιεχόμενο που αντανακλά το επίπεδο σύλληψης του αντικειμένου της Λογικής. Η μετάβαση στην επόμενη κατηγορία δεν είναι παρά μία βαθύτερη σύλληψη του αντικειμένου της. Αυτό ακριβώς είναι το γίγνεσθαι κάθε επιστήμης. Το ότι στον Χέγκελ όλη η πορεία είναι εμμενής και η μία κατηγορία μεταβαίνει στην άλλη δεν είναι ιδεαλισμός αλλά ίδιον του λόγου. Εφόσον έχουν συγκροτηθεί σε γενικές γραμμές οι κατηγορίες της Λογικής, το καθήκον πλέον έγκειται στην αναπαραγωγή τους στις αναγκαίες τους στιγμές. Ο Χέγκελ για να κατανοήσει το αληθινό περιεχόμενο των κατηγοριών της Λογικής τις δοκίμασε τόσο στις θετικές επιστήμες όσο και στις κοινωνικές κάτι που αποδεικνύεται από το πλήθος παραδειγμάτων που μας δίνει στις Παρατηρήσεις που συνοδεύουν το κύριο μέρος της Λογικής. Οι επιστήμες αυτές μπορεί να μην είχαν συγκροτηθεί σε οργανικό όλο, παρόλα αυτά τον προμήθευσαν με πολύτιμο υλικό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία(Μετά τα Φυσικά), εκδ. Παπαδήμα, μτφ. Κ.Δ. Γεωργούλη
- Μ.Σπινόζα, Ηθική, εκδ.Εκκρεμές, μτφ. Ε. Βανταράκης
- Ι. Καντ, Κριτική του καθαρού Λόγου, εκδ. Παπαζήση, μτφ. Α. Γιανναράς
- Γ. Χέγκελ, Φαινομενολογία του Πνεύματος, τ. Α ,εκδ. Δωδώνη,μτφ. Δ.Τζωρτζόπουλος
- Γ. Χέγκελ, Η Διδασκαλία περί της ουσίας, εκδ. Δωδώνη, μτφ. Δ. Τζωρτζόπουλος
- Γ. Χέγκελ, Η Διδασκαλία περί της Έννοιας, εκδ. Παπαζήση, μτφ. Δ. Τζωρτζόπουλος
- Γ. Χέγκελ, Ιστορία της Φιλοσοφίας, εκδ. Ανοικτή Βιβλιοθήκη, μτφ. Σ. Γιακουμής
- Γ. Χέγκελ, Επιστήμη της Λογικής(μικρή Λογική), εκδ. Δωδώνη, μτφ. Γ. Τζαβάρας
- Γ. Χέγκελ, Η Φιλοσοφία του Πνεύματος,το υποκειμενικό πνεύμα(από Εγκυκλοπαίδεια), εκδ. Δωδώνη, μτφ. Γ. Τζαβάρας
- Γ. Χέγκελ, Αισθητική, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, μτφ. Σ. Γιακουμής
- Κ. Μαρξ/Φ. Ένγκελς, Η Γερμανική Ιδεολογία, μτφ. Κ. Φιλίνης, εκδ. Gutenberg
- Κ. Μαρξ, Βασικές γραμμές της κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας, τ.Α',εκδ. Στοχαστής, μτφ. Δ. Διβάρης
- Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τ.1 ,εκδ. Σύγχρονη εποχή, μτφ. Π.Μαυρομάτης
- Κ. Μαρξ, Θεωρίες για την υπεραξία, τ. 2, εκδ. Σύγχρονη εποχή, μτφ. Π.Μαυρομάτης
- Φ. Ένγκελς, Αντιντύρινγκ, μτφ. Τ. Στεργίου , εκδ. Γ. Αναγνωστίδη
- Φ. Ένγκελς, Διαλεκτική της Φύσης, μτφ. Ε. Μπιτσάκης ,εκδ. Σύγχρονη Εποχή
- Β.Βαζιούλιν, Η Λογική της Ιστορίας: ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας ,εκδ. ελληνικά Γράμματα, μτφ. Δ. Πατέλης
- Β.Βαζιούλιν, Η ανάβαση από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, Νέα Προοπτική, Δεκ. 1992, Νο 67, μτφ. Δ. Πατέλης
- Ε. Ιλιένκοφ, Διαλεκτική Λογική, δοκίμια Ιστορίας και Θεωρίας, εκδ. Gutenberg, μτφ. Μ. Αναστασιάδης
- Γ. Φαράκλας, Γνωσιοθεωρία και μέθοδος στον Έγελο, εκδ. εστίας
- Δ. Πατέλης, Η Διαλεκτική του γίνεσθαι της πολιτικής οικονομίας, Επιθεώρηση οικονομικών επιστημών, τ. 6
- Δ. Πατέλης, Κοινωνικές Επιστήμες και μεθοδολογία του οργανικού όλου: Πέραν του διπλού ποιοτικών και ποσοτικών μονομερειών

ξενόγλωσση

-G.W.F. Hegel, Wissenschaft der Logik I, Bd.5, εκδ. Suhrkamp(ευχαριστώ τον Γ. Φαράκλα για τις μεταφράσεις που μας έδωσε στα πλαίσια του σεμιναρίου πάνω στην «Επιστήμη της Λογικής» του Γ. Χέγκελ)

-G.W.F. Hegel, Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse II, Bd. 9, Suhrkamp

-G.W.F. Hegel, Lectures on the Philosophy of Religion, εκδ. University of California μτφ. R. F. Brown, P. C. Hodgson, and J. M. Stewart

-G. Lukacs, The ontology of social being, Hegel's false and his genuine ontology, εκδ. Merlin Press London., μτφ. David Fernbach

-V. Vazjulin, Die Logik des Kapitals von K.Marx, μετάφραση από τα ρώσικα: Gudrun Havenmann, Books on Demand GmbH

-V. Vazjulin, Еще раз о диалектическом снятии марксизма, μτφ. Τ. Μειμάρης(δεν έχει δημοσιευτεί ακόμα)

-E. Ilyenkov, The dialectics of the Abstract and the Concrete in Marx's Capital, εκδ. Aakar books / <https://www.marxists.org/archive/ilyenkov/works/abstract/index.htm>

- EUCLID'S ELEMENTS OF GEOMETRY, μτφ. από τα λατινικά Richard Fitzpatrick, εκδ.